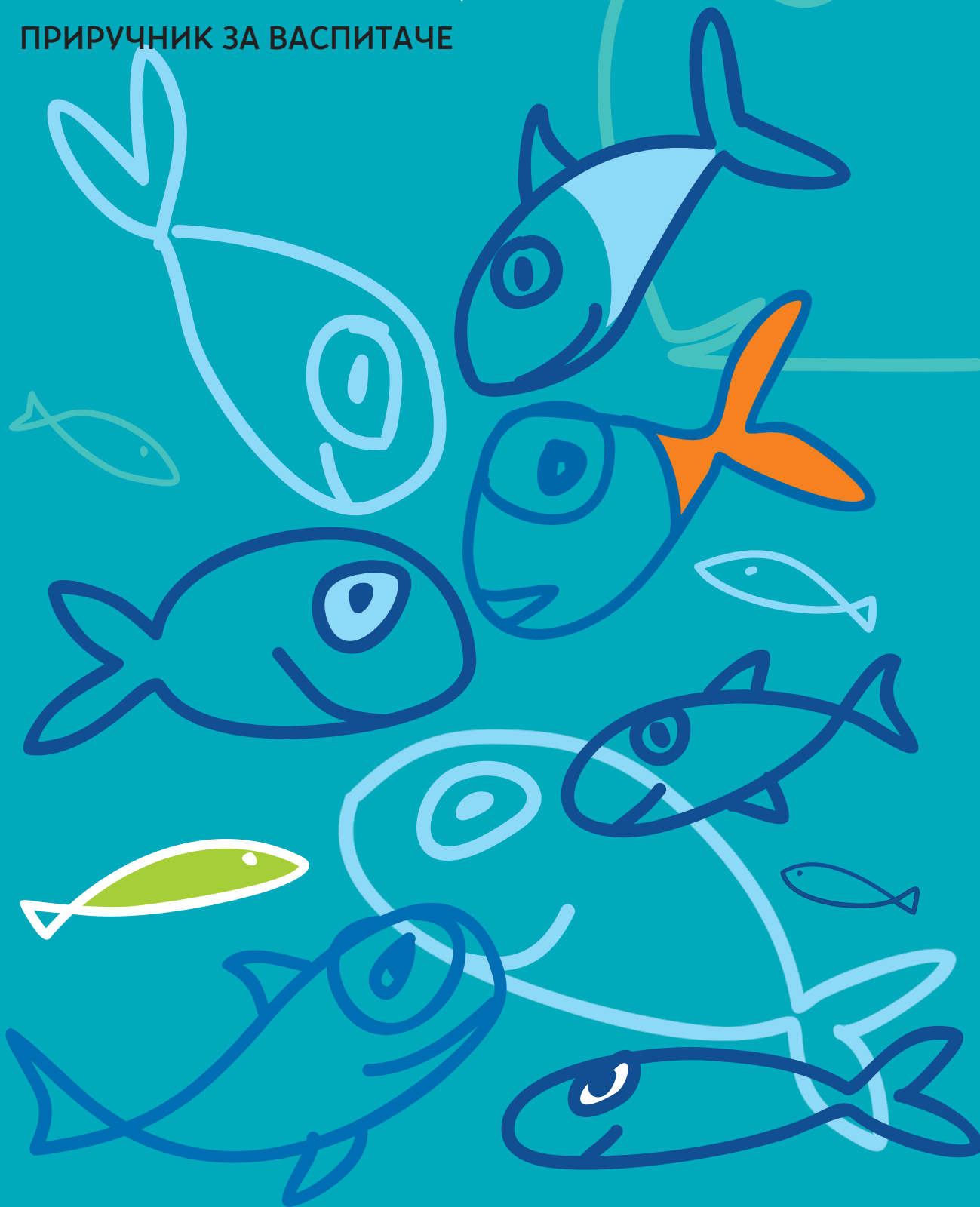

ВРТИЋ КАО СИГУРНО И ПОДСТИЦАЈНО ОКРУЖЕЊЕ ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ДЕЦЕ

ПРИРУЧНИК ЗА ВАСПИТАЧЕ

ВРТИЋ КАО СИГУРНО И ПОДСТИЦАЈНО ОКРУЖЕЊЕ ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ДЕЦЕ

ПРИРУЧНИК ЗА ВАСПИТАЧЕ

Београд, 2019.

Издавач

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Ауторке

**Проф. др Јелена Врањешевић
Александра Калезић Вигњевић
Весна Златаровић
Драгана Коруга
Душанка Јерковић
Марија Белензада
Олга Лакићевић**

Рецензија

Проф. др Ружица Росандић

Лектура

Лидија Ценић

Дизајн

Бранко Ђукановић

Активности се спроводе у оквиру заједничког пројекта *Интегрисани одговор на насиље над женама и девојчицама у Србији II*, који реализују UNICEF, UN Women, UNFPA и UNDP, у партнерству са Владом Републике Србије, на челу са Координационим телом за родну равноправност. Интегрисани одговор на насиље над женама и девојчицама у Србији усмерен је на развој друштвеног и институционалног окружења које ће допринети нултој толеранцији и искорењавању насиља над женама у Србији. Заједничким деловањем агенција Уједињених нација и Владиних тела доприноси се решавању проблема насиља у породици и партнерским односима, унапређује подршка женама, девојчицама и њиховим породицама и ствара окружење које не толерише насиље. Пројекат се спроводи уз подршку Владе Шведске.

Activities are implemented within the joint project Integrated Response to Violence against Women and Girls in Serbia II, through the partnership of UNICEF, UN Women, UNFPA and UNDP and the Government of the Republic of Serbia and led by the Coordination Body for Gender Equality. The overall objective of the Integrated Response to Violence against Women and Girls in Serbia II is development of social and institutional environment that will contribute to zero tolerance and elimination of violence against women in Serbia. Joint actions of UN agencies and Governmental bodies contribute to solving the problem of domestic violence and violence in partner relations, enhance support to women, girls and their families and create society which does not tolerate violence.

The project is implemented with the support of the Government of Sweden.

ВРТИЋ КАО СИГУРНО И ПОДСТИЦАЈНО ОКРУЖЕЊЕ ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ДЕЦЕ

ПРИРУЧНИК ЗА ВАСПИТАЧЕ

САРДЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	8
----------------	---

ПРВИ ДЕО: ПРОМОЦИЈА УВАЖАВАЊА РАЗЛИЧИТОСТИ, ЈЕДНАКОСТИ И ПРАВЕДНОСТИ У ВРТИЋУ

<u>Због чега је уважавање различитости важно у вртићу?.....</u>	<u>11</u>
<u>Кључни појмови.....</u>	<u>12</u>
<u>Креирање окружења које уважава различитости.....</u>	<u>13</u>
<u>Активности за промоцију различитости, равноправности и праведности у вртићу.....</u>	<u>14</u>
<u>ЦИЉ 1: Подржати идентитет сваког детета (лични и групни) и његов осећај припадности.....</u>	<u>14</u>
<u> Савети за васпитаче.....</u>	<u>15</u>
<u> Предлог активности са децом.....</u>	<u>16</u>
<u>ЦИЉ 2: Разумевање и уважавање различитости.....</u>	<u>18</u>
<u> Савети за васпитаче – како подстицати уважавање различитости у вртићу?.....</u>	<u>20</u>
<u> Чек-листа – колико подстичемо уважавање различитости?.....</u>	<u>22</u>
<u> Активности за промоцију различитости у вртићу.....</u>	<u>23</u>
<u>ЦИЉ 3: Разумевање и промоција праведности у вртићу.....</u>	<u>27</u>
<u> Савети за васпитаче.....</u>	<u>28</u>
<u> Активности за промоцију праведности.....</u>	<u>29</u>
<u>ЦИЉ 4: Подстаћи процес дечије партиципације, тј. учествовања деце у одлукама које се тичу рада у групи и боравка у вртићу</u>	<u>37</u>
<u>ЦИЉ 5: Стварање безбедног и сигурног контекста за учење и развој.....</u>	<u>39</u>
<u> Сукоби међу децом и агресивно понашање.....</u>	<u>39</u>
<u> Разликовање агресивног и насилног понашања.....</u>	<u>42</u>
<u> Превенција сукоба и агресивног понашања.....</u>	<u>44</u>
<u> Интервенција у ситуацији сукоба и агресивног понашања.....</u>	<u>45</u>

ДРУГИ ДЕО: СОЦИЈАЛНО И ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕЊЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

<u>УВОД.....</u>	<u>49</u>
<u> Траума и стрес.....</u>	<u>50</u>
<u> Социјално и емоционално учење.....</u>	<u>52</u>
<u>СВЕСТ О СЕБИ/ЗНАЊЕ О СЕБИ.....</u>	<u>58</u>
<u> Планиране активности учења.....</u>	<u>62</u>

1. Покажимо своје емоције.....	62
2. Картице осећања.....	64
3. Разговор о осећањима.....	66
4. Речник осећања.....	68
5. Да се то мени десило.....	70
6. Шта умем добро да радим/у чему уживам.....	71
7. Моја посебна интересовања.....	74
8. Покажи и кажи.....	77
9. Залагање за себе/бори се за себе.....	78
10. Шта деца умеју да раде.....	80
11. Деца могу.....	81
12. Картице са задацима.....	82
13. Прегледање свог портфолија.....	83
Предлог игрица.....	85
Савети за животно практичне ситуације.....	86
САМОРЕГУЛАЦИЈА.....	88
Планиране активности учења.....	93
1. Самоконтрола.....	93
2. Шта да радим кад сам бесан/бесна?.....	94
3. Суочавање са задиркивањем.....	96
4. Научи да кажеш не.....	98
5. Ја-поруке.....	99
6. Мени је важно!.....	101
7. И ти си ми важан.....	103
8. Ја-поруке као начин заузимања за себе.....	105
9. Планирамо и правимо.....	106
10. Изрази лица/фацијална експресија.....	107
11. Гестови.....	108
12. Тумачење говора тела.....	109
Предлог игрица.....	111
Савети за животно практичне ситуације.....	113
СВЕСТ О ДРУГИМА.....	114
Планиране активности учења.....	118
1. У туђим ципелама.....	118
2. Брига о другима.....	119
3. Путујућа књига.....	120
4. Пронађимо сличности.....	121
5. Породични зид.....	122
6. Како твоје понашање утиче на друге.....	123
7. Љубав у акцији.....	125
8. Код тебе ми се свиђа.....	126
9. Код мене ти се свиђа.....	127
Предлог игрица.....	129
Савети за животно практичне ситуације.....	131

<u>УСПОСТАВЉАЊЕ ОДНОСА.....</u>	<u>132</u>
<u>Планиране активности учења.....</u>	<u>136</u>
1. Волумен/јачина гласа.....	136
2. Говорим или слушаам док ми говориш.....	138
3. Робот.....	139
4. Која правила нам требају.....	140
5. Недеља љубазности.....	143
6. Лепше је кад сарађујемо.....	144
7. Заједно до циља.....	146
8. Наши односи од нас зависе!.....	147
9. Ја сам део решења.....	149
10. Поносан/на сам на себе.....	149
11. Одрасли могу да помогну!.....	150
<u>Предлог игара.....</u>	<u>153</u>
<u>Савети за животно практичне ситуације.....</u>	<u>156</u>
<u>ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА.....</u>	<u>158</u>
<u>Планиране активности учења.....</u>	<u>161</u>
1. Шта је – ту је!.....	161
2. Испеци па реци!.....	162
3. Извињавам се.....	165
4. Решење у којем свако добија.....	166
5. Преговарање.....	168
6. Одговорно доношење одлука.....	170
<u>Предлог игрица.....</u>	<u>170</u>
<u>Савети за животно практичне ситуације.....</u>	<u>171</u>
<u>ИЗВОРИ.....</u>	<u>173</u>

ТРЕЋИ ДЕО: РОДИТЕЉИ КАО ПОДРШКА У СТВАРАЊУ СИГУРНОГ И ПОДСТИЦАЈНОГ КОНТЕКСТА ЗА РАЗВОЈ И УЧЕЊЕ

<u>Сарадња с породицом као партнерски однос.....</u>	<u>175</u>
<u>Значај сарадње с породицом.....</u>	<u>175</u>
<u>Подручја и облици сарадње с породицом.....</u>	<u>176</u>
<u>ЕДУКАТИВНЕ РАДИОНИЦЕ – Уважавање различитости и развој идентитета.....</u>	<u>180</u>
I Наше животне вредности.....	180
II Три културе.....	187
III Славимо различитости.....	196
IV Другачији, па шта?.....	202
V Уважавање различитости и равноправност.....	204
VI Родне улоге.....	206
<u>ЕДУКАТИВНЕ РАДИОНИЦЕ – Социјално-емоционално учење.....</u>	<u>210</u>
I Социо-емоционално учење: значај и начини подршке.....	210
II Самосталност.....	215

<u>III</u> <u>Како до саморегулације – постављање граница.....</u>	<u>219</u>
<u>IV</u> <u>Агресивност и шта с њом?.....</u>	<u>240</u>
<u>V</u> <u>Самопоштовање.....</u>	<u>245</u>
<u>VI</u> <u>Васпитни стилови родитеља.....</u>	<u>251</u>

ПРЕДГОВОР

Приручник који је пред вама настао је као резултат истоименог пројекта „Вртић као сигурно и подстицајно окружење за учење и развој“ који је реализован у сарадњи Министарства просвете, науке и технолошког развоја, ЦИП – Центра за интерактивну педагогију и УНИЦЕФ-а, имплементираног у четири предшколске установе: ПУ „Раковица“, Београд; ПУ „Вера Гуцуња“, Сомбор; ПУ „Ђулићи“, Зајечар и ПУ „Наше дете“, Врање. Циљ пројекта био је промоција **сигурног, безбедног и подстицајног окружења** у којем ће **свако дете имати једнаке могућности** за учење и развој компетенција које су важне за одрастање и живот у демократском, грађанском друштву (уважавање других, сарадња, проактивност, одговорност и сл.) и у којем ће **дечја перспектива бити уважена**, а деца бити **активни учесници** у сопственом развоју.

Идеја приручника је да подржи васпитаче у процесу:

- ✓ анализе окружења предшколских установа (физичко окружење, односи, праксе учења) и креирања промена у окружењу које подржавају различитост, праведност и друштвено укључивање деце.
- ✓ развијања и јачање компетенција за подстицање социјалног и емоционалног учења деце и грађења позитивних вршњачких односа уз уважавање и промоцију различитости.
- ✓ разумевање развојног контекста у коме се јављају агресивна понашања и сукоби међу децом и јачања компетенција васпитача за грађења сигурног/ненасилног окружења за учење и развој деце уз подстицање да сукобе решавају конструктивно.
- ✓ развијања и јачања компетенција за партнерство са родитељима и заједничко оснаживање социјално-емоционалног учења деце, развој социјалних компетенција везаних за промоцију вредности ненасиља, уважавања и сарадње.

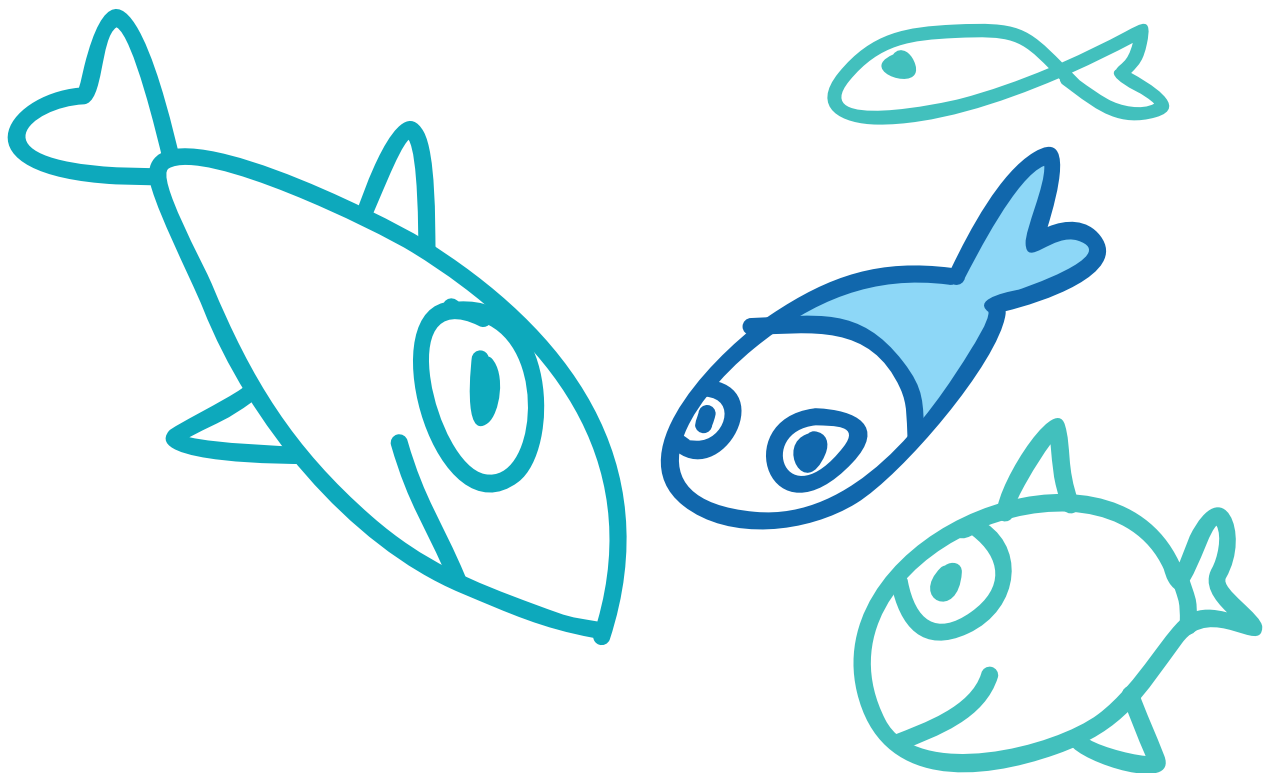
Структура приручника прати његове циљеве: први део односи се на окружење за учење у којем се сва деца осећају прихваћено и уважено и у којем су подстакнута да развијају своје потенцијале до њихових крајњих граница; други део односи се на развој социјално-емоционалних компетенција и промоције сигурног/ненасилног окружења у којем деца с радошћу уче једна од других, и трећи део односи се на сарадњу са родитељима у циљу подршке социјалном и емоционалном развоју деце.

Шта ћете наћи у приручнику?

- ✓ Дефиниције појмова кључних за разумевање безбедног и подстицајног контекста за развој и учење
- ✓ Предлоге активности за промоцију различитости и развој социјално-емоционалних компетенција деце
- ✓ Идеје како да уважавање различитости и социјално-емоционално учење постану део свакодневног практично-животног учења у вртићу
- ✓ Предлоге активности за рад са родитељима

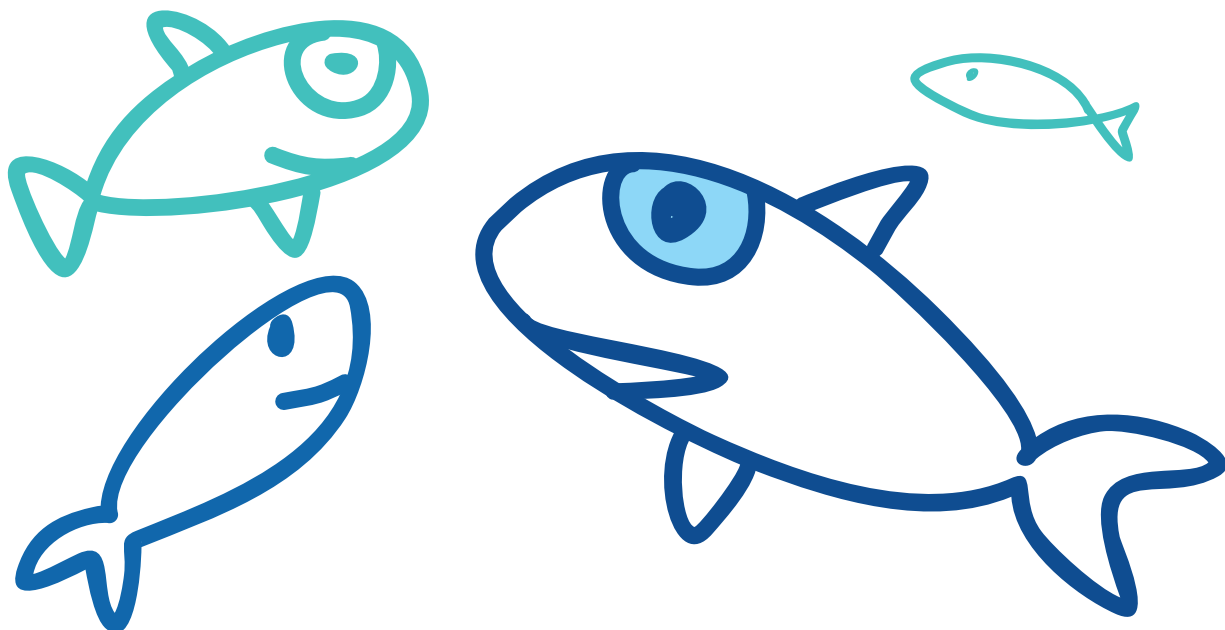

ПРВИ ДЕО

**ПРОМОЦИЈА УВАЖАВАЊА
РАЗЛИЧИТОСТИ, ЈЕДНАКОСТИ
И ПРАВЕДНОСТИ У ВРТИЋУ**

Јелена Врањешевић

ЗБОГ ЧЕГА ЈЕ УВАЖАВАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ ВАЖНО У ВРТИЉУ?

- ✓ Зато што су сва деца различита
- ✓ Зато што је различитост прилика да с радошћу уче једни од других
- ✓ Зато што свако дете има право да буде прихваћено са свим својим различитостима
- ✓ Зато што дете које је прихваћено и уважено, прихвата и уважава друге
- ✓ Зато што деца могу да уче само у средини у којој се добро осећају и у којој су уважена и прихваћена
- ✓ Зато што је уважавање различитости први корак у остваривању једнакости и праведности, тј. права детета на средину која ће подстаћи развој свих његових/њених потенцијала

ЛЕГЕНДА:

ВАЖНО

ПИТАЊА ЗА РЕФЛЕКСИЈУ

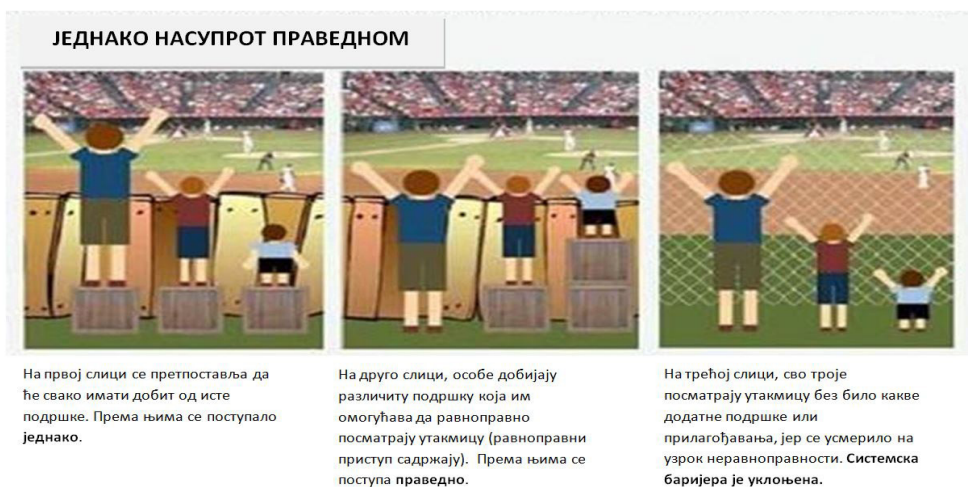
ИДЕЈЕ/САВЕТИ

ПРЕДЛОГ АКТИВНОСТИ

НАПОМЕНЕ ЗА ВАСПИТАЧА

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

- ✓ **Уважавање различитости** значи да се особености (сличности и разлике) и групне припадности (различити аспекти идентитета) сваког детета поштују и промовишу и на различитост се гледа као на прилику за учење и развој. У окружењу које уважава различитости: а) свако дете има осећај да припада групи, б) свако дете има осећај да се његова личност уважава, и в) деца с радошћу уче једна од других¹.
- ✓ **Равноправност** значи да сва деца треба да имају *једнака њрава и могућности*: право на доступност образовања и право на квалитетно образовање које ће допринети развоју способности и талената до њихових крајњих могућности. То значи: а) да се у вртићу поштује и негује културни идентитет сваког детета и осећај припадања, б) да су идентитети све деце „видљиви“ у реалном курикулуму, као и њихове способности, таленти и интересовања, в) да свако дете има једнаку доступност свим материјалним ресурсима који се у васпитно-образовној установи нуде као активности које подстичу њихов целовит развој.
- ✓ **Праведност** значи равноправност у смислу *исхода*, тј. пружање прилике свој деци да се развију до њихових крајњих могућности. Праведност значи не само прилагођавање подршке потребама детета већ и уклањање баријера у окружењу како би дете било у потпуности укључено и имало могућност да развија своје потенцијале (слика 1)

¹ Derman-Sparks, L. (2004): Early Childhood Anti-Bias Education in the USA. In: Van Keulen, A. (Ed.): Young Children aren't Biased, Are They? How to handle diversity in early childhood education and school. Amsterdam: B.V. Uitgeverij

КРЕИРАЊЕ ОКРУЖЕЊА КОЈЕ УВАЖАВА РАЗЛИЧИТОСТИ

Окружење је важно јер утиче на развој осећања припадности детета и породице заједници вртића.

- Окружење које репрезентује све различите групе деце која иду у вртић шаље поруку да се у вртићу промовише различитост.
- Окружење дефинише простор у којем деца могу да буду препозната, цењена и уважена. Деца која препознају различите аспекте свог идентитета у простору вртића осећају се сигурно, прихваћено, самопоуздано и подстакнута су да учествују у активностима вртића.
- Окружење може да подстакне разговоре са децом о различитостима, једнаким могућностима и друштвеном укључивању.
- Анализа окружења је потребна како би се обезбедило да средства и материјали који се користе за учешће деце у игри, животно-практичним ситуацијама и ситуацијама планираног учења не ојачавају стереотипе о социјалним идентитетима деце, засноване на полу, етничкој припадности, раси, националном пореклу, мигрантском/статусу избеглице, вероисповести, класној припадности или инвалидитету. Негативни стереотипи и поруке о одређеним групама могу негативно утицати на децу припаднике тих група и на то да окружење за учење не буде безбедно и подстицајно.

Питања за саморефлексију

Размислите о окружењу за учење у вашем вртићу или соби. Опишите окружење у којем радите одговарајући на наведена питања.

- ✓ Омогућава ли окружење сваком детету да препозна да и он/она ту припада?
- ✓ На које све начине простор вашег вртића и радне собе осликава различитости заједнице у вртићу.
- ✓ Одражавају ли књиге, сликовнице, играчке и дидактички материјали различитост између деце и њихова животна искуства?
- ✓ Омогућава ли физичко окружење сваком детету да комуницира и сарађује с вршњацима и са одраслима?
- ✓ Омогућава ли физичко окружење сваком детету да истражује и да ствара?
- ✓ Омогућава ли физичко окружење сваком детету да развија самосталност?
- ✓ Јесу ли су сва деца једнако подстакнута да учествују у активностима?
- ✓ Има ли свако дете могућност да изрази своје потребе и своју перспективу?

- ✓ Имате ли у радној соби просторе за рад у великим групама, мањим групама, пару или за осамљивање деце?
- ✓ На који начин је размишљање и учење деце и васпитача о различитости видљиво у простору вашег вртића и радне собе?
- ✓ На који начин користите просторе изван ваше радне собе за учење и истраживање деце о различитости?

АКТИВНОСТИ ЗА ПРОМОЦИЈУ РАЗЛИЧИТОСТИ, РАВНОПРАВНОСТИ И ПРАВЕДНОСТИ У ВРТИЋУ

ЦИЉ 1: Подржати идентитет сваког детета (лични и групни) и његов осећај припадности.

Формирање идентитета (*Ко сам ја?*) јесте процес који у великој мери зависи од средине и социјалних односа у њој и може, али и не мора нужно да резултира прихватањем и уважавањем јединствених идентитета детета. Одговори на питања *Ко сам ја?* и *Да ли је добро бићу ја?* у великој мери зависе од тога на који начин други опажају идентитет детета, тј. њихових одговора на питања *Ко си ти?* и *Да ли је добро бићу ти?*²

Постоје различити аспекти идентитета, од којих су неки видљиви, а други мање видљиви, тако да се често говори о тзв. **слојевима идентитета**. Слојеви идентитета могу бити везани за пол/род, етничко порекло, национално порекло, расу, статус мигранта/избеглице, религијска уверења, друштвено-економски положај, способности и сл. (Дијаграм 1).

Дијаграм 1 – Различити слојеви идентитета

² (Brooker and Woodhead, 2008).

Истраживања показују да већ на раном узрасту деца почињу да дефинишу ко су, формирају свој идентитет, усвајају вредности и почињу да заузимају ставове и преференције везане за разлике по основу рода, етничитета, расе, класе, религије и сметњи у развоју или инвалидитету.^{3,4}

Различити слојеви социјалних идентитета деце утичу на њихово искуство у окружењу предшколске установе, на њихове интеракције с васпитачима и другом децом. Неки слојеви идентитета могу да буду повод за стереотипизирање деце, њихову дискриминацију и искључивање (нпр. Ром/Ромкиња, дете са сметњом у развоју, сиромашно дете и сл.). Важно је да васпитачи разумеју како слојевитост идентитета тако и њихову **међусобну повезаност/испреплетеност**, тј. начин на који различити слојеви/аспекти идентитета остварују међусобне утицаје и обликују искуства деце и одраслих у социјалним односима, институцијама, заједницама и друштву као целини. Многа деца суочена су с тешкоћама, социјалним искључивањем и дискриминацијом на основу различитих аспеката њиховог идентитета (родни, социо-економски, етнички и сл.). Девојчица која је, на пример, избеглица, може бити изложена дискриминацији због њеног статуса избеглице, религијског уверења и родне припадности. Њено искуство неравноправности/неједнакости јединствено је и не може се разумети само на основу тога што је девојчица другог националног порекла и вере, а да се притом не разуме начин на које се та три идентитета – родни, избеглички статус и религија – сустижу и преплићу у њеном животу и обликују њено искуство у предшколској установи или касније у школи и шире, у заједници и друштву. Због тога је важно да сваки васпитач разуме на који начин **сустизање и преплитање различитих слојева идентитета** у животу деце утиче на њихову слику о себи у интеракцији са другима, начин на који се други односе према њима и како их третирају, као и на начин на који се обликују искуства деце у васпитној групи, у вртићу, заједници и друштву у целини.⁵

САВЕТИ ЗА ВАСПИТАЧЕ⁶

- ✓ Трудите се да упознате свако дете као јединствену особу са различитим слојевима идентитета. Сазнајте одакле је свако дете, шта воли да ради у вртићу и ван вртића и каква је његова породица. Што више знате о детету, лакше можете изградити поверење код детета и родитеља/старатеља и планирати подршку прилагођену сваком детету.

³ Connolly et al., 2002.

⁴ Milner, 1983.

⁵ Diversity, Equality, and Inclusion Charter and Guidelines for Early Childhood Care and Education, 2016, p.8.

⁶ Преузето и прилагођено из Diversity.

- ✓ Укључите или се позовите на аспекте идентитета све деце приликом спровођења активности: у свакодневном разговору, у причама које се причају или читају, храни, уметности, музици и драмским играма, реквизитима и темама. На пример, у активностима са децом дајте им прилику да причају о различитим врстама породица и породичних структура. Поједина деца можда живе са једним родитељем, или са оба родитеља, или са старатељском породицом, или са небиолошким родитељима, или са широм породицом.
- ✓ Проверите приказује ли окружење у вртићу сву децу и њихове контексте у датом простору. Побрините се да вртичко окружење буде одраз живота све деце како бисте подржали и дали на важности њиховим свакодневним искуствима.
- ✓ Потражите прилике да потврдите појединачне вештине, таленат и способности сваког детета како бисте подстакли понос у односу на њихов лични и културни идентитет. Потражите прилику да се укључите у појединачна интересовања и способности – на пример, брига о животињама, познавање ромског језика, познавање аутомобила или коња.
- ✓ Обесхрабрујте сваки вид осећаја супериорности, рецимо у ситуацији када неко дете тврди да је начин живота његове/њене породице „исправан“, или најпожељнији.
- ✓ Организујте ситуације, активности и игре које подстичу децу да се играју једни са другима, укључујући децу с којом се обично не играју. Ове активности афирмишу формирање њиховог идентитета
- ✓ Обезбедите широк низ позитивних узора што помаже да се изгради самопоуздање код деце и осећај нарастајућих могућности. Уколико се дете суочава с негативним сликама или се не суочава са сликама људи који деле конкретан контекст или способности детета, то може да шаље негативне поруке, те због тога дете може да одбаци свој идентитет.

ПРЕДЛОГ АКТИВНОСТИ СА ДЕЦОМ

Покажи и кажи

Свако дете понесе неки предмет од куће који му/јој је важан и треба да га представи својим вршњацима: да исприча причу о том предмету, како га је добио/ла, шта он представља и због чега је важан, због чега је баш тај предмет одабран да се понесе и представи, чему служи, како ради и сл. Васпитач подстиче децу да после представљања предмета размисле о томе шта му је слично, шта

те предмете повезује (могу и да их групишу по сличности и да разговарају о томе по чему су слични, а по чему различити). После активности може да следи мала групна изложба *То смо ми*, на коју могу да буду позвана и деца из других група или родитељи.

Моја лична карта

Васпитач даје увод у активност: „Одрасли имају нешто што се зове лична карта, која садржи све информације које су одраслима важне да знају једни о другима: како се зову, где станују, колико имају година, где су рођени... Замислите да можете да направите своју дечију личну карту. Како би она изгледала? Које информације бисте желели да она садржи? Шта бисте желели да ваши другари знају о вама када виде вашу личну карту?“ Деца праве и дизајнирају своје личне карте, а васпитач их подстиче и усмерава да размисле о томе шта би волели да други о њима знају: жеље и потребе, преференције, таленте и сл. Када деца заврше своје личне карте, могуће је направити малу изложбу (нпр. на једном зиду у соби или у ходнику).

Мој амблем

Свако дете добије лист папира подељен на четири дела и треба да прикаже четири ствари: ситуацију у којој је било најсрећније, његов/ њен највећи успех, нешто на шта је највише поносно, највећу жељу и нешто што највише воли да ради. Свако дете представи амблем свом пару, или у малој групи (могуће је организовати и изложбу амблема).

Моја омиљена игра

Тражити од деце да се сете своје омиљене игре и да је покажу осталима. Ова активност може да се изводи током целе године, важно је да сва деца имају прилике да демонстрирају неки своју омиљену игру.

Ја такође

Деца седе у кругу. Свако има задатак да се сети неке своје особине, нечега што воли или не воли, зна или не зна да ради и за шта мисли да је то својствено само њему. Први у кругу каже ту своју карактеристику и ако нико у кругу нема ништа заједничко с њом, сви остају да седе на столицама, а уколико неко такође дели ту карактеристику, устаје и седа му у крило (уколико више деце мисли да поседује ту особину, онда седају сви у крило првом детету). На тај начин деца увиђају међусобне сличности и разлике.

Особа дана

Сваког дана једно дете у групи је *деише дана*, што значи да се његово/ њено име напише на парчету папира које се закачи на зид и свако

дете треба да му/јој нацрта/напише нешто лепо (уколико су деца млађа, могу да кажу шта највише воле код изабраног детета, а васпитач то може да запише). Свако дете може да понесе кући папир с лепим порукама као успомену.

Зид славних

Одреди се један зид на којем је свако дете представљено фотографијом, позитивном причом о детету и описом свега што му/јој је омиљено (нпр. омиљена храна, празник, игра, играчка). Приче могу да се допуњују током заједничког боравка у групи.

Браво, мајсторе!

Свако дете описује ситуацију у којој је било поносно на себе. Праве себи медаље за понашање у тој ситуацији, закаче их на себе, шетају и разгледају медаље друге деце.

Ланац усјеха

Васпитач припреми папирне траке од којих могу да се праве карике у ланцу. Сваки пут када неко дете у групи научи нешто ново, демонстрира неко пожељно понашање, овлада неком новом вештином, дода се једна карика у ланац (васпитач на њој упише име детета и разлоге за додавање нове карике). Ланац успеха у групи расте, и после извесног времена (колико васпитач процени да треба) васпитач се заједно са децом подсећа свих карика које су продужиле ланац (васпитач води рачуна да свако дете буде заступљено у ланцу).

Туширање лејим њорукама

Деца направе шпалир, једно по једно дете креће се кроз шпалир, остали га поздрављају, помазе, тапшу га по раменима, упућују му лепе поруке... Дете које је прошло шпалир стаје на крај реда и тако док сва деца не прођу кроз шпалир.

ЦИЉ 2: Разумевање и уважавање различитости

Деца су **свесна различитости** од најранијег узраста: још као бебе у стању су да разликују познате од непознатих особа; са две године могу да уоче и коментаришу разлике у физичком изгледу особа, као и полне разлике, а већ са три године осећају се непријатно у присуству људи који се од њих разликују (испољавају тзв. пре-предрасуде). На узрасту од три до пет година деца највише коментаришу карактеристике које су у вези са инвалидитетом и помагалима за особе са инвалидитетом, полне карактеристике, физичке

карактеристике (боја косе, боја коже, висина, дебљина и сл.), културолошке разлике попут језика, акцента и сл. (Јорк, 1991).

Већ са **три године** деца имају свест о томе да друге особе припадају одређеним групама (нпр., по боји коже), док мање знају о својој групној припадности (ово важи посебно за децу из већинских друштвених група која се ретко дефинишу преко категорија које их чине већинским/доминантним). Деца из мањинских/маргинализованих група на питање „ко си ти“ чешће одговарају наводећи етничку, националну или расну припадност. Узраст од **три до пет** година карактерише нагли пораст свести о различитостима које постоје међу људима. То је узраст када деца формирају ставове о онима који се од њих разликују. Ови ставови су углавном засновани на малом броју једноставних карактеристика или искустава која деца имају с припадницима других група. У овом периоду деца која припадају већинским групама почињу негативно да коментаришу другу децу (нпр., због боје коже), а деца из мањинских /маргинализованих група почињу лоше да говоре о себи. Од **пет до шест** година деца постају оријентисана на припадност групи и почињу да схватају шта значи бити члан неке групе. На овом узрасту агресија се најчешће испољава кроз вербалне исказе (ређе кроз физичке сукобе). Давање надимака и етикетирање постаје изузетно присутно на том узрасту, деца користе речи и изразе који негативно осликавају припаднике других група. Деца су у овом периоду веома крутих схватања и строго се придржавају правила и онога што је дефинисано као „фер“. Ово може да буде и предност у раду с њима, будући да се може инсистирати на томе да дискриминација није фер. Са **седам** година деца постају свесна да пол и боја коже нису променљиви, схватају да су много тога наследили од својих предака; почињу да схватају да у исто време могу припадати већем броју различитих група, одани су тим групама и због тога лако одбацују припаднике других група. Период од **седам до девет** година обележава нагли развој емпатичности, деца се лако децентрирају и стављају у позицију друге особе и разумеју њена осећања и потребе. Временска перспектива се шири и деца постају свесна прошлости и потенцијалне будућности, тако да је овај период погодан за рад на историји и култури различитих група и људи из различитих земаља. У овом узрасту одрасли имају изузетно важну улогу зато што деца врше преиспитивање својих уверења и вредности. **Десет** година је период у којем се вредносни систем и систем веровања о себи и другима стабилизује и тешко га је после мењати.

Са одрастањем деца све више постављају питање *зашто*, занима их одакле им боја косе, коже, очију, могу ли се те боје опрати и хоће ли исто изгледати и када порасту. У проналажењу одговора на

ова питања деци је потребна помоћ одраслих. Оно што је важно да одрасли који раде са децом знају јесте да је **опажање различитости и процес генерализације природан и очекиван развојни процес** (развој појмовног мишљења), али да **стварање негативног односа према различитостима то није**. Другим речима, деца уочавају разлике, уопштавају оно што виде на све припаднике одређене групе и доносе закључке о томе да „сви припадници те групе имају баш те карактеристике“, али њихов став према разликама (хоће ли различитост видети као претњу или не) зависи од ставова одраслих с којима су деца у контакту. Другим речима, **„ставови према другима не настају због контакта са другима већ због контакта са ставовима према другима“** (Horowitz, 1988).

Улога одрасли у развоју предрасуда код деце

Социјално упућивање је процес током којег дете „чита“ сигнале које одрасли емитују у одређеној ситуацији и који му указују на то како треба да се осећа и понаша у таквој ситуацији. То значи да су ставови одраслог кључан фактор од којег зависе ставови детета. Ставови о одређеним групама не морају да буду експлицитно изражени да би дете формирало позитиван или негативан став према тим групама. Довољно је да одрасла особа привуче дете ближе себи док пролази поред припадника одређене групе (нпр., особа друге боје коже), па да дете закључи да су „особе које овако изгледају опасне“.

С обзиром на то да се однос према различитостима учи од „важних других“, одрасли имају задатак да моделују понашање и ставове који шаљу поруку да су различитости пожељне и да су оне прилика за учење и развој.

САВЕТИ ЗА ВАСПИТАЧЕ – КАКО ПОДСТИЦАТИ УВАЖАВАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ У ВРТИЋУ?

➤ **Не устручавајте се да говорите о разликама** које постоје међу људима – иако је веома важно да деца разумеју сличности које нас повезују, подједнако је важно и да буду свесна на које све начине се људи разликују. Уколико им стално говоримо „Види, они раде исте ствари као и ми! Они су као и ми!“, шаљемо поруку да су сличности оно што те друге људе чини прихватљивим (Стерн, 2000). Одрасли се често плаше да ће истицање различитости довести до негативног става према разликама, међутим, бити свестан разлика не значи нужно избегавање, страх или исмевање

различитости и не доводи нужно до негативног става према различитости. Важно је да причате са децом о различитостима које постоје, да одговарате на њихова питања (да не мењате тему, не избегавате одговор, не одговарате „изокола“). Користите сваку прилику да истакнете да смо сви различити (почев од хране коју волимо, шта волимо да облачимо, чиме волимо да се играмо, које цртане филмове волимо, шта нас љути или растужује и сл.) и да је то сасвим у реду. Осмислите активности тако да подстичу децу да увиђају сличности и разлике које постоје међу људима.

- **Вреднујте различитости као позитивне** – важно је да кроз све што радите деци шаљете јасну поруку да је у реду бити различит и да смо сви ми у исто време и слични са другима по неким карактеристикама, и различити од других по неким другим карактеристикама: истичите да су разлике пожељне и позитивне; направите баланс између истицања да су сви људи исти и да су по много чему различити; не мешајте једнакост (сви људи треба да имају исте могућности и услове) са „истошћу“ (сви људи су исти); подстичите децу да када говоре о различитости и сличности користе језик опажања (волимо дуго да спавамо), а не вредновања (лење смо); трудите се да користите језик који указује на уважавање различитости (нпр., уместо захтева: „Одреди шта не припада овој групи“, кажите „Одреди шта је другачије“).
- **Суочите се са својим предрасудама и страховима** – не причати о ономе што мислимо, осећамо или о ономе што нам се догађа, не значи да то не постоји. Уколико имате страхове и зебње у погледу неких тема, то значи да се бавите нечим што је и за вас болно. Пронађите колеге и пријатеље с којима можете да попричате о томе.
- **Гледајте на културу као на ресурс.** Не будите „слепи“ за културу. Када игноришемо вишеструке идентитете деце – ко су они у свету – губимо богат ресурс за учење. Позовите децу да поделе одакле су, не само с вама већ и једни са другима. Позитивно вреднујте и афирмишите све облике различитости; направите заједно с њима „нови речник“, којим се изражава уважавање и поштовање.
- **Укључите искуства сваког детета у процес учења:** користите матерњи језик сваког детета у вашој групи, направите речник најважнијих речи; користите музику коју деца слушају код куће (у случају да су деца мала, можете замолити родитеље да отпевају успаванку коју можете пуштати деци пред спавање); користите књиге у којима се као јунаци појављују деца која личе на децу из ваше групе; користите играчке и материјале који представљају децу из ваше групе, њихове породице, средину из које долазе и сл.

- Будите свесни да деца из вашег вртића долазе из **породица различитог социо-економског статуса** – избегавајте питања и активности које могу да их постиде (нпр., да их питате како су се провели на мору/летовању, пошто нека деца немају прилике да оду на летовање или на море, или да им тражите да опишу/нацртају своју кућу/собу, пошто многа деца немају своју собу или живе у лошим условима).
- **Водите рачуна о родној равноправности** како деца не би формирала стереотипне ставове и понашања која ће се касније тешко мењати: избегавајте језик који користи само један род; користите називе различитих професија у мушком и женском роду (нпр. докторка, председница, научница) да би деца схватила да одређена занимања нису само за мушкарце; организујте активности у којима деца могу да бирају играчке и начин играња, немојте их ограничавати на „мушке“ и „женске“ игре и играчке.
- **Подстичите развој емпатије** за положај и ситуацију других особа; разговарајте са децом о неравноправности и неправди; подржавајте различите перспективе, увек питајте мисли ли неко другачије и због чега.
- Уколико имате у групи децу којој је потребна додатна подршка, **немојте их превише штитити или сажалевати**. Не радите ствари за њих већ их оснажите да буду независна.
- Укључите децу у процес **доношења одлука у групи**; покажите им да уважаваате њихово мишљење; креирајте услове у којима свако дете може да дође до изражаја.

Чек-листа – колико подстичемо уважавање различитости?

Проспјор

- ✓ Да ли су сва деца, њихове породице и запослени представљени у простору вртића? Да ли је идентитет сваког детета представљен у групи (и лични и друштвени)?

Материјали за рад и играчке

- ✓ Помажу ли материјали у радној соби/учионици деци да разумеју и прихвате ставове, вредности и животне стилове који су им непознати (нпр. децу са сметњама у развоју, старе људе, различите породице и сл.)?
- ✓ Садрже ли игре и играчке у себи стереотипе (нпр. девојчице имају кутак за кување, а дечаци полигон за трке аутомобилима)?
- ✓ Постоји ли баланс у сликама које показују мушкарце и жене који се баве различитим активностима?

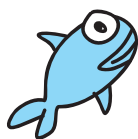
- ✓ Има ли материјала који представља различите породице, културолошке групе?
- ✓ Који су представљени животни стилови породица деце која похађају вртић?
- ✓ Постоје ли у вртићу лутке које представљају друге културе/групе – нпр., лутке различитог пола, боје коже, физичких способности?

Књиге/сликовнице

- ✓ Да ли у васпитној групи постоје различите књиге или материјали за читање који су примерени узрасту и представљају различите културе, обичаје, језике и сл.?
- ✓ Јесу ли кроз слике и материјале за читање представљени људи различитих узраста, способности/физичких могућности, различите боје коже и сл.? Да ли су то стереотипни прикази?
- ✓ Постоје ли на зиду слике/постери који представљају мултикултурално друштво?

Умешности

- ✓ Да ли је кроз музику представљена различитост, различите врсте музике, ритмови, језици?
- ✓ Користе ли се традиционалне игре из различитих култура?
- ✓ Да ли постоје боје које представљају различите боје коже?
- ✓ Говори ли се о различитим стиливима стварања који су типични за различите културе, нпр. батик и сл?

АКТИВНОСТИ ЗА ПРОМОЦИЈУ РАЗЛИЧИТОСТИ У ВРТИЋУ

Темајске недеље

Организујте тематске недеље које ће бити посвећене некој култури (или друштвеној групи). То могу да буду културе попут афричке, јапанске, мексичке (са чијим припадницима деца нису долазила у контакт), као и мађарске, словачке, русинске, ромске културе и сл., са чијим припадницима су деца имала прилику да се срећу (одаберите културе које су присутне у контексту у којем деца живе). Можете пробати различите намирнице карактеристичне за ту културу (и разговарати са децом о томе колико се та храна разликује од хране коју они једу, који су разлози да се одређена храна једе у неким земљама), слушати музику из тих култура (нпр., представити инструменте карактеристичне за те културе), играти неке њихове игре, сазнати неке интересантне чињенице о начину живота људи из тих култура (посебно када је реч о деци), гледати видео-записе који приказују обичаје у тим културама и сл. Тематске недеље могу да

постану део недељног/месечног плана и у припрему материјала и презентацију културе можете да укључите и родитеље (посебно оне који су припадници култура које представљате или имају искуства са другим културама). Поред тематских недеља које се баве другим културама, можете организовати и недеље које ће бити посвећене разним друштвеним групама (особама са инвалидитетом, младима, старим особама, мигрантима и сл.). На тај начин деци пружате прилику да упознају карактеристике тих група и проблеме с којима се срећу како би боље разумели њихову перспективу и развили емпатију.

Прослава њразника и важних дајшума

Организујте догађај за Кинеску нову годину, Хинду фестивал светлости, католички и православни Ускрс, Бајрам или друге празнике да бисте подигли свест о различитим културама и религијама. Објасните зашто се овакве прилике прослављају и питајте децу у чему највише уживају. Можете обележити и друге датуме, попут Светског дана детета, Међународног дана планете Земље, Међународног дана особа са инвалидитетом и сл.

Учимо различитијосџи

Организујте забавне активности које ће децу подстаћи да уче о другим културама. Направите квиз на одређену тему и сазнајте колико деца знају о различитим културама и другим друштвеним групама. Можете направити и *слајалицу* у којој се неке чињенице морају упарити са одређеном земљом. По истом принципу можете радити са различитим заставама, националном одећом или језицима. Можете учити децу и другим *језицима*: научите их како се нешто каже на енглеском, француском, шпанском, руском, афричком, јапанском, кинеском или другом језику како бисте подигли свест о језичким баријерама широм света. Ако имате децу која говоре другим језиком, замолите их да помогну. Разговарајте о томе које су предности када знате да говорите више од једног језика. Можете им испричати и причу о Вавилонској кули како бисте почели причу о језичким баријерама и подстакли дечије идеје о томе како те баријере можемо да уклонимо (Како можемо да се разумемо с вршњацима који не говоре наш језик? Да ли је другачији језик препрека за заједничку игру?)

Породични зид и маје њријаџељсџва

Направите у групи на зиду место на којем ћете изложити фотографије сваког детета, породице, мапу града на којој ће се обележавати где станују. Можете да направите и мапу целе земље (Европе или света),

на којој ћете обележавати одакле су родитељи, баке/деке, у којим местима су били, кога тамо имају и сл.

Напомена за васпитача: Током ове активности треба бити пажљив, пошто она може бити осетљива за децу из једнородитељских породица, или децу која не живе са родитељима, или децу из дисхармоничних породица.

Породично стабло

Деца доносе фотографије чланова своје породице и праве породично стабло, свако на свом папиру прави стабло онако како жели, црта, боји и украшава како жели. Направи се групна изложба и коментаришу се сличности и разлике између постера.

Напомена за васпитача: Као и за претходну активност и код ове активности треба бити пажљив, пошто она може бити осетљива за децу из једнородитељских породица, или децу која не живе са родитељима, или децу из дисхармоничних породица

Пазле

Васпитач унапред исече пазле и испише имена деце (или деца исеку и испишу сама). Свако дете нацрта нешто што га представља. Док седе у кругу, свако дете покаже шта је нацртало и објасни зашто, друга деца могу да постављају питања. Затим деца сложе све пазле и направе заједнички пано, који окаче у простору своје групе.

Наше главе

Нацртати профил сваког детета у природној величини (или увећан), опсећи га и залепити на неку чврсту подлогу. Омогућити деци да из новина исецају слике, пишу, цртају, лепе емотиконе који показују како се тог дана осећају и „шта им је у глави“. Са децом разговарати о чему мисле, шта их брине, шта желе, шта их радује и о сличностима и разликама у њиховим „главама“. Профили могу да буду на зиду једно извесно време, тако да деца имају прилику да их допуњавају, доцртавају током целог тог периода. На крају може да се направи и изложба за родитеље (уколико деца то буду желела) како би они видели о чему њихова деца размишљају.

Опцртавамо се

Деца опцртавају своју фигуру, боје је и украшавају на разне начине, пореде се по чему су слични, а по чему се разликују.

Нијансе сличности и разлика

Тражити од деце да се поређају у врсту према различитим критеријумима: по висини, дужини косе, боји очију (од најсветлијих до

најтамнијих), дужини прстију, величини шаке, величини стопала, боји косе, топлоти дланова, итд.

Поштраја

Свако дете добије лист папира у који треба да упише (или представи цртежом) одговоре на изабрана питања (нпр., где сам рођен? Да ли имам браћу и сестре? Да ли имам кућног љубимца? Шта највише волим да једем? Чеге се плашим? Моја највећа жеља је...). Свако дете одговара на пет питања и онда има задатак да у групи тражи оне који су одговорили слично њему. Задатак је да нађе друго дете које је имало одговоре најсличније његовим. После тога се одвија размена у групи о томе колико њих је успело да нађе особу с којом дели свих пет, четири, три или мање карактеристика, постоји ли нека карактеристика за коју нису нашли пара, тј. која је јединствена, који се све одговори јављају на постављена питања (да се освести разноврсност одговора) и сл.

Мргалице

Деца седе у кругу, једно дете устане и каже неку карактеристику и шта треба да раде они који ту карактеристику имају, нпр.: „Нека сви који носе наочаре чучну“, или „Сви који воле чоколаду нека се ухвате за нос“, или „Сви који су искрени нека ухвате десну ногу оног до себе.“ Деца се мењају и активност се завршава када сви дођу на ред да нешто кажу. Водитељ усмерава децу да током игре обраћају пажњу на то с ким су у групи. Размена касније иде у правцу тога да ли је било неких карактеристика које су им свима биле заједничке, да ли им се десило да су били једини или у малој групи која је нешто радила. Циљ размене је да се увиде неке особине по којима смо а) исти као и сви други, б) слични с неким другим особама, и в) јединствени (као нико други).

Кад год можете, подстичите децу да трагају за различитостима и да то размењују у групи, нпр. да свако дете добије задатак да пронађе шта је национално јело у некој земљи и да то представи другој деци или да од куће донесе сувенире из неке стране земље или другог града и да их представе групи и објасне шта тај сувенир представља и шта говори о земљи / граду из којег је донет.

Кад сам био мали

Свако дете од куће донесе фотографију на којој је био сасвим мали, направи се колаж од тих фотографија (може да му се да и наслов, питајте децу који). Деца причају какви су били као мали, васпитач то записује на колажу. После тога деца причају о томе какви су сада, јесу ли се променила и како. Васпитач и то записује и коментарише сличности и разлике које се појављују.

Аукција

Деца размисле о томе шта је то што најбоље знају да раде, тј. у чему су добри (брзо трчим, лепо певам, знам да читам, знам да вежем пертле, возим ролере и сл.). Свако дете на папиру напише шта је то што добро ради и папир убаца у кутију (уколико деца не знају да пишу, васпитач напише оно што дете каже). Васпитач организује аукцију: чита сваки папир и деца која то не знају или би волела да знају боље јављају се и повезују са дететом које је написало ту вештину и које се обавезује да ће их научити и помоћи у њеном савладавању.

Правимо наше књиџе

Заједно са децом направите групну књиџу *Све о нама*. У књиџи могу да се нађу приче, фотографије, цртежи који описују децу која су у групи (пол, порекло, особине, интересовања, таленти, жеље и сл.) и васпитача. У књиџи треба да постоји простор за индивидуалне стране (свако има своју страну књиџе коју ће да уреди како жели) и за групне стране (у чијем уређивању учествују сви, нпр. тако што ће папир ићи од детета до детета и свако дете ће на одређену тему нешто да доцрта, допише, залепи и сл., тако да то на крају буде продукт целе групе). Књиџа такође треба да има и празне стране које је могуће допуњавати када то деца пожелe. Сви листови се на крају повежу и књиџа остаје део библиотеке групе коју деца (и одрасли) могу да читају када зажелe. Књиџе је могуће правити на различите теме: *Свако од нас је посебан; Наши таленти; Наше жеље; Наша права; Поруке родитељима*, итд.

ЦИЉ 3: Разумевање и промоција праведности у вртићу

Уважавање различитости представља први и неопходан корак који води до разумевања идеје једнакости (да свако дете треба да има исте могућности, без обзира на различитост) и идеје праведности (да сваком детету треба пружити оно што му/јој треба како би могло да развије све своје потенцијале). Да би деца могла да разумеју шта значи једнакост и праведност, потребно је да васпитачи креирају сигуран и подржавајући контекст у којем је омогућен дијалог о различитостима, о привилегијама које нека деца имају, а нека не, о положају деце из мањинских/маргинализованих група којој су нека права ускраћена. Васпитачи треба да се труде да развију компетенције код деце које јачају њихову „отпорност“ на стереотипе/предрасуде и развијају просоцијално понашање, попут критичког мишљења, емпатије, бриге о другима и солидарности.

САВЕТИ ЗА ВАСПИТАЧЕ

- ✓ **Имајте поверења у потенцијале и могућности сваког детета,** имајте висока очекивања од деце и подржите их да развију све своје потенцијале до њихових крајњих могућности.
- ✓ **Пажљиво посматрајте свако дете.** Док прикупљате информације како бисте упознали свако дете и разумели њихове више-струке друштвене идентитете, почните да склапате његову/њену причу о учењу, игри, односима са вршњацима:
 - Како он/она приступа задацима?
 - Које су његове/њене снаге у учењу?
 - Са чиме теже излази на крај?
- ✓ Користите **усмерено посматрање** како бисте разумели потребе деце за учењем. Док деца раде или се играју и пажљиво бележите оно што видите.
- ✓ **Будите флексибилни у својим рутинама.** Сетите се да један начин подучавања не одговара потребама сваког детета. Као васпитач можете приметити кад нека деца губе интересовање или пажњу, кад се труде да нешто ураде или разумеју. Будите спремни да се прилагодите или одрекнете свог добро постављеног плана за групу и пређете на индивидуалне инструкције. Ако вам је непријатно да прекинете дете у некој активности како бисте га подржали, препознајте тај осећај непријатности и не дозволите му да контролише ваше одлуке.
- ✓ Створите атмосферу у којој је безбедно за децу **да доживе неуспех.** Научите децу да неуспех или немогућност да нешто урадимо не значи да смо лоши. Када дете осећа стид због својих неуспеха, оно се често крије иза тихе послушности, разметања храброшћу или неконтролисаног реаговања. У групи која промовише правичност нема потребе за скривањем јер су потешкоће и неуспех нормални, чак се и славе, баш као и напредак у настојањима да се постигне успех, упркос томе што није потпуно постигнут. Једном недељно нека деца седну заједно у групи и поделе нешто што им тешко иде и шта су научили током тог процеса.
- ✓ Користите сваку прилику **да деконструирате стереотипе** у односу на неке друштвене групе. Креирајте прилике за тзв. „когнитивне конфликте“ (конфликт између онога што дете зна и нових информација које доводе у питање то што зна).
- ✓ **Користите језик опажања** (трчите кроз собу и рушите играчке) уместо језика тумачења и етикетирања (немирни сте; немогући сте). На тај начин учите и децу да говоре о томе што им смета на начин који није етикетирајући.

АКТИВНОСТИ ЗА ПРОМОЦИЈУ ПРАВЕДНОСТИ

Реци НЕ стереотипима

Фотографије, видео-клипови и други слични материјали посебно су погодно средство у процесу образовања за друштвену правду, поготово уколико одражавају истинску различитост која постоји у једном друштву. Гледајући их и причајући о њима, деца су подстакнута да размишљају о темама које се тичу праведности, у исто време развијајући различите когнитивне вештине (попут анализе, класификације, разликовања описа од интерпретације и сл). Користите материјале у којима су представљени припадници различитих група на нестереотипан начин (нпр., стари људи који се играју, плешу и забављају или се баве неким спортом који захтева физичку снагу, брзину и спретност; гојазни људи који играју или се баве спортом; жене које се баве „мушким занимањима“, нпр. пилот, астронаут, возач камиона, инжењер; мушкарци који се налазе у нетрадиционалним улогама (очеве који брину о детету док су мајке на послу; мушкарци који чисте кућу и кувају и сл.). Трудите се да увек пронађете по неколико примера који одређену групу не приказују стереотипно како се не би извео закључак да је у питању само један изузетак који потврђује правило.

Набавите **лутке** које одступају од уврежених, стереотипних схватања о пожељном изгледу дечака/мушкараца и девојчица/жена. Направите са децом причу о тој лутки, одакле је, колико има година, с ким живи, шта воли/не воли, шта уме, шта би волела да научи.

Пронађите **приче, сликовнице или књиге** које изазивају стереотипе (нпр., прича о корњачи и зецу), а које доказују да први утисци могу заварати. Овакве приче охрабрују децу да размишљају о својим уверењима и потврђују да се на свет може гледати и на други начин. У наставку је дат пример једне такве приче, заједно с питањима којима је могуће подстаћи децу да размишљају о теми различитости и праведности.

Бак њрвак⁷

Некада давно, на ѡчешку школске ѡгине, један оѡац дође у школу и заѡуѡи се ѡраво у дирекѡорову канцеларију. „Да ли бисѡе уѡисали моѡ сина у ѡрви разред? Предао сам молбу у шешѡ школа, али ѡа ниједна није ѡримила.“ „Шѡа је разлоѡ? Шѡа се доѡодило?“ уѡиѡа дирекѡор.

Питања за децу: Шта мислите да је разлог због којег дечак не може да се упише ни у једну школу? У чему је проблем? Шта мислите, о чему је реч у причи? О каквом се проблему ради? Зашто то мислите? Слушајте даље.

„Моје син је ѡревелик и не може да сеги у учионици.“ „А да ли може да сеги у ходнику?“ „Не може да сѡане ни у ходник“, рече оѡац. „Сѡавићемо ѡа у ѡмнастѡичку салу.“ „Али он не може да сѡане ни у ѡмнастѡичку салу“, ѡужно ће оѡац. „Жао ми је, оче, али ни ми не можемо да ѡримимо вашеѡ сина“, рече дирекѡор. „Ја схваѡам ваше разлоѡе, али ѡокушајѡе и ви да разуметѡе моје“, бранио се оѡац. „Мој Павко је школскоѡ узрасѡа и мора да иде у школу. Осим ѡѡѡа, не моѡу да доѡусѡим да буде нешколован. А немам ни новца за казну.“

Питања за децу: Шта сада мислите о разлозима због којих Павко не може да се упише у школу? Јесте ли се изненадили? Шта мислите, како се Павко осећа? А како се осећа његов отац? Шта мислите да ће се догодити? Хоће ли директор допустити Павку да се упише у школу? Ако му допусти, како ће решити његов проблем? Где ће га сместити? Слушајте даље.

И ѡако су најзад доѡусѡили Павку да се уѡише у школу. Седеће у школском дворишѡу и вириѡи у учионицу кроз ѡрозоре и ѡако ѡраѡиѡи насѡаву. И кад дође зима, Павко ће и даље седеѡи у дворишѡу. Обући ће крзнени каѡуѡи и сѡавиће слушалице на уши јер ће ѡрозори, наравно, биѡи заѡворени. А за ѡисање и црѡање? То ће биѡи лако, Павко ће сѡавиѡи свеску на колена. Игућеѡ јуѡра Павко је дошао у школу. Сѡајао је у дворишѡу и збуњено се ѡремешѡао с ноѡе на ноѡу у својим великим циѡелама, а ѡлава му је досезала до димњака. Кад су уѡледали Павка, ученици уѡрчаше у учионицу, ѡледајући кроз ѡрозор. Павко Дебнарик вирну кроз ѡрозоре. Желео је да сазна који је њеѡов разред. Иначе је у школи било ѡиѡо. Заѡањени ученици ѡледали су у Павка. А Павко? Он је зуро у њих.

⁷ Ауторка ове приче Марија Дуричкова једна је од најпознатијих словачких писаца за децу. Била је и главни уредник врло популарног часописа за децу. Њена дела се сматрају важним доприносом словачкој класичној књижевности за децу.

Питања за децу: Шта мислите о овом решењу, да ли ће то бити изводљиво? Због чега? Шта мислите да ће остала деца у школи мислити о Павку? Како бисте се ви осећали да сте ученик а да се испред вашег школског прозора налази див? Шта мислите, како се Павко осећа? Како бисте се ви осећали да сте Павко? Слушајте даље.

Одједном се са једној од њих на првом сирају заори јас неке девојчице. „Да ли си ти из првој разреда? „Ко, ја?“, ујиша Павко и саже се да би видео ко му се то обраћа. „Да, јесам“, климну он јавом и насмеши се тој храброј девојчици. Имала је округло лице, њрхаси носић и црну косу. „И ја идем у први разред и зовем се Бејка“, рече девојчица. „Тако ми је јуче прочишао бајку о добром диву. Да ли си ти добар див?“ Павко Дебнарик јоново климну јавом, али уједно схвати да то није никакав доказ. Дубоко се замисли. Бејка у његовим крућним очима уледа блесак мисли.

Питања за децу: Шта мислите да ће Павко да уради? Да ли мислите да је он добар или зао див? Ако је добар див, како ће то да докаже? Шта мислите да ће се догодити? Да ли ће га се Бетка бојати? А друга деца? Слушајте сада крај приче.

Тада он испружи руку и досеже њоме до шуме. Кад ју је јовукао, на његовом је длану била веверица. Он је однесе до прозора и пружи Бејки. „Веверица! Предивна је!“, викну девојчица. „А да убереш и шишарку за њу?“ Павко Дебнарик јоново испружи руку. Подиже је до врха бора, а кад је спустио руку, била је јуна шишарки. Остала деца су јолудела од радости. Сирах је нешао, раслинуо се јер су сви схватили да Павко, иако је див, не би наудио ни веверици. Деца су се ирала на сваком одмору. Кад би се ирали злаћних враћа, Павко би био враћа. Кад би ирали фудбал, Павко је био јолман. Њему је то било лако! Испружио би једну руку и јокрио јола јола. А кад би испружио друју, јокрио би преосталу јоловину. Једино му је било жао што не може да се ира скривалице. Сви су ја свугде моли видећи. Деца су јресшала да се ирају скривалице јер није било занимљиво ирати се без Павка Дебнарика. Сва деца су хшела да буду његови пријатељи. Његова најдража пријатељица била је, знаће већ, Бејка, округлој лица, њрхасиој носа и црне косе. Она девојчица која је прва јројоворила с њим.

А ми морамо да догамо: Павко Дебнарик је био добар ученик и свакој би дана добио јчелицу у своју свеску. (У словачким школама јчелица је јетица.)

Питања за децу: Шта мислите, како се Павко и остала деца сада осећају? А како се сада осећа Павков отац? О чему ова прича

говори, чему нас она учи? Да ли сте се икад нашли у ситуацији у којој сте били другачији или сте сматрали да се разликујете од других? Како сте се осећали? Да ли вам је неко помогао? Како бисте ви помогли некоме ко је другачији?

Кућо, кућо... сīтанује ли неко овде?

Прича која следи представља још један начин на који је могуће деци приближити појмове друштвене правде као што су учествовање, правичност и заједнички суживот⁸.

Била једном давно једна кућа. Кућа је била усамљена и налазила се у дубокој шуми и нико није живео у њој. Једног дана миш угледа кућу и упита је: „Кућо, кућо, станује ли неко овде?“ Нико није одговорио, па миш уђе у кућу и остаде да живи у њој. Онда је до куће доскакутала жаба и питала: „Кућо, кућо, живи ли неко овде?“ „Живим ја. А ко си ти?“ , приупита миш. „Ја сам жаба. Могу ли да живим с тобом?“ „Можеш“, одговори миш. Жаба онда уђе у кућу и поче да живи у њој с мишем. Скакућући около, некако је наишао и зец. „Кућо, кућо, живи ли неко овде?“ „Ми живимо овде. А ко си ти?“ , упиташе га миш и жаба. „Ја сам зец. Да ли бих могао да живим ту са вама?“ „Да“, рекоше на то миш и жаба, те се и зец усели у кућу. Наврати и лисица. „Кућо, кућо, живи ли неко овде?“ „Ми живимо. А ко си па ти?“ , приупиташе миш, жаба и зец. „Ја сам лисица. Могу ли и ја да живим с вама?“ „Да, можеш“, одговорише животиње, те лисица уђе у кућу, где их је сада било четворо. Уто наиђе и вук. „Кућо, кућо, станује ли неко овде?“ „Да, ми станујемо овде. А ко си ти?“ , упиташе миш, жаба, зец и лисица. „Ја сам вук. Да ли бих могао да живим с вама?“ „Да, могао би“, рекоше животиње, после чега се и вук уселио као пети члан. Онда је наишао велики меда. Угледа кућу, па је приупита: „Кућо, кућо, живи ли овде неко?“ „Ми живимо овде. Него, ко си ти?“ , повикаше миш, жаба, зец, лисица и вук. „Ја сам велики меда. Да ли могу и ја да живим с вама?“ „Ти си, медо, стварно велики и наша кућа је мала за тебе. Али, ако хоћеш, можеш да се попнеш на кров и живиш горе“, одговорише животиње. Меда се попе на кров, али кров је био слаб и меда пропаде кроз њега. Али миш, жаба, зец, лисица и вук су успели да се извуку живи и здрави. Онда сви они одлучише да заједно направе нову кућу, бољу од претходне.

⁸ Причу је написала Ивета Глазунова из Јаровница у Словачкој.

- Васпитач прочита причу деци и подстиче разговор у великој групи:
 1. Колика мислите да је била кућа? Шта мислите, како су животиње успевале да живе једна са другом? Зашто мислите да је било довољно простора у кући за све, осим за медведа? Шта су још животиње могле да предложе медведу? Шта мислите, о чему говори ова прича? Зашто тако мислите?
 2. Да ли се вама некада десило да вам другари не дозволе да се с њима играте? Или да вас не позову да се с њима играте? Како сте се осећали? Шта сте тада радили? Да ли сте ви можда забранили неком вашем другару да се с вама игра или нисте хтели да га зовете да се игра с вама? Због чега?
 3. Како се осећају људи с којима нико неће да се дружи? Због чега нико неће с њима да се дружи? Да ли је то фер?
 4. Шта можемо да урадимо када видимо да је неко сам и да се не игра ни са ким? Како можемо да му помогнемо? Шта можемо да урадимо да покажемо да смо добри пријатељи?
- Деца се поделе у групе, тако да свака група буде по једна животиња (лисице, медведи, мишеви итд.). Групе смисле шта њима (из улоге животиње коју су добили) треба и како би они поделили простор куће, тако да добију то што им треба. Свака група на великом папиру добије тлоцрт куће, на којем они цртају просторије (одређују колике ће бити просторије и да ли ће животиње у њима бити саме или с неким). На крају се договарају око правила којих се сви морају придржавати ако хоће да лепо живе у тој кући (правила пишу/цртају на папиру или их васпитач бележи). Свака група представља своје потребе, свој нацрт куће и своја правила за заједнички живот.

Дискусија у великој групи:

1. Да ли вам је било тешко да поделите кућу тако да сви буду задовољни?
2. Мислите ли да сте успели да направите кућу тако да све животиње добију оно што им треба?
3. Шта мислите, о чему говори ова прича? Чему нас она учи?
4. Да ли вам се десило да се договарате са другарима око тога како да поделите нешто што желите и ви и они? Како сте се тада осећали? Шта сте радили? Јесте ли успели да се договорите? Како?
5. Како можемо да се договарамо, па да сви буду задовољни? Шта треба да урадимо, па да и ми и наши другари будемо задовољни?

Све боје гује

Ова прича деци може да приближи идеју различитости као извора богатства и склада (а не претње и сукоба).

Једном давно све боје света започеле су свађу. Свака је тврдила да је баш она најбоља, најважнија, најкориснија, најомиљенија. Зелена рече: „Јасно је да сам ја најважнија. Ја сам знак живота и наде. Изабрана сам за траву, дрвеће, лишће... Без мене угинуле би све животиње. Баците поглед на природу и видећете да мене има највише.“ Плава је прекине: „Ти само мислиш на земљу, али узми у обзир небо и море. Вода је извор живота, помоћу облака из плавог мора. Небо даје простор, мир и ведрину. Без мог мира ви бисте били махнита тела.“ Жута се закикота: „Ви сте тако озбиљне. Ја доносим смех, радост и топлину у свет. Сунце је жуто, месец је жут, звезде су жуте. Сваки пут када погледаш сунцокрет, цели свет почиње да се смеши. Без мене не би било забаве.“ Наранџаста је била следећа која је засвирала своју песму: „Ја сам боја снаге и здравља. Можда сам ретка, али сам драгоцен јер служим унутрашњим потребама људског живота. Ја носим све најважније витамине. Сетите се само шаргарепе, наранџи, диња, плода манга... Ја се не повлачим све време околу, али када испуним небо за време изласка или заласка сунца, моја лепота толико блешти, да нико ни на једну од вас не помисли.“ Црвена више није могла да издржи. Викнула је: „Ја сам владар свих вас, крв живота. Ја сам боја опасности и храбрости. Вољна сам борити се с разлогом. Могу се запалити. Без мене би земља била пуста као месец. Ја сам боја страсти и љубави, црвене руже и мака.“ Љубичаста се дигла до своје пуне висине. Била је висока и говорила је с великом помпом: „Ја сам боја владања и моћи. Краљеви, владари – увек су ме бирали јер ја сам боја ауторитета и мудрости. Људи ме не питају него слушају и поковавају се.“ Индиго је говорила најтише од свих, али врло одлучно: „Замислите мене! Ја сам боја тишине. Једва да ме приметите, али без мене све сте ви сувишне. Ја зрачим мисао, сумрак и дубине. Треbate ме за равнотежу и контраст, за молитву и унутрашњи мир.“ И тако су боје наставиле да се хвале, свака уверена да је она најбоља. Њихова свађа постајала је све гласнија.

✓ **Питања за децу:** Око чега се свађају боје? Шта боје желе? Шта мислите, да ли је нека боја у праву? Због чега? Слушајте крај приче.

Одједном блесну сјајна бела светлост, зачуше се гром и прасак. Поче јака киша. Све се боје скупише од страха и стиснуше једна

уз другу. Киша проговори: „Ви, глупе боје, борите се међу собом! Свака покушава да буде над осталима. Зар не знате да сте створене свака за своју посебну сврху, јединствену и различиту. Ухватите се за руке и пођите са мном. Прострећу вас преко неба у великом луку боја као подсетник да сте лепше кад сте заједно и да можете живети скупа и у миру.“ И тако сваки пут када падне јака киша на небу се појави дуга. Када је видимо, сетимо се да треба ценити разноликост и да смо бољи када прихватимо и поштујемо једни друге!

- ✓ Шта је киша рекла бојама? Да ли је киша у праву? Зашто је добро када смо сви различити? О чему говори ова прича? Чему нас она учи?

Како је шио биџи у мојој кожи?

Организујте игре којима бисте подигли свест о различитим физичким сметњама. Нпр., може ли дете да обуче део одеће (јакну или панталоне) користећи само једну руку? Могу ли да играју разне спортске игре уколико им је једна рука завезана иза леђа, или су им ноге завезане, или имају повез преко једног ока и сл.? Могу ли да воде друга/другарицу с повезом преко очију по соби? Могу ли да читају са усана шта говоре људи на телевизији са искљученим звуком? Користите ове активности да разговарате са децом о тешкоћама с којима се суочавају особе са инвалидитетом и објасните како науче да превазиђу своје недостатке.

Персона лутке⁹

Персона лутке су посебна врста лутака које имају своје јединствене животне приче: свака лутка има своју причу коју васпитач осмисли: како се зове, колико има година, одакле је, с ким живи, има ли брата/сестру, шта воли/не воли, чега се плаши и сл.). Користе се да деца разумеју појам различитости и да се подстакну да их уважавају. Лутке су дизајниране тако да представљају различитости које постоје међу децом, како изгледом (мршаве/пуначке, носе наочаре, протезу, различите су боје коже и сл.) тако и својом животном причом (дете без родитељског старања, дете мигрант, дете које болује од неке хроничне болести, дете које не говори добро језик средине у којој је, дете које живи само са једним родитељем и сл.). Васпитач представи лутку групи, исприча њену причу и разлог због којег је лутка дошла да их посети. Лутка обично има неки проблем који жели да реши и обраћа се деци за савет. Васпитач бира проблем у односу на про-

⁹ Persona dolls, engl.

блеме који су за децу у групи релевантни (нпр., рођење млађег брата/ сестре; припреме за полазак у школу; пресељење у други део града и стицање нових пријатеља; како да помогне другу кога друга деца задиркују) или у односу на различитост о којој жели да разговара са децом (како да се игра са другом децом када не говори њихов језик; како да се одбрани од задиркивања због протезе; да ли је у реду да се дечак игра са девојчицама и сл.).

Причамо о привилегијама

Васпитач најави да ће се деца сада такмичити. Циљ је да се лоптица убаци у корпу која стоји на поду. Папирном лепљивом траком на поду направи пет линија различито удаљених од корпе. Прве две линије су веома близу корпи, тако да је немогуће да се корпа промаши, трећа и четврта су знатно даље и могућност промашивања је значајно увећана, а пета је најдаље, тако да је готово немогуће убацивати лопту у корпу. Децу подели у пет група и свака добије своју позицију с које „пуца“ на корпу. Васпитач бележи која група има највише погодака и на крају проглашава победника. Затим седе у круг са децом и почиње разговор: Који су разлози за победу групе која је била најуспешнија? А због чега је група која је била најнеуспешнија имала тако лош резултат? Да ли је ова игра била фер? Због чега? Можемо ли да кажемо да су све групе биле једнаке? Зашто? Шта би могло да се уради, па да игра буде фер?

Напомена за васпитача: Дискусију усмеравајте тако да деци буде јасно да победа у овим нефер условима не значи да је та група способнија и прецизнија већ само да су имали срећу да добију бољу позицију и обрнуто (група која је најмање успешна није непрецизна већ није имала привилегију као и друге групе). Можете на крају и да поменете да се тако и у животу деси да неко има лоше оцене у школи не зато што је лењ и неће да учи него зато што родитељи немају пара да купе књиге и свеске, нема сто на којем може да пише домаће задатке, немају струје у кући, па не може да ради домаће задатке увече итд. После дискусије дајте деци прилику да још једном одиграју игру, али да овог пута да сви бацају лопту са исте удаљености (изаберите неко средње растојање). Водите рачуна да децу која су у стварном животу из непривилегованих група не ставите у последње редове у првој активности већ им нађите место у групама које су на предњим позицијама.

ЦИЉ 4: Подстаћи процес дечије партиципације, тј. учествовања деце у одлукама које се тичу рада у групи и боравка у вртићу

Консултовање деце, како би одрасли сазнали њихову перспективу и искуство, значајно је због поруке коју са собом носи: да су деца *експерти за социјално искуство* и да њихова перспектива треба да буде видљива. Пажљиво слушање и уважавање онога што деца имају да кажу представља процес, а не једнократну активност. Оно се заснива на праву детета да изрази своје мишљење, које није ограничено узрастом и развојним могућностима „будући да свако има причу која може да буде испричана“ (Alderson, 2000), а од одраслих зависи на који ће начин подстаћи дете да исприча своју причу, као и начин на који ће ту причу разумети. Теорија о стотину језика деце (Malaguzzi, 1993) представља метафору која говори о бројности различитих начина на које деца могу да изразе своје мишљење и идеје које имају (сликање, цртање, вајање, моделовање, писање, игра, и сл.). Због тога је уобичајена комуникацијска пракса кроз (писани или усмени) говор често недовољна да би се обухватило и разумело сложено искуство детета. Од одраслих се захтева да истраже нове могућности комуникације са децом (које превазилазе уобичајени образац у којем једна особа прича, а друга слуша), да науче нове „језике“ у раду са децом, као и нове начине слушања њиховог искуства (Moss, 2006).

Консултовање деце подразумева културу слушања деце која је израз демократских пракси у друштву: способност да се препознају, прихвате и уважавају различите перспективе, да се о њима дискутује и да се кроз дијалог са децом креирају нова значења. Култура слушања деце подразумева аутентичну заинтересованост одраслих за дечју перспективу, симетричност у односима у смислу поштовања и уважавања дечјег мишљења, „стављање у заграду“ својих предубеђења, отвореност за промену и слику о детету као о компетентном учеснику у сопственом развоју.

Зашто је важно консултоваћи децу?

- ✓ Зато што је консултовање деце увод у учешће деце у доношењу одлука које их се тичу.
- ✓ Зато што нам консултовање деце помаже да се децентрирамо и да разумемо дечију перспективу и оно што је њима важно.
- ✓ Зато што слушајући децу можемо да стекнемо увид у проблеме с којима се деца суочавају.
- ✓ Зато што слушајући децу можемо да донесемо одлуку која ће бити у њиховом најбољем интересу.

- ✓ Зато што консултовање деце представља прекид уобичајене праксе неслушања, дискриминације деце и (зло)употребе моћи одраслих. Тиме што консултују децу, одрасли поручују да их уважавају, да њихово мишљење узимају озбиљно у разматрање и да се њихово мишљење поштује.
- ✓ Зато што деца развијају многе компетенције кроз консултативни процес. Истраживања показују да овај начин учешћа деце утиче на развој просоцијалног понашања и низа компетенција које су важне за одрастање у демократским друштвима (Woodhead, 1998). Деца уче да јасно изражавају своја искуства и да слушају искуства других; уче да функционишу у групи, да се договарају и преговарају са другима, да трагају за конструктивним решењима проблема; уче да критички мисле, да буду самостална и одговорна, као и да уважавају друге (пошто су и сама уважена).

КОНСУЛТОВАЊЕ СА ДЕЦОМ: ПРЕДЛОЗИ ТЕМА

- ✓ *Физичко окружење вртића из њерсјектјиве деце:* вођена шетња кроз вртић. Шетњу воде деца која показују васпитачима места у вртићу где се осећају пријатно и места на којима се не осећају пријатно и о томе разговарају.
- ✓ *Физичко окружење собе из њерсјектјиве деце:* Деци се да план собе и од њих се тражи да емотиконима означе места на којима се осећају срећно и места на којима се осећају тужно
- ✓ *Родни идентитети:* Направити мешовите парове (дечак и девојчица) и питати их да наведу у чему су слични, а по чему се разликују, ово користити за разговор о родним идентитетима.
- ✓ *Социо-емоционалне компетенције деце:* Васпитач одабере неку причу/ситуацију која говори о сукобима, дискриминацији, искључивању, агресивном понашању и сл., и са децом разговара о томе како се ликови у причи осећају, шта је потребно урадити да се проблем реши, шта би они урадили. Ситуације су одабране тако да представљају неке од стварних проблема с којима се деца срећу (нпр., Марку се не допада у вртићу. Нико од другара га не зове на рођендан нити га зову да се игра с њима. Због тога је Марко често тужан и игра се сам).
- ✓ *Интересовања деце:* Питати децу: Да сретнеш човека који зна све на свету, шта би га питао/ла?
- ✓ *Шта би волели да васпитач каже о њима када причају са родитељима?*
- ✓ *Како би волели да прославе рођендан у вртићу?*
- ✓ *Како изгледа мој идеалан дан у вртићу?*

ЦИЉ 5: Стварање безбедног и сигурног контекста за учење и развој

- ✓ Свако дете има право да буде заштићено од насиља.
- ✓ Деца могу да уче и да се развијају само у средини у којој се осећају сигурно и заштићено.
- ✓ Задатак одраслих је да обезбеде средину за развој и учење у којој ће се свако дете осећати сигурно.

Сукоби међу децом и агресивно понашање

Агресивност је уобичајен и важан део дечијег развоја, с тим што се током одрастања мењају облици испољавања агресивног понашања, као и ситуације које их изазивају¹⁰. У раном детињству агресивно понашање је углавном реакција на фрустрацију, тј. на осујећење потреба. Агресију повезану с нападима беса – са шутирањем и бацањем предмета – одрасли често толеришу као израз фрустрације детета суоченог с неким тренутним изазовом, као што је уочавање нечега или обављање неког специфичног задатка, или немогућност да правим речима изрази своја осећања. Код већине двогодишњака изливи беса покренути су неком фрустрацијом или љутњом.¹¹

У односу на **облик испољавања** агресивног понашања разликујемо вербалну агресију (називање погрдним именима, етикетање, задиркивање, претње и сл.) и физичку агресију (ударање, грижење, лупање и сл.).

С обзиром на **функцију** коју агресивно понашање има, разликујемо *инструменталну агресију* (чији је циљ прибављање нечега и/или остваривања неке користи) и *непријатељску* (осветничку) агресију, која за циљ има наносење бола или штете другој особи. Истраживања показују да физичка и инструментална агресија преовладава у млађим узрастима, док су вербална и непријатељска агресија чешће у старијим узрастима (од поласка у школу, па надаље)¹². Од деце узраста три до пет година очекују се повремена агресивна понашања док уче како да изразе страх, тугу или бес и како да успоставе прикладну интеракцију с вршњацима, тј. како да комуницирају те емоције на конструктиван начин. Тзв. грубе игре¹³ (уколико су на адекватан начин подржане) могу да буде начин учења деце како да комуницирају неслагање у потребама,

¹⁰ Vasta, R., Haith, M.M., and Miller, S. (2005), *Дјеџа психологија*. Јастребарско: Наклада Слaп.

¹¹ Temper tantrums in toddlers: How to keep the peace. Retrieve on 26 April 2018 from: <https://www.mayoclinic.org/healthy-lifestyle/infant-and-toddler-health/in-depth/tantrum/art-20047845>

¹² Vasta, R., Haith, M.M., and Miller, S. (2005), *Дјеџа психологија*. Јастребарско: Наклада Слaп.

¹³ Под грубом игром се мисли на игру која укључује физички контакт, интензивне емоције и енергичне активности као што су скакање, љуљање, јурење, кошкање и сл.

очекивањима и ставовима. Нека истраживања показују да те игре помажу успостављању просоцијалног понашања током развоја у раном детињству¹⁴

Постоје развојни стадијуми сукоба међу децом у раном детињству, па се тако међу децом старом две до четири године агресивно понашање често јавља и развија на релативно структуриране начине у ситуацијама у којима деца покушавају да дефинишу своје власништво, територију или пријатељство. Старија деца (четири до шест година) почињу да користе агресивне обрасце понашања како би заплашила, застрашила другу децу.¹⁵

Постоје различита схватања о узроцима агресивности. Нека схватања говоре о томе да је агресивност урођен облик понашања и да се може објаснити утицајем хормона (тестостерона), генетским факторима, као и карактеристикама темперамента (тзв. „тешка деца“, која чешће плачу, нервознија су, раздражљивија и захтевнија од друге деце). Етолози сматрају да агресија има еволуционо порекло и пореде односе доминације који важе у животињском свету са односима доминације и моћи који се успостављају у вршњачким групама. Међутим, нека истраживања показују и да постоје културе у којима су сукоби између чланова групе и агресивно понашање веома ретки, што указује на то да је агресивно понашање у великој мери ствар социјализације. Уколико дете одраста у окружењу у којем се агресивно понашање толерише, позитивно конотира и поткрепљује, усвојиће тај модел понашања.

Агресивност и род. Дечаци и девојчице се у истој мери укључују у вршњачке сукобе и могу се понашати агресивно, с тим што се већ у раним узрастима појављују разлике у испољавању агресивног понашања код дечака и девојчица које су резултат социјализације родних улога.¹⁶ Дечаци су склонији да примењују директне, видљиве облике физичке и вербалне агресије. Таква понашања, за која је неопходна хитна интервенција, релативно су лака за усмеравање и посматрање, будући да су видљива.¹⁷ У поређењу с тим, девојчице су склоније да примењују софистицираније, посредније облике релационог агресивног понашања с циљем успостављања савезништва у вршњачкој групи и искључивања одређеног детета из те групе. Посредни облици релационог агресивног понашања укључују манипулацију односима, искључивање појединаца из групе, ширење гласина, одавање тајни, емоционалне уцене – претње да се неће играти са другом/другарицом уколико они не прихвате захтеве

¹⁴ Reebye, P. (2005), Aggression During Early Years – Infancy and Preschool. *Canadian Child Adolescent Psychiatric Review*, Vol. 14, No. 1, pp. 16-20.

¹⁵ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

¹⁶ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

¹⁷ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

детета које прети и сл. Међутим, не треба заборавити да, без обзира на то што су дечаки склонији експлицитном испољавању агресивног понашања, а девојчице имплицитном, посредном испољавању, и једни и други облици агресивног понашања јављају се и код дечака и код девојчица. Васпитачи би требало посебну пажњу да посвете имплицитним, релационим агресивним понашањима пошто их је теже открити, а могу бити много погубнији од директних облика испољавања агресивног понашања.¹⁸

Агресивност и породична динамика. Агресија у развоју током раног детињства може зависити и од породичне динамике, карактеристика родитеља и од родитељске васпитне праксе. На пример, постоје непосредни и посредни ефекти дисфункционалне породичне динамике на агресију деце предшколског узраста. Предшколци суочени са породичним конфликтима или укључени у њих и породично насиље могу да испољавају чешће агресивно понашање.¹⁹ Други фактори повезани с родитељством који могу допринети агресивности детета укључују занемаривање детета, тешкоће у обављању родитељске улоге, неспособност да се дете контролише, употребу присиљавања, неконзистентну и окрутну дисциплину, посрамљивање и понижавања као начине дисциплиновања.²⁰ На пример, деца коју телесно кажњавају теже већем испољавању агресивног понашања према вршњацима него деца која нису телесно кажњавана.²¹

Агресивност и медији. Изложеност деце масовним медијима може утицати на њихово укључивање у агресивна понашања. Деца могу научити да буду агресивна тако што гледају телевизију и филмове у којима се насилно понашање на било који начин поткрепљује (нпр., насилник је приказан као моћан, успешан, добија похвале и сл.) или тако што играју видео-игрице које награђују насилно понашање. Осим што постоји могућност учења по моделу, тј. да деца опонашају насилне поступке које виде у медијима, она постају и толерантнија према агресији и она им мање смета²². Нека истраживања показују да однос између насиља и телевизије није линеаран него је пре циркуларан: насиље на телевизији подстиче агресивно понашање деце, али, са друге стране, деца која су процењена као агресивнија у

¹⁸ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

¹⁹ Reebye, P., 2005.

²⁰ Endendijk, J.J. et al. (2016). Gender Differences in Child Aggress: Relations with Gender-Differentiated Parenting and Parents' Gender-Role Stereotypes. *Child Development*, Vol. 88, Issue 1, pp. 299-316.

²¹ Reebye, P., 2005.

²² Parke, R. D. & Slaby, R. D. (1988). The development of aggression. In E. M. Hetherington (Ed.). *Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development*. New York: Wiley.

већој мери бирају агресивне садржаје на телевизији.²³ Будући да је утицај медија велики, они могу одговорним креирањем образовних програма и других дечијих програма у великој мери да утичу на просоцијално понашање деце.²⁴

Агресивности и васпитно-образовно окружење. Неки фактори из окружења у вртићу могу допринети агресивном понашању деце. Истраживања су показала да васпитачи праве разлику између деце коју опажају као агресивну и деце коју не опажају на тај начин тако што значајно ређе поткрепљују пожељна (адекватна) понашања код деце која су опажена као агресивна. Такође је откривено да васпитачи чешће игноришу децу која испољавају агресивно понашање кад се јаве да нешто кажу и да их мање хвале за тачне одговоре него што то чине са осталом децом. Такође, васпитачи чешће користе прекор од преусмеравања кад је реч о негативном понашању деце, што може да подстиче агресивно понашање.²⁵ Због недовољно заступљених позитивних интеракција код агресивних понашања деце потребно је да васпитачи науче како да реагују на начине који ће повећати позитивна понашања и снизити агresiју и проблематична понашања.²⁶

Разликовање агресивног и насилног понашања

Сукоби међу децом предшколског узраста током којих се испољава агресивно понашање нису ретка појава; чак и трогодишњаци могу да испоље агресивно понашање које другом детету или деци може да нанесе бол, патњу или повреду. Разлика између агресивног понашања и насилног понашања је у томе што се насилно понашање понавља у различитим околностима и што су присутни асиметрични односи моћи (дете које испољава насилно понашање јесте дете које у групи има доминантан положај, за разлику од детета на које је насилно понашање усмерено). Нису сви сукоби међу децом (као ни свако испољавање агресивног понашања током сукоба) насилни. На пример, деца могу угрожавати другу децу тако што им прете, гурају их у страну, лажно их оптужују или одбијају да се играју са одређеном децом. Иако повређујућа по дете, таква понашања се не сматрају вршњачким насиљем јер нису понављана с циљем да се друго, мање

²³ Huesmann, L. R., Lagerspetz, K. & Eron, L. D. (1984). Intervening variables in the television violence -aggression relation: Evidence from two countries. *Developmental Psychology*, 20, 746-775

²⁴ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Center, Inc.

²⁵ Educational Research Newsletter & Webinars: Early intervention for behavior problems. Retrieved on 27 April 2018 from: <https://www.ernweb.com/educational-research-articles/early-intervention-for-behavior-problems/>

²⁶ Educational Research Newsletter & Webinars: Early intervention for behavior problems. Retrieved on 27 April 2018 from: <https://www.ernweb.com/educational-research-articles/early-intervention-for-behavior-problems/>

моћно дете повреди. Међутим, ако се допусти да се таква понашања понављају, постоји тенденција да прерасту у насилан образац, па ће једно дете или група деце вољно и понављано доминирати над рањивом децом тако што ће им давати погрдна имена, физички их нападати и искључивати их из заједничких игара.^{27,28}

Деца која су под ризиком да буду мета насилног понашања обично су деца с нижим нивоом самопоуздања, деца која имају тешкоће да се одупру захтевима вршњака или деца која су склона повлачењу.^{29,30} На пример, дете које је мета вршњачког насилног понашања плаче или се покорава и препушта играчку, па ће се дете које испољава насилан образац понашања вероватно поново усмерити на њега и сукоб ће се наставити. Понекад покоравање детета према коме је овакво понашање усмерено може као такво да буде награђујуће, па детету које га испољава може представљати задовољство да га сврсисходно примењује.³¹ Кад друга деца у групи посматрају „успешно“ практиковање моћи и доминације, она се могу придружити доминирањем над истим дететом, понављајући или примењујући сличну тактику. Уколико се дозволи да се ови рани облици насилног понашања међу децом понављају, могуће је да дође до формирања хијерархија моћи у групи, па да групе доминантне деце редовно угрожавају оне који уз плач и попуштање удовољавају њиховим захтевима.³²

Васпитачи често из различитих разлога превиђају насилно понашање међу децом, мислећи да су мала деца превише наивна да вољно науде и повређују другу децу. Они могу да се оглуше или занемаре овакво понашање уз констатацију да су „деца увек само деца“ или тако што ће за неко посебно дете рећи да је „тешко“ или „изазовно“. Догађа се и да васпитачи преvide појаву насилног понашања међу децом у групи уколико је група велика, па васпитач не успева или не може да надгледа свако дете или то ради на неадекватан начин.

Разумевање различитих начина укључивања предшколске деце у вршњачке сукобе и испољавање понашања које може бити повређујуће помаже васпитачима да предупредe или зауставе таква понашања.³³ Сукобе међу децом лакше је зауставити на ранијим

²⁷ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

²⁸ Teaching Social Skills to Prevent Bullying in Young Children. Stopbullying.gov

²⁹ Alsaker, F.D. & E. Gutzwiller-Helfenfinger (2010). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims and bullies in kindergartens. In S.R. Jimerson, S.M. Swearer & D.L. Espelage (Eds.) Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective. New York, NY: Routledge.

³⁰ Understanding the Roles of Early Education and Child Care Providers in Community-Wide Bullying Prevention Efforts. Stopbullying.gov

³¹ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

³² Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

³³ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Centre, Inc.

узрастима. Кад васпитач препозна и заустави на друго дете усмерено повређујуће понашање тако што преусмери дететово понашање и замени га прихватљивим, он тиме успева да заустави сукобе међу децом пре него што они ескалирају. Дугорочна и превентивна стратегија била би да се поткрепљује развој позитивних социјалних интеракција међу децом и да се подстиче развој просоцијалног понашања.

САВЕТИ ЗА ВАСПИТАЧЕ

Превенција сукоба и агресивног понашања

- *Учијте децу социо-емоционалним вештинама* које ће им помоћи да успоставе пријатељске односе с вршњацима. На тај начин васпитачи могу значајно да предупредe појаву, понављање и јачање агресивног понашања у вртићу.³⁴ У другом делу овог приручника дати су предлози активности са децом којима је могуће подстицати развој вештина које значајно смањују агресивне сукобе и вршњачко насиље: комуникацијске вештине, способност да се буде део групе, способност изражавања осећања, емпатија, брига за себе и друге, вештине решавања проблема и способност конструктивног решавања конфликта.
- *Планирајте социо-емоционално учење као редовну активност у ирући (не као једнократне активности).* Због тога је други део приручника конципиран тако да поред планираних ситуација учења садржи и предлоге на који начин социјално-емоционално учење може да постане део рутине/ритуала у вртићу и на који је начин могуће искористити практично-животне ситуације за социо-емоционално учење.
- *Будијте онакви људи какви желијте да деца буду кад одрасну. Понашајте се као узори деци.* Ви треба да моделујете позитивна понашања, прикладну емоционалну контролу и конструктивно излагање на крај са бесом. Својим односом према деци ви их учите како да изражавају своје позитивне и негативне емоције и како да конструктивно решавају сукобе. Понашање моделујете тако што:
 - ✓ Поткрепљујете пожељна понашања деце примењујући похвале и награде прикладне узрасту деце.
 - ✓ Коригујете погрешне поступке кроз разговор о физичким и емоционалним последицама које деца могу да доживе као резултат увредљивих речи или поступака.

³⁴ Ostrov et al., 2009.

- ✓ Сугеришете употребу неагресивних речи и понашања у току интеракције с вршњацима.
- ✓ Покажите да сте поносни на децу која комуницирају са другима на конструктиван начин, брину о другима и сарађују.
- *Усвојите јасна правила понашања у групи/вртићу заједно са децом.* Правила су неопходан део у процесу стварања окружења које поткрепљује уважавање других и у којем се агресивно/насилно понашање не прихвата нити толерише. Деца треба да знају да у њиховом вртићу постоје правила за агресивно/насилно понашање која им помажу да се осећају безбедно, прихваћено и заштићено. Укључите и децу у процес доношења правила и заједно с њима дефинишите последице непридржавања правила. Такође, можете са децом да радите на томе да свако дете постави циљеве којима ће тежити како би побољшало своје понашање и да похваљујете сваки напредак деце ка тим циљевима.
- *Праћите понашање деце.* Није довољно само да успоставите правила; морате и пажљиво да пратите интеракције међу децом како бисте благовремено зауставили агресивно понашање. Децу је потребно често подсећати на правила и на то каква понашања се од њих очекују. Уколико крше правила, објасните им шта није у реду с њиховим понашањем и зашто то понашање угрожава друге.

Интервенција у ситуацији сукоба и агресивног понашања

- *Користите стратегију Заустави – Преусмери – Охрабри*³⁵
Агресивна/насилна понашања деце изискују благовремену интервенцију која ће зауставити проблематична понашања. Користећи три наведена корака – заустави, преусмери, охрабри – истичете оно што треба да се научи и на тај начин обликујете понашање деце.
- **Заустави** – Зауставите одмах агресивно/насилно понашање тако што ћете гласно рећи „стани“, а притом обраћајте минимално пажње детету које се понашало агресивно. Пружање веће пажње могло би појачати негативно понашање, чак и кад се пажња своди на то да се заустави или умањи негативно понашање. Пажња у виду грдње, придиковања или објашњавања зашто агресивно/насилно понашање није дозвољено може да охрабри дете да се и даље тако понаша. Због тога с њим треба касније и на другом месту да разговарате о томе.

³⁵ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Center, Inc.

- **Преусмери** – Помозите детету које је било жртва агресивног/насилног понашања тако што ћете стати уз њега и помоћи му да поврати самопоуздање преусмеравањем његовог досадашњег понашање (која га чини жртвом) у правцу асертивног, самопоузданог понашања.
- **Охрабри** – Охрабрујте другу децу у групи која прате збивање тако што ћете пружати подршку детету које је нападнуто, укључивати га у друге активности и чинити да се оно боље осећа.
- *Примењујте узрасну прилагодене логичке последице за агресивно/насилно понашање.* Захтевајте од деце која су испољила агресивно/насилно понашање (било случајно или намерно) да на једноставан начин надокнаде штету коју су својим понашањем начинили. Помозите деци и заједно смислите начин на који би се могла исправити нанета штета. На пример, реституција за дете које је срушило кулу од коцкица свом другу може бити да му помогне да је поново сазида, да замени поцепан папир или поломљен крејон, или да учини нешто лепо и љубазно. Уколико је искрено, и извињење („Жао ми је“) може бити прикладно. Избегавајте неискрена извињења.
- *Помозиће деци да науче како да агресивно/насилно понашање замене прикладним понашањем.* Постављање правила и дефинисање последица непридржавања правила често није довољно као превенција будућег агресивног понашања. Да бисте деловали превентивно, важно је да помогнете деци да непожељна понашања замене оним која су пожељна и конструктивна, тј. да им понудите алтернативу непожељном понашању. Није довољно да кажете детету шта убудуће **не сме** да ради (*Немој више да се шучеш с Марком*) већ је важно и да детету јасно и конкретно кажете шта убудуће **треба да ради** (*Следећи пут када ти Марко не буде дао возић да се играш, дођи код мене и кажи ми то*).
- *Укључиће и децу у разматрање алтернативних начина понашања* – користите игре улога, приче, персона лутке како бисте их подстакли да размишљају о што више конструктивних начина на које неки сукоб може да се реши.
- *Избегавајте грубе, нефлексибилне страве и инјервенисања.* Иако се агресивно/насилно понашање мора одмах зауставити, груба дисциплина или спутавање могу наудити детету, узнемирити га на начин који је физички небезбедан било за дете, било за одраслог. Љутито реаговање одраслог или посрамљивање може наудити детету јер тиме оно губи контролу. Грубо кажњавање повезано је са агресивним понашањем детета. Запамтите да сте ви узор детету и да, уколико реагујете агресивно, наводите

дете да се и само понаша на сличан начин. Миран и љубазан тон, уз јасан став да је агресивно понашање недопустиво, може помоћи детету да осети да је емоционално и физички безбедно, што укључује и дете које се агресивно понаша и дете на које је агресија усмерена, као и децу која су посматрачи у тој ситуацији.

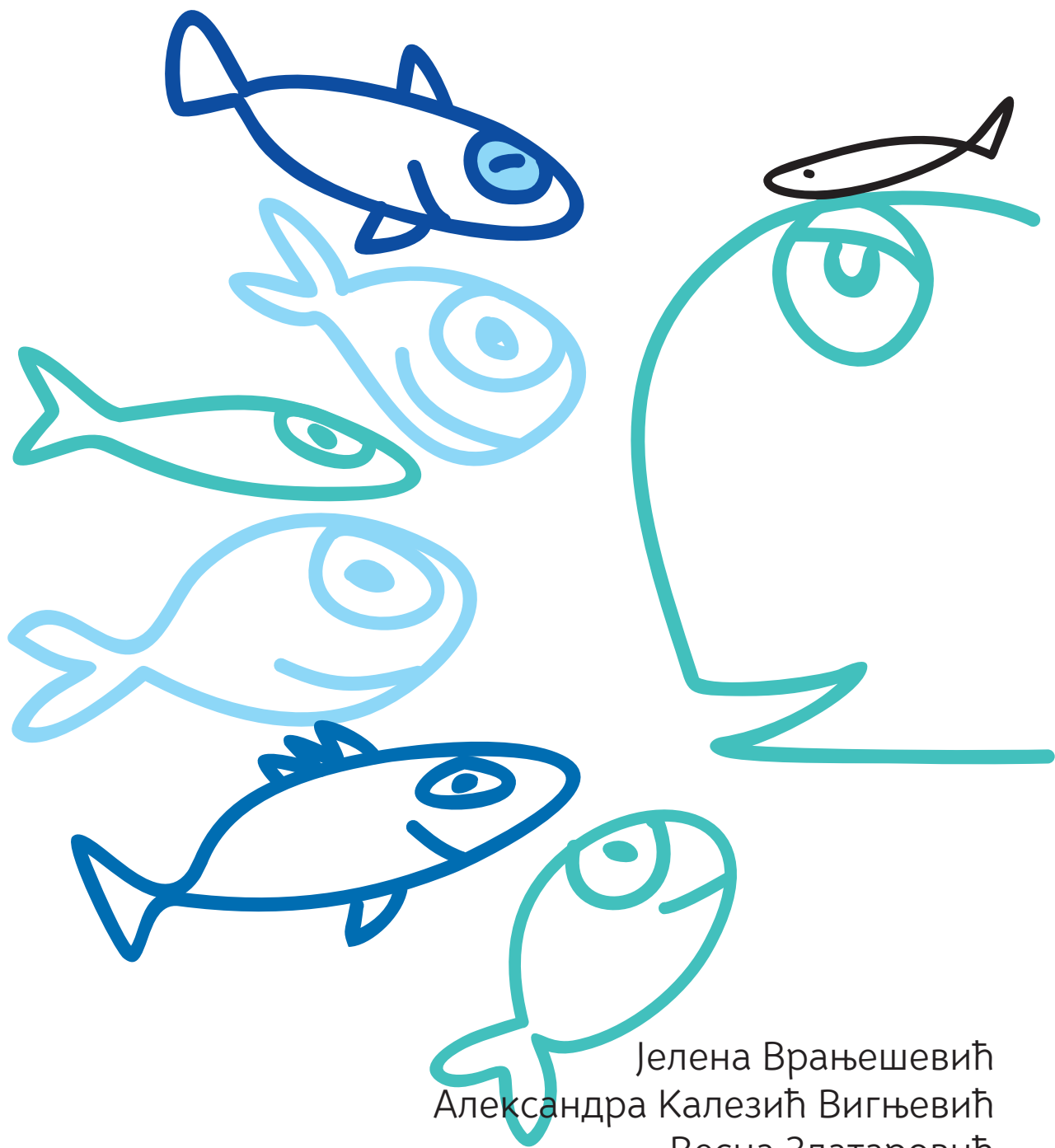
- *Научиће децу да извештавају одрасле о догађањима.* Редовно подсећајте децу на то шта треба да раде ако се с њима поступа на начин да се осећају нелагодно, узнемирено или несрећно уколико их неко напада или уколико виде да је друго дете нападнуто. Предшколце треба научити да кажу „стани“ или да о томе одмах обавесте васпитача или неког другог одраслог. Треба им објаснити да обавештавање одраслог није тужакање већ да је важно због заштите деце и очувања безбедности.³⁶
- *Укључиће и родитеље/старајтеље.* Укључивање родитеља важно је за придобијање њихове сарадње и подршке иницијативама за превенцију сукоба и агресивног понашања. Укључивање родитеља помоћи ће да се ојача оно што њихова деца науче у вртићу. Родитељи могу да прилагоде и примене превентивне напоре и научене лекције у свакодневним активностима код куће. Родитељима може бити потребна помоћ васпитача како би разумели како изгледају агресивно/насилно понашање у раном детињству и зашто је важно да се интервенише. Многе родитеље/старатеље ће онерасположити кад чују како њихово дете испољава агресивно/насилно понашање. Неки могу одбити да интервенишу зато што верују да је агресивност/насиље нормалан део одрастања („Дете ко дете“). Кад разговарате с родитељима, важно је да разумете њихова осећања и да их не наводите да се осећају дефанзивно. Причајте с родитељима колико је важно да се у раном детињству реагује на испољавање агресивног понашања пошто то делује превентивно на касније испољавање агресије/насилног понашања. Објасните им колико је важна њихова улога у развоју социјалних и емоционалних вештина за спречавање агресивног/насилног понашања и у којој мери они могу да охрабрују алтернативна понашања.³⁷

³⁶ Understanding the Roles of Early Education and Child Care Providers in Community-Wide Bullying Prevention Efforts. Stopbullying.gov.

³⁷ Eyes on Bullying in Early Childhood, 2013. Education Development Center, Inc.

ДРУГИ ДЕО

СОЦИЈАЛНО И ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕЊЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Јелена Врањешевић
Александра Калезић Вигњевић
Весна Златаровић
Драгана Коруга
Олга Лакићевић

УВОД

Деца се не рађају с вештинама самоконтроле, као ни са способношћу да конструктивно излазе на крај са фрустрацијама, интензивним осећањима, бурним реакцијама или сукобима. Те вештине се морају научити, а учење почиње током раног детињства, у ствари, одмах након рођења.¹

Неуронаука нам доноси обиље података о томе да су прве три до четири године дететовог живота од кључног значаја зато што у том периоду долази до најбржег развоја мозга.² Током тих раних година формирају се и обликују нервни путеви или „канални у мозгу” – позитивна искуства која се понављају канале у мозгу чине јачим, док канали који се не користе више пута могу нестати.

Истраживања су такође показала да су дечији „канални у мозгу” за емоције повезани са искуствима љубави и пажње, као и искуствима беса и агресије, па је стога важно да деца током раног развоја доживљавају интеракције пуне љубави и неге, уважавања и пажње, а да се ускраћивање било које врсте, што код деце води рушењу самопоуздања и самопоштовања, сведе на минимум.³ Вишеструка излагања насиљу од раног узраста могу имати негативан утицај на развој мозга детета, што на њих може утицати касније у животу. Такође, честа и дуготрајна ускраћивања или изложеност екстремним траумама могу променити организацију мозга и довести до потешкоћа да се касније у животу изборе са стресом. Стога су бебе и новорођенчад која су изложена насиљу, злостављању и занемаривању више под ризиком да се суоче с проблемима везаним за несигурност и везивање са својим примарним старатељима током раног детињства и касније, током адолесценције.

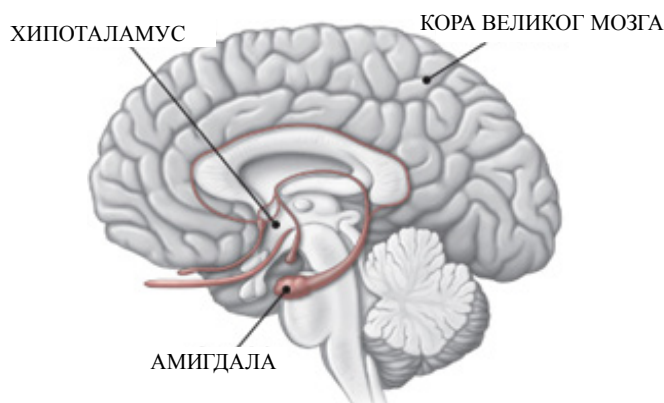
¹ Know Violence in Childhood. 2017, pp. 72-73

² <http://www.predsKolci.rs/HTML/Literatura/Woodhead%20%20Razlicite%20perspeKtive%20o%20ranom%20detinj stvu.pdf>

³ Exposure to Violence and Children's Brain Development. Retrieved 8 January 2018 from: <http://speaKout4Kids.org.au/childrens-brain-development/>

Траума и стрес

Одговор на стрес започиње у мозгу. Када смо суочени с претњом, наша чула шаљу информацију до амигдале, која је задужена за емоције. Амигдала интерпретира слике и звуке и, уколико их перципира као опасне, шаље сигнале упозорења хипоталамусу.

Хипоталамус представља неку врсту командног центра и са остатком тела комуницира преко аутономног нервног система који контролише функције попут дисања, крвног притиска, откуцаја срца, ширења или скупљања крвних судова и сл. Аутономни нервни систем састоји се од а) симпатичког нервног система и б) парасимпатичког нервног система. Симпатички нервни систем функционише као педала за гас у колима. Он је одговоран за „бори се или бежи” одговор организма на опажену опасност. Парасимпатички систем, са друге стране, функционише као кочница, он је одговоран за „одмори се и провари” одговор, који помаже телу да се смири пошто је опасност прошла. Када је претња прошла, парасимпатички систем ослобађа hormone који опуштају тело и ум и инхибира или успорава функције, делове тела и органе који су убрзано радили током стреса.

Активирање парасимпатичког система може се научити како би се смањио ниво напетости и стреса. Постоје различите технике које се користе како би се организам умирио и опустео („негуј себе и друге” одговор), као што су технике дисања, медитација, технике свесности и прихватања без суђења (mindfulness engl.), креативне активности (музика, сликање, вајање...), контакт с природом, ход без обуће по различитим врстама подлоге.

Пошто амигдала пошаље сигнал упозорења, хипоталамус активира симпатички нервни систем тако што шаље сигнал до надбубрежних жлезда. Ове жлезде реагују на стрес тако што луче хормон епинефрин (адреналин) у крвоток. Адреналин изазива низ физиолошких промена: срце почиње убрзано да куца пумпајући брже крв у мишиће, срце и друге виталне органе; убрзавају се пулс, крвни притисак и дисање, шире се дисајни путеви како би плућа била у стању да са сваким удисајем приме више кисеоника. На тај начин до мозга долази више кисеоника, који повећава будност. Слух и вид постају изоштренији. Адреналин такође ослобађа резерве шећера и масноће из организма, тако да тело може да добије неопходну енергију за „борбу или бег“.

Све ове промене дешавају се веома брзо, тако да их нисмо свесни. Заправо, амигдала и хипоталамус почињу да „раде“ и пре него што су сензорни центри у мозгу имали шансе да до краја процесуирају добијене информације (због тога се дешава да су људи у стању да брзо одскоче и склоне се од аутомобила који ка њима јури и пре него што помисле шта раде).

Упоредо са опадањем нивоа адреналина, хипоталамус активира другу компоненту одговора на стрес познату као ХХН: хипоталамус – хипофиза – надбубрежна жлезда. Уколико мозак и даље опажа опасност, хипоталамус ослобађа кортикотропин, који утиче на штитну жлезду да лучи аденокортикотропин, што затим утиче на надбубрежну жлезду која лучи кортизол. На тај начин тело остаје у стању будности и приправности.

Иако је „бори се или бежи“ механизам користан, будући да помаже опстанку, проблем са овим механизмом је тај што се не активира само у ситуацијама опасним по живот и психофизичку добробит већ и у разним другим ситуацијама, попут гужве у саобраћају, проблема на послу, породичних проблема и сл. У том смислу мозак не разликује нивое трауме (не постоји „лака траума“), будући да је одговор организма исти и када је у питању ситуација која може да буде животно угрожавајућа и када су у питању неке друге ситуације. Дуготрајни стрес производи стално висок ниво хормона кортизола, који делује токсично на мозак и доприноси психофизичком слому у каснијим годинама (због тога се овај стрес зове токсичан стрес) и утиче на касније тешкоће у излажењу на крај и са уобичајеним, свакодневним „проблем-ситуацијама“.

Истраживања показују да дуготрајна изложеност токсичном стресу (тзв. штетна искуства у детињству – *adverse childhood experience*) доводи како до краткорочних тако и до дугорочних последица по психофизичко здравље.

Деца која су изложена токсичном стресу имају:

- Слабо развијене егзекутивне функције (временом услед стреса хипокампус губи свој волумен, „скупља се“, и то утиче на пажњу, памћење, контролу, когнитивну флексибилност и сл.)
- Проблем са учењем
- Недостатак саморегулације и саморефлексије
- Смањену контролу импулса
- Слабо развијене социо-емоционалне компетенције
- Смањену способност конструктивног излажења на крај са стресом

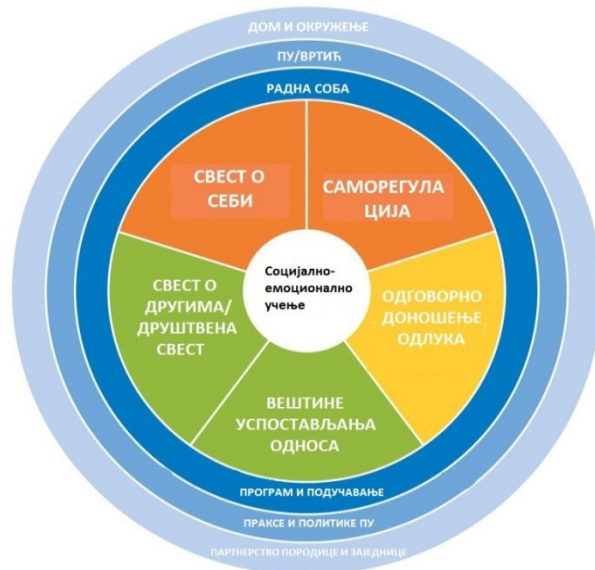
Важно је стално имати на уму:

- Деца уче искључиво у безбедном окружењу, заснованом на узајамном поверењу и поштовању.
- Социо-емоционално учење је УЧЕЊЕ
- Уколико деци не омогућимо да уђу у тзв. „безбедан мод“, она неће моћи да уче
- Парасимпатички систем активира „безбедан мод“. Морамо да помогнемо деци да активирају парасимпатички систем да би могла да уче и да се развијају

Социјално и емоционално учење

Деца обично усвајају скуп вештина које су потребне за успешно сналажење у различитим животним ситуацијама кроз социјално-емоционално учење или СЕУ (енг. SEL). То је процес током којег су деца у ситуацији да усвајају и примењују знање, ставове и вештине потребне да разумеју и управљају емоцијама (емоционална регулација), да постављају и остварују циљеве, да осећају и показују емпатију према другима, да делотворно комуницирају, да доносе одговорне одлуке, да буду способни да решавају проблеме, да граде пријатељства и одржавају друштвене односе и да буду асертивни када је то потребно.

Социо-емоционално учење је начин подучавања и организовања физичке и социјалне средине на нивоу групе, вртића, установе, у којој ће се деца осећати сигурно и безбедно и имати прилике да усвоје скуп вештина потребних за успешно функционисање у свакодневном животу. Оно представља део образовања који повезује академско знање са специфичним скупом вештина важних за успех у школама, породицама, заједницама, на радним местима и у животу генерално.

Овај дијаграм, добијен из истраживања CASEL (2017) показује да СЕУ обухвата пет кључних компетенција.

- **Саморегулација** – способност успешног регулисања сопствених емоција, мисли и понашања у различитим ситуацијама.
- **Свест о себи** – способност јасног препознавања сопствених осећања и мисли и тога како они утичу на понашање.
- **Свест о другима** – способност стављања себе у позицију друге особе и саосећање са другима, укључујући и оне који имају различито порекло и културу.
- **Вештине успостављања односа** – способност успостављања и одржавања здравих и успешних односа са различитим појединцима и групама.
- **Одговорно доношење одлука** – способност да се направе конструктивни избори када је у питању сопствено понашање и у социјалним интеракцијама, на основу етичких стандарда, бриге за безбедност и друштвених норми.

Сваку од ових компетенција чини скуп различитих вештина, а неке од најважнијих набројане су у Табели 1.

Табела 1. Кључне вештине у оквиру социо-емоционалних компетенција

СВЕСТ О СЕБИ	САМОРЕГУЛАЦИЈА
Вештине: ✓ препознавање емоција ✓ реална слика о себи ✓ препознавање снага ✓ самопоуздање ✓ самоефикасност	Вештине: ✓ контрола импулса ✓ управљање стресом ✓ самодисциплина ✓ самомотивација ✓ постављање циљева ✓ организационе вештине
СВЕСТ О ДРУГИМА	ВЕШТИНЕ УСПОСТАВЉАЊА ОДНОСА
Кључне вештине: ✓ децентрација ✓ емпатија ✓ уважавање и поштовање различитости ✓ поштовање других	Кључне вештине: ✓ вештине комуникације ✓ друштвена ангажованост ✓ изградња односа ✓ тимски рад
ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА	
Кључне вештине: ✓ идентификовање проблема ✓ анализа ситуације ✓ решавање проблема ✓ евалуација ✓ етичка одговорност	

Ових пет основних компетенција за СЕУ обично се подстичу, развијају и усавршавају коришћењем различитих приступа у различитим контекстима, укључујући курикулум за СЕУ и практикуме с предлогом активности за децу у васпитној групи, али и кроз праксе и политике на нивоу предшколске установе као институције и кроз партнерства с породицом и локалном заједницом.

Развијање стратегије за промовисање значаја социјалне и емоционалне компетентности као једне од базичних компетенција успешног функционисања, развоја и учења у образовном систему подразумева:

1. свакодневно практиковање ситуација учења, које пружају јасне, корак-по-корак инструкције за подучавање деце социјалним и емоционалним вештинама у оквиру пет кључних кластера компетенција;

2. успостављање опште праксе на нивоу вртића, којом се стварају подстицајни услови, олакшава и подржава социјални и емоционални развој деце;
3. интеграцију компетенција које подржавају СЕУ у контексту васпитно-образовног програма;
4. јасне смернице за менаџмент и руководство о томе како да креирају политике и организационе структуре које подржавају социјални и емоционални развој деце на нивоу целе установе.

Истраживања показују да је СЕУ често повезано с понашањем и школским успехом (академска постигнућа). Заправо, истраживања су показала да деца са развијеним социјално-емоционалним компетенцијама имају већу вероватноћу да знају да одреагују, да се „одбране“ од деце код које су ове вештине слабије развијене. Социо-емоционално учење такође помаже у стварању сигурног и подржавајућег окружења за учење, што укључује мању емоционалну узнемиреност, ређе проблеме у понашању, позитивније социјално понашање и побољшана академска постигнућа.

Постоје докази да унапређивање стратегија васпитача да креирају и развијају окружење у којем ће се свако дете осећати задовољно, остварено и прихваћено, у којем ће бити у прилици да развија социјално-емоционалне компетенције, може да доведе до успостављања односа сигурности и континуитета између детета и васпитача и до ефикасније подршке учењу и развоју деце⁴. Поред тога, подучавање васпитача о томе како могу да подржавају развој социо-емоционалних компетенција код деце, да граде емоционално подржавајуће окружење за децу у вртићу које позитивно усмерава њихово понашање, доприноси менталном здрављу и добробити деце, као и њиховом редовном похађању вртића.⁵ Зато је важно да васпитачи кроз обуку за примену активности и садржаја за СЕУ стекну сигурност и ојачају своје компетенције за стварање таквих услова у групи, вртићу, установи.

Све већи број земаља укључује социо-емоционално учење у предшколске и школске стратешке планове, политике, стратегије и праксу.^{6,7} Активности социо-емоционалног учења често се примењују

⁴ Elias, M.J. Academic and social-emotional learning. Educational Practices Series-11. International Academy of Education: International Bureau of Education.

⁵ Report from the Workshop on the Role of Mental health and Social Emotional Learning in Promoting Educational Attainment and Preventing Early School Leaving, 2012. European Commission, Directorate-General for Education and Culture. Brussels/Luxembourg.

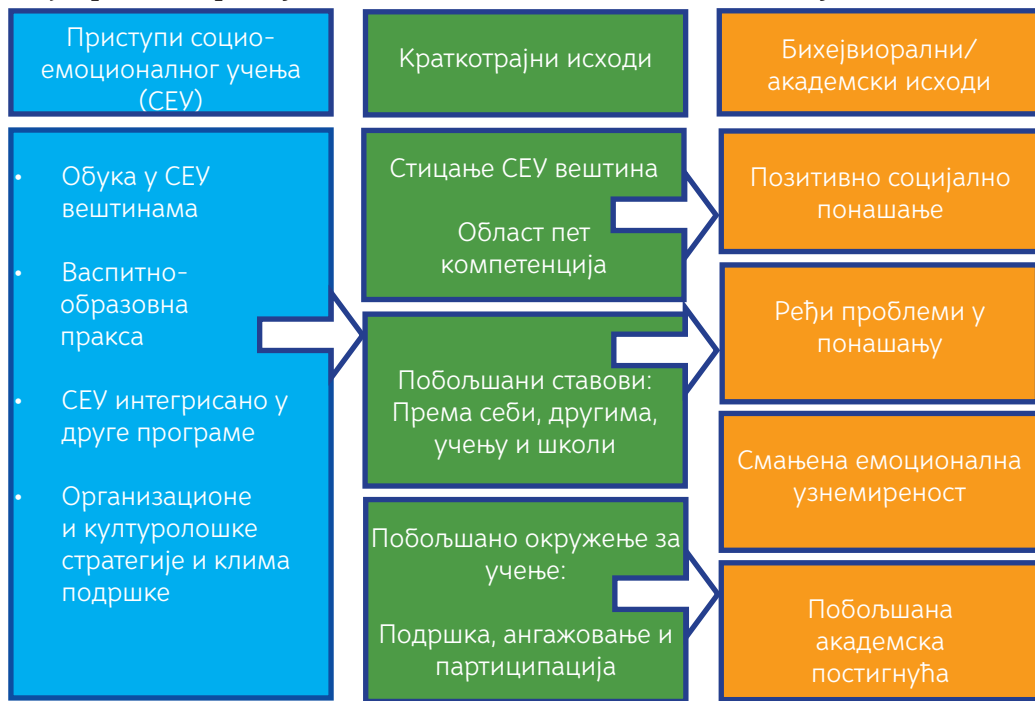
⁶ Social and Emotional Learning (2018). National Conference of State Legislatures. Retrieved on 26 April 2018 from: <http://www.ncsl.org/research/education/social-emotional-learning.aspx>

⁷ UsaKli, H. & K. EKici (2018). Schools and Social Emotional Learning. European Journal of Education Studies, Vol. 4, Issue 1, pp. 69-80.

у пилот-пројектима и изискују развој компетенција и вештина васпитача да подстиче социјални и емоционални развој деце. Обично је потребно две до три године да васпитачи компетентно овладају активностима и садржајима за подстицање социо-емоционалног учења. Међутим, пошто се примене и покажу позитивне ефекте, ове активности постају редован део свакодневне праксе васпитача.

У перспективи целоживотног учења важно је напоменути да истраживања показују да социо-емоционално учење има утицај на понашање и школски успех (видети Дијаграм 1). Он се огледа у томе да се деца са развијеним социо-емоционалним вештинама осећају безбеднијом од деце код које су ове вештине мање развијене.⁸ Такође, свакодневна примена активности и садржаја CEУ доприноси да окружење постане безбедно и подстицајно за учење, смањује емоционалну узнемиреност, смањује проблеме у владању деце/ученика, гради њихово позитивније социјално понашање и доприноси бољим академским постигнућима.⁹

Дијаграм 1. Приступ и исходи социо-емоционалног учења¹⁰

⁸ Osher D., J. Sprague, R.P. Weissberg, J. Axelrod, S. Keenan, K. Kendziora and J.E. Zins (2003). A comprehensive approach to promoting social, emotional, and academic growth in contemporary schools. In A. Thomas and J. Grimes (Eds.), *Best Practices in School Psychology*, Volume 4 (pp. 1-16). National Association of School Psychologists (NASP) Publications, Bethesda, MD. See also Know Violence in Childhood, 2017.

⁹ Hagood, D. (2015). Research in Brief: Social and Emotional Learning in Preschool and Beyond. Center for Applied Policy in Education - University of California Davis School of Education.

¹⁰ Adopted from CASEL. Retrieved on 8 January 2018 from: <https://casel.org/what-is-sel/>

Упутство за коришћење Практикума

Практикум који је пред вама представља први корак како би СЕУ постао део политике и праксе васпитно-образовне установе. Кроз планиране активности учења и предлоге како поступати у појединим животним практичним ситуацијама које су дате у Практикуму, отвара се поље за стицање вештина неопходних за одрастање деце, али и идеје како креирати подстицајно и сигурно окружење у васпитним групама које ће с, једне стране, подржати усвајање кључних целоживотних компетенција, а са друге стране бити у функцији превенирања непожељних облика понашања од најранијег узраста. Дат је и предлог активности које могу бити применљиве за рад са децом на ранијем узрасту (нпр. трогодишњаци) или као уводне активности за планиране ситуације учења.

Препорука је да се као допуна предложеним активностима користе садржаји приручника „Чувари осмеха – психолошке радионице за подстицање развоја деце“ (Нада Игњатовић Савић, 1995) и „Речи су прозори или зидови – програм ненасилне комуникације за децу од 5 до 10 година“ (Нада Игњатовић Савић, Милица Крстановић, Зорица Трикић, Драгана Коруга, Душанка Јерковић, 1996).

Већина активности је прилагођено деци узраста од четири до шест година, али са малим варијацијама неке од њих можете адаптирати и за трогодишњаке. У сваком случају, имајте у виду своју групу, коју нико други не познаје тако као ви.

Важно је да на почетку сваке активности проверите са децом да ли су им познати термини које користите, разумеју ли шта значе. Ово је такође прилика за учење.

Свака од понуђених активности само је једна од могућности, ваше идеје и претходна искуства су драгоцене и почните од њих. Направите своју збирку активности за социо-емоционално учење. Редовно је допуњавајте, биће вам корисна за рад на овим темама у будуће или за размену с колегицама и колегама...

И на крају, али не мање важно, укључите родитеље кад год вам се укаже прилика. Планирајте активности у вези с темама социјално-емоционалног учења с породицама у вртићу. Родитељи могу и сами да реализују многе од ових активности са децом код куће.

СВЕСТ О СЕБИ/ЗНАЊЕ О СЕБИ

Појам о себи или слика о себи почиње да се развија од најранијег узраста и наставља свој развој током целог живота. То је сложен систем повезаних процеса који на различите начине међусобно утичу једни на друге. Појам о себи чине:

- **знање о себи или свест о себи** (шта деца знају о себи, како стичу то знање о себи, како се знање повезује с начинима на које разумеју своју физичку и социјалну околину),
- **самовредновање** (како и на који начин деца вреднују себе, шта све утиче на то шта деца мисле о себи, како се то мишљење о себи повезује с њиховим понашањем),
- **саморегулација** (када и како деца стичу самоконтролу над својим осећањима и понашањем, шта томе доприноси, на који начин усклађују своје реакције са очекивањима и нормама окружења)

Појам/слика о себи коју дете формира може бити претежно позитивна, односно претежно негативна и утиче на очекивања које дете има од себе и успешност у многим каснијим активностима. У основи позитивне слике о себи је осећање властите вредности, доживљај детета да је „добро бити ја“ у односима с породицом, другим одраслима, вршњацима, самим собом. Самопоштовање (ја вредим), самопоуздање (ја знам) и самоувереност (ја могу) развијају се на основу позитивне слике о себи.

Знање о себи или свест о себи развија се сагледавањем себе, условно речено, кроз:

- *Телесно, физичко „ја“* – око друге године дете је свесно свог физичког „ја“ – препознаје себе у огледалу, на фотографијама и видео-записима, зна своје име, зна да ли је дечак или девојчица, зна да је дете, а не одрастао (Starc et all, 2004:41.).

- *Активно „ја“* – свест о властитим вештинама и способностима (шта уме, може и зна) на основу искуства у конкретним ситуацијама и у игри (дете је активно и кроз интеракцију утиче на свет и одрасле око себе).
- *Социјално „ја“* – од самог рођења дете ствара и проверава начине комуникације са другима, пожељна или непожељна понашања, успоставља или не успоставља контакте, препознаје осећања и емотивна стања других.
- *Психолошко „ја“* – свест о сопственим мислима, жељама, мотивима, осећањима.

Битне компоненте у развоју свести о себи јесу способност препознавања и именовања емоција, као и способност контроле сопствених емоција.

Деца уче од одраслих, родитеља и васпитача: да препознају и именују емоције, да уочавају повезаност између појаве одређених емоција и одређених ситуација, уче о томе како њихово испољавање емоција утиче на њих, а како на друге, уче како да контролишу испољавање својих емоција, уче како да то чине на друштвено прихватљив начин.

Вештине и знања која су важан сегмент у социјално-емоционалном учењу су:

- Подршка деци да науче да препознају, изразе, прихвате и контролишу своја осећања, као основа за грађење односа и са вршњацима и са одраслима.
- Способност изражавања осећања на начин који је прихватљив и не повређује ни себе ни друге, као важан фактор у емотивном развоју детета;

Вршњаци обично сматрају занимљивијом децу која умеју да причају о својим осећањима. Деца која не изражавају своја осећања често се сматрају, чак и етикетају као недружељубива или неважна, док се она која бурно испољавају своја осећања, а мање причају о њима, често сматрају и чак етикетају као импулсивна или агресивна деца.

Истраживање емоционалне интелигенције (*How to Raise a Child with a High EQ*, by the author, Quill, 1998) показују да је ова вештина у директној корелацији са друштвеним и академским успехом.

Улога одраслих је да уче децу да изразе и контролишу своја осећања. То омогућава бољу социјализацију, прихватање од заједнице вршњака и заједнице генерално, помаже деци да у свом емоционалном развоју поставе добру основу за успостављање со-

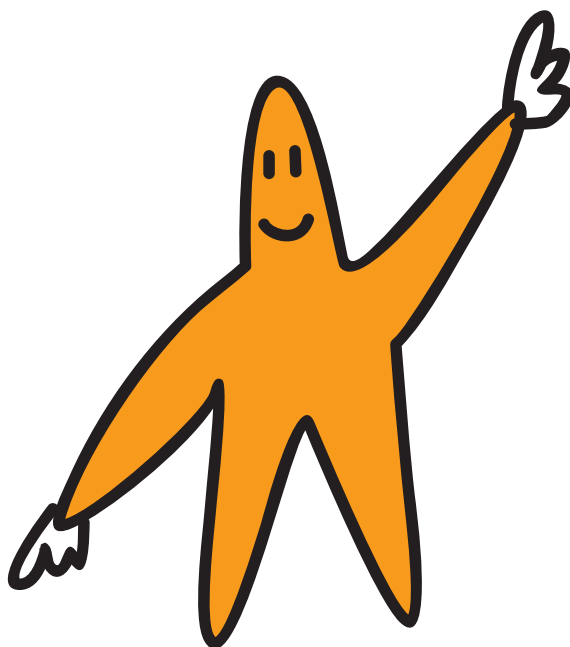
цијалних релација касније као тинејџери и као одрасли. Многи психолози сматрају да социјално-емоционалне компетенције подстицане и развијане од раног узраста помажу успостављању успешнијих социјалних релација током целог живота.

Учење о томе како да изразе и контролишу своја осећања помаже деци:

- ✓ да буду боље прихваћена у друштву
- ✓ да успоставе основу за стабилан и усклађен емоционални живот у каснијим годинама
- ✓ да успоставе основу за развијање стабилних присних односа у тинејџерском и одраслом добу

Када желимо да дете научи да:

- ✓ именује и препозна сопствена и туђа осећања;
- ✓ препозна осећања која могу изазвати одређене ситуације/догађаји/понашања;
- ✓ анализира своја осећања и њихов утицај на сопствено и понашање других;
- ✓ анализира осећања друге деце и одраслих и како она утичу на понашање;
- ✓ развија реалистичну слику о својим снагама/квалитетима/способностима, као и ограничењима;
- ✓ препозна сопствена интересовања, потребе и жеље;
- ✓ развија позитиван однос према себи (самопоштовање);
- ✓ развија поверење/веру у себе и своје снаге, у сопствене способности и знање – (самопоуздање).

... одрасли треба да стварају ситуације у којима ће дете бити у прилици да:

- ✓ разуме сопствене емоције, мисли, мотиве, вредности и њихов утицај на понашање;
- ✓ освести своја унутрашња стања и да њима управља у изазовним ситуацијама (нпр. када су осећања снажна);
- ✓ усклади своје понашање са очекивањима окружења или друштвеним нормама и да их испољава не угрожавајући ни себе ни друге (саморегулација);
- ✓ процењује сопствене снаге и ограничења, да их пореди с компетенцијама својих вршњака и да их на основу тога дограђује и унапређује;
- ✓ процењује сопствени напредак у учењу и стицању нових вештина, посебно оних које су важне за социјално-емоционални живот;
- ✓ гради односе са одраслима и вршњацима у окружењу базиране на поверењу.

СВЕСТ О СЕБИ

Планиране активности учења

1. ПОКАЖИМО СВОЈЕ ЕМОЦИЈЕ

Циљ учења:

Деца могу да препознају, изразе и разликују емоције; деца и одрасли своје емоције показују на различите начине.

Активност:

1. Деца и васпитачи направе круг, а током активности се крећу по простору. Објасните деци: док ви описујете неке ситуације, њихов задатак је да покажу/изразе физички, покретом тела, осећања која се могу јавити у тим ситуацијама.
2. Кажите деци (један пример): покажи шта радиш, како се понашаш када си веома срећан (замисли да си добио/ла играчку коју желиш, и то баш дуго). Деца могу да показују како испољавају своју срећу и да опажају како то други раде. Усмерите пажњу деце на то како сви на свој начин испољавамо срећу. Опишите неколико понашања која сте приметили, дозволите деци да коментаришу и кажу шта су она приметила.
3. Замолите децу да сада ходају по простору и пажљиво слушају шта ћете рећи. Када деца чују задату ситуацију, треба да покажу како би се осећали у тој ситуацији.
4. Задајте друге ситуације, да деца покажу како се осећају у њима.
 - Кад морате ујутру рано да устанете.
 - Ако је неко сакрио твоју омиљену играчку.
 - Најбоља другарица или друг се разболела/разболео и није дошла у вртић.
 - Напољу сија сунце, топло је, идете у двориште да се играте.
 - Идете код лекара на контролу да види јесте ли оздравили.
 - ...

Додајте ситуације које су важне за вашу групу и ваш живот у вртићу.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Замолите децу да опишу неку ситуацију када су се осећали тужно, срећно, љуто, повређено и сл. (нека се јави ко жели, а ако се нико не јави, помените ситуацију која се десила јуче/данас. на којој желите да деца уче). Разговарајте са децом:

- *Шта би ти (НН) волео/ла да је сада неко од вршњака урадио да ти помоћне ако си бесан/бесна, или шужан/шужна, или да те подржи ако си радостан/радосна, или поносан/поносна (конкретно именовати осећање које си моли да примећује да преовлађује тој дана код деце у групи или ја је неко деце изразио интензивно испољавало)?*
- *Како се осећаше док играше свој друја или своју друјарицу (НН) који/која се у овој ситуацији осећа шужно... весело... љубишће... поносно (конкретно именовати осећање које си моли да примећује да преовлађује тој дана код деце у групи или ја је неко деце изразио интензивно испољавало)?*

Напомене за васпитаче:

- За децу од три или четири године ову активност прилагодите тако што ћете се бавити показивањем осећања у различитим ситуацијама, а у разговору њиховим именовањем и уочавањем како се осећања мењају од ситуације до ситуације
- Бирајте ситуације које су се дешавале у вашој групи у претходном периоду. Записујте их и искористите када радите ову активност.
- Након неколико примера које говори васпитач, деца могу да осмишљавају задатке, говоре ситуације које изазивају различита осећања.
- Не вреднујте исказане емоције или начине испољавања нити дозволите деци да вреднују како су друга деца показала неку емоцију. Ако се то ипак дешава, зауставите активност и предложите правило, нпр., „свака емоција је ок“ „у реду је осећати сваку емоцију“, „свако показује своје емоције онако како воли и жели“.
- Ако исказивање емоција постане преинтензивно или угрожавајуће за неко дете, зауставите активност и скрените деци пажњу да с мање интензитета, мање бучно и мирнијих покрета показују емоције. Ако унапред знате да ово може представљати проблем неком детету, уведите правило да емоције показују без звукова (само покретом), а после у разговору нека деца кажу коју су емоцију показивала.
- Ако у групи имате децу са сметњама у развоју, ову активност прилагодите тако да могу да учествују у складу са својим могућностима (можете увести картице које приказују ситуације или искористити картице са емоцијама, обезбедити место за тихо показивање, радите у мањим групама...).

2. КАРТИЦЕ ОСЕЋАЊА

Циљ учења:

Деца умеју да препознају и повежу осећања са догађајима, уочавају да се у различитим ситуацијама деца и одрасли различито осећају.

Активност:

1. Показати деци картице на којима су исцртана лица која приказују различита осећања (радост, заинтересованост, изненађење, страх, љутња, туга, гађење). Васпитачица именује једно осећање које је деци познато, а деца показују картицу на којој је приказано то осећање. Након тога васпитачица или дете, ако су старија деца у питању, својим лицем покаже то осећање.
2. Поставите картице у средину круга или их изложите на пану. Потом изговарате различите ситуације, а деца имају задатак да пронађу и покажу картицу која одражава осећање везано за сваку од ситуација. Предлог ситуација:
 - „Добио/ла сам нову играчку.“
 - „Покварио/ла сам игру другарима.“
 - „Мој брат/сестра ми стално смета када се играм.“
 - „Сам/сама сам у мрачној соби.“
 - „Идем у биоскоп са својим родитељима.“
 - „Моја омиљена играчка се покварила.“
 - „Другари/це неће са мном да се играју.“
 - „Кад ја нешто кажем, сви ми се смеју.“
 - „Нико неће да ме ухвати за руку у колу/реду.“
 - „Кажњен/а сам, а нисам крив/а.“
 - „Изгубио/ла сам у игри.“
 - „Сигуран/на сам да имам решење, али неће да ме послушају.“
 - „Знам да нисам крив/а, али сам кажњен/на.“
 - ...

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Код сваке ситуације разговарајте са децом поводом неког од следећих питања:

- Покажи у ком делу тела мислиш да „станује“ то твоје осећање.
- Шта си тада пожелео/ла да урадиш? Да ли си уради/ла то? Ако ниси, шта те је спречило? Ако јеси, шта те је навело да то урадиш?

- Да ли је неко био повређен/погођен твојим поступком? Шта мислиш, како се осећао, ако јесте?
- Шта си другачије могао/ла да урадиш?
- Шта би волео/ла да је тада неко урадио да ти помогне да се осећаш боље/другачије (ако се радило о љутњи, тузи, страху или неком сличном осећању).
- Како ти помажеш другима да се осећају боље? Шта тада урадиш?
- Испричај неку ситуацију у којој је неко нешто урадио, па си се осећао боље (нпр., мама је била љута, а онда се насмејала, па сам била срећна).
- Када се осећаш (нпр. наведите неко од осећања: тужно, разочарано, повређено, љуто...), како помажеш себи да промениш то осећање? Шта тада урадиш? Шта ти тада највише помогне да се осећаш боље?

Игру можете прилагодити тако што ћете децу поделити у мање групе у којима разговарају о ситуацијама када су се осећала као на некој од картица. Свака група је извукла једну картицу, а када поразговарају, добијају нову картицу од неке друге групе, а своју шаљу некој новој групи. Картице круже у смеру који одредите.

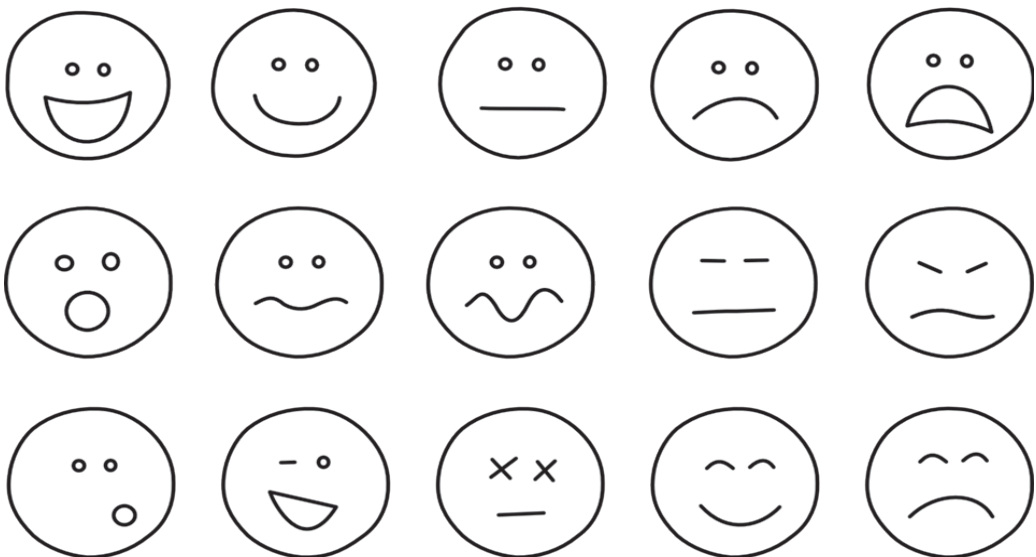

Напомене за васпитаче:

- Потребно је унапред припремити визуелне приказе емоција на картицама. Ако имате један сет картица, треба да буду веће, нпр. половина А4 формата. Можете направити и више сетова мањих картица са емоцијама за рад у групама. Ако имате могућност, пластифицирајте их или израдите на чвршћем картону.
- На процењујте. Ако неко дете покаже емоцију која не одговара уобичајеним осећањима у наведеној ситуацији, позвати још неко дете да покаже осећање на картици са емоцијама.
- Кад год је потребно, именујте емоцију коју дете показује.
- Водите рачуна да набрајате ситуације које су блиске или препознатљиве свој деци у групи.
- Добро је унапред промислити о ситуацијама које су у складу са искуствима деце у групи.
- Будите веома пажљиви ако унапред знате да ће се неко дете препознати у некој ситуацији, мотивишите децу и дозволите им да искажу емпатију према том другу/другарици. Урадите неку од емотивно подржавајућих активности (нпр. шпалир/

тунел позитивних порука – када сва деца пролазе кроз шпалир, једно по једно, док му остала деца шаљу позитивне поруке и сл.).

- Ако у групи имате децу са сметњама у развоју, ову активност прилагодите тако да могу да учествују у складу са својим могућностима (уведите картице које приказују ситуације, а задатак је да их спаре с картицама на којима су приказане емоције или обрнуто, као рад у пару или тројкама; унапред разговарајте с родитељима и самим дететом како бисте у активност убацили ситуације из искуства детета које друга деца можда немају, нпр. вежбе са физиотерапеутом, боравак у болници и слично).

3. РАЗГОВОР О ОСЕЋАЊИМА

Циљ учења:

Деца изражавају своја осећања и прихватају их као део своје природе.

Активност:

1. Седите са децом у кругу. Оиграјте неку игрицу за загревање и стварање добре атмосфере.
2. Реципије пурџи: Важно је прекознаћи како се осећаш у различитим тренуцима и да изразиш своја осећања иако да се

нико не осећа лоше или повређено. Ако си љуш, боље је да ти кажеш некоме нејо да љушњу држиш у себи или да се посвађаш или пошучеш с неким. Када смо срећни, желимо да покажемо осталим људима како смо срећни. Када су наша осећања мнојо јака, наше онашање може за некоја да буде нејодношљиво и/или повређујуће и допринесе да се дрући осећају лоше. Зајо је важно за све нас да научимо како да управљамо својим онашањем када су нам осећања јако снажна да морамо да их покажемо друћима. Најбоља јомоћ јада је да причамо с неким коме верујемо, да кажемо како се осећамо (и када смо срећни, и када смо бесни/љуши, уљашени, шужни...). Скоро увек се после јоја осећамо боље и на јај начин избејнемо да повредимо некоја или да се посвађамо с неким ко нам је драј (јојошову када смо љуши на њеја/њу).

3. Питајте децу да кажу шта мисле, како би се осећали ако:
 - а. Твоја мама је љута на тебе јер ниси обавио/ла свој задатак (нпр. оставио/оставила своје играчке на њихово место).
 - б. Твој најбољи друг/другарица не дође на твој рођендан.
 - в. Неко ти говори шта да урадиш, а ти не знаш како то да урадиш.
 - г. Васпитачица те нешто пита, а ти не знаш одговор.
 - д. Нека деца дају своје примере.
4. Док једно дете прича, остала деца слушају. Да бисте обезбедили ситуацију у којој се деца слушају, уведите „предмет који говори“: неки предмет који означава да дете које га држи говори, а остали га слушају. Када дете које говори заврши свој исказ, предмет даје другом детету које жели нешто да исприча.
5. За сваки пример који деца наведу, питајте да ли се неком десило нешто слично, како су се он/она осећали у тој ситуацији и зашто (наведите децу да препознају потребу/жељу која им је била ускраћена и да повежу осећање с том потребом).
6. На крају, заједно са децом одиграјте неку покретну, веселу игрицу. Након игрице, питајте их како се осећају.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Деца лакше препознају жеље него потребе. Ви сте ту да им помогнете да „иза жеље“ препознају и потребу (жеља је начин да се потреба задовољи). На пример, дете ће рећи: „Ја сам желео/ла да се играм том играчком, али ХХ неће да ми је да...“ Помозите детету које то говори и другом детету/групи да „иза жеље“ за играчком препозна/ју потребу за игром и/или за дружењем и помозите им

да разумеју да сви имају исту потребу – да се играју и да се друже. Питајте их тада шта виде као решење. Преговарајте све док не дођу до тога да могу заједно да се играју том играчком и подржите их да осмисле игру.

Ово је ситуација учења, али се дешава и у свакодневним околностима. Кад год се деси, подсетите децу да сте о томе већ разговарали и помозите им да се сете „пута/корака“ које сте тада прошли.

Напомене за васпитаче:

- Ову активност добро је радити када су оба васпитача присутна.
- Не процењујте. Не вреднујте и не судите о ономе шта вам деца причају. Имајте на уму да је ваше понашање модел за децу. Створите атмосферу која је подржавајућа.
- Може да се деси да неко дете изнесе ситуацију која је код њега или ње покренула јаке емоције и да се услед тога поново узнемири. Поштујте излив осећања, не прекидајте и не тешите, нпр., речима: „Смири се“, „Немој да плачеш, није то ништа, проћи ће“ и слично. Загрлите дете или препознајте и именујте осећање детета (нпр. „То те је баш растужило... обрадовало“ и сл. или на неки други начин покажите да сте ту за то дете).
- Ако од неког детета чујете да је било у ситуацији насиља, породичног или другог, или препознате да је било жртва дискриминације, обавестите Тим за заштиту деце од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, који функционише у Вашој установи.

4. РЕЧНИК ОСЕЋАЊА

Циљ учења:

Деца именују различита осећања и препознају начин на који се она испољавају.

Активност:

Реците деци и родитељима да из разних новина и часописа скупљају слике деце и одраслих на којима се види да имају неко пријатно осећање; или да код куће заједно са родитељима нацртају како изгледају деца и одрасли када имају неко пријатно осећање (ако процените да је адекватно, деца могу да донесу и своје и фотографије родитеља на којима се види да имају неко пријатно осећање).

1. Правимо речник 1: Разговарајте са децом о пријатним осећањима, постављајте им потпитања и подстичите на разговор

(деца спонтано говоре, ви записујте на великом папиру у чијем заглављу стоји смешко – насмејано лице):

- а. Која све пријатна осећања познајете? Како се све осећате када вам је пријатно/лепо?
 - б. Шта тада обично кажете? Како зовете то осећање?
2. На постер са називима осећања деца додају исечене слике, цртеже или фотографије. Пре него што их залепи, дете каже по чему се на лицу препознаје позитивно осећање.

Након овога реците деци и родитељима да наредних неколико дана прикупљају примере слика, фотографија или сами нацртају како људи изгледају када имају неко непријатно осећање.

3. Правимо речник 2: Разговарајте са децом о непријатним осећањима, постављајте им потпитања и подстичите на разговор (деца спонтано говоре, а ви записујете на великом папиру у чијем заглављу стоји тужић – тужно лице):
- а. Која све непријатна осећања знате? Како се све осећате када вам није пријатно/лоше вам је?
 - б. Шта тада обично кажете? Како се зове то осећање?
4. На постер са осећања деца додају исечене слике, цртеже или фотографије.

Пре него што залепи, дете покаже по чему се на лицу препознају непријатна осећања.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Речник осећања (и пријатна и непријатна) може да се окачи негде у соби или у ходнику испред радне собе, тако да деца уз помоћ родитеља и других одраслих или самостално могу да га допуњавају током неких других активности или када то пожелеле.

Напомене за васпитаче:

- ✓ Ова активност ослања се на активност деце и родитеља, током које заједно истражују слике и фотографије на којима се види како људи испољавају различита осећања, било пријатно било непријатно, или пак заједно цртају. Потребно је водити рачуна о томе да све породице могу да допринесу.
- ✓ Пано са именима осећања можете искористити тако да деца од елемената лица праве израз који одговара том осећању или маске које исказују такво осећање.

5. ДА СЕ ТО МЕНИ ДЕСИЛО...

Циљ учења:

Деца разумеју да у истим ситуацијама људи могу имати различита осећања. Деца уче да повезују осећања с потребама и жељама.

Активност:

1. Поделите децу у три групе неком игрицом, разбрајањем или слагалицом.

Реците деци да прво замисле ситуацију коју ћете им ви описати, а онда да то нацртају и смисле како се одвија разговор између ликова.

2. Деца цртају задате ситуације:
 - а. Прва група: Замисли да си се посвађао са својим другом или другарицом и он или она ти каже: „Ти си за све крив/крива“.
 - б. Друга група: Замисли да седиш тужан/тужна и плачеш, приђе ти друг или другарица и каже: „Плачеш као нека мала беба.“
 - в. Трећа група: Замисли да ти друг и другарица тражи играчку или неку ствар коју ти не желиш да му даш и он/она ти каже: „Нећу више да се дружим с тобом“.
3. Свако дете црта себе и друга/другарицу у замишљеној – задатој ситуацији. Када заврше са цртањем себе и друга/другарице, изнад нацртаних ликова на цртежу црта облачић. У облачићу бојом или речима искаже како се ко осећа у тој ситуацији. (Ако деца не умеју да пишу, васпитач упише у облачић).
4. Разгледање цртежа: У великом кругу прва група покаже и објасни свој цртеж.

Коментар: васпитач скреће пажњу деци да уоче да се у истој ситуацији нису сви једнако осећали. Такође, осећања која се понављају водитељ повезује с потребама деце и именује осећања и потребе које имају и један и други лик на цртежу. (Нпр. „Ово дете се осећа кривим јер мисли да је погрешило, тужно је јер жели да га другови прихвате. Друго дете је љуто јер сматра да је оно у праву“.)

5. Затим друга и трећа група приказују и објашњавају цртеже. Васпитач подстиче децу да претпостављају како се које дете на цртежу осећа.

Коментар: Помозите деци у објашњењима. На пример, ово дете је тужно јер би волело да буде прихваћено. Друго дете је незадовољно

јер би волело да се игра са добро расположеним друговима. Када покушавамо да погодимо како се неко други осећа, не значи да ћемо увек и погодити. Да бисмо били сигурни, питамо га, нпр., „Да ли си ти сада љут/а?“ Постављамо таква питања зато што нам је важно да знамо како су други и како се осећају.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Разговарајте са децом на крају, питајте децу: „Како се осећате сада?“ И подстичите размену о осећањима неким од могућих питања:

- Како то да у истим ситуацијама имамо другачија осећања?
- Како наше жеље утичу на наша осећања? Када вам је жеља испуњена, како се осећате? А када није?
- Зашто је важно да питамо друга/другарицу како се осећа?
- Зашто нама прија када нас неко пита: „Како си, како се осећаш?“

6. ШТА УМЕМ ДОБРО ДА РАДИМ/У ЧЕМУ УЖИВАМ

Циљ учења:

Деца унапређују самопоштовање, самопоуздање и самоувереност освешћивањем сопствених јаких снага, интересовања, способности, знања.

Организовање активности:

- За реализацију наведених активности створите атмосферу прихватања, без вредновања и процењивања. Шаљите деци јасну поруку да је свако дете управо такво какво јесте, добро дошло и вредно.
- Неке од наведених активности релизују се индивидуално, у пару, у мањим групама, што ће бити посебно назначено уз сваку од активности.
- Осмислите игрице којима ћете започети активност или убаците неку ако процените да је опала пажња.
- Након сваке активности са децом треба разговарати о **процесу учења**: шта им се највише свидело, допало; зашто име се то највише свидело; шта су научила из те активности о себи и другима, зашто је то важно, зашто тако мисле и сл.

Активности:

Организујте активности на следеће теме (прихватите дечије иницијативе и питања и забележите их како бисте касније могли да их искористите у планираним активностима учења са децом):

1. Деца описују **себе и своје тело**:

- Чему служи тело? Које делове тела знамо? Шта се с телом све може?
- Шта можеш сада да урадиш својим устима, рукама и ногама, а ниси могао/могла када си била сасвим мали/мала, као беба? Ко хоће, нека нам покаже.
- Свако за себе црта шта сада може да уради, а није могао/могла када је био сасвим мали/мала или беба. Васпитач на цртежу бележи дечији исказ.

2. Причајте са децом о **особинама**:

- Набројте које све особине имају деца и одрасли. Прибележите на панолу. Разговарајте са децом које им се особине свиђају, а које не и зашто.
- Размислите шта волите код себе, коју особину волите код себе (помозите деци примером да разумеју шта је особина и доведите особину на ниво понашања. На пример, добар си друг/арица јер делиш играчке са другима, упоран си јер волиш да урадиш задатак до краја, стрпљив си јер чекаш свој ред, поштујеш договор и правила...). Нацртај то што волиш код себе. Свако покаже и исприча о свом цртежу/особини. Направите изложбу од свих радова под називом Волимо код себе.
- Ко жели, каже да ли постоје неке особине које би волео/волела или желео/желела да стекне. Разговарајте сви заједно шта могу да ураде да се то деси, да стекну неку од тих особина коју желе да имају, а сада је немају...

3. Разговор са децом о томе **по чему је свако од нас посебан/на?**

- Седите у кругу. Свако дете треба да каже своје име и по чему је посебно, нпр. „Ја сам Весна и носим наочаре“. Васпитач записује изјаву сваког детета на посебном папирићу.
- Деца у малим групама праве колаж који се зове „**Лепо је бити ЈА**“ (или заједнички цртеж). За колаж прво припреме своје појединачне цртеже себе, уз које васпитач спаја њихове претходно записане изјаве о томе шта их **чини посебним/посебном**.
- Свака група показује свој рад и деца објашњавају, свако за себе, зашто је **лепо бити Ја**, а на крају васпитач прочита изјаве деце и каже нешто похвално, подржавајуће или колико је поносан/поносна што су деца у групи управо таква.

4. Активност „**Ја сам првак света у...**“

- Свако дете треба да се сети нечега шта уме добро да уради. Деца у кругу покретима приказују и говоре у чему су најуспешнија, најбоља, шта нико не уме да уради као они...
 - Распоређују се у мање групе и смишљају чиме све могу да се похвале, шта умеју да раде, у чему су најбољи као група/тим. Имају задатак да осмисле причу у којој ликови из приче раде управо оно у чему су најбољи.
 - Затим деца у својим групама, уз помоћ васпитача/васпитачице, праве лутке (гињол, од папира, варјаче... потребно је унапред обезбедити материјал за прављење лутака) са ликовима из те приче и глуме – представљају своју причу, односно малу групу или себе.
5. Прави се заједничка књига **Наши успеси, поноси** (активност се може организовати као заједничка активност деце и родитеља)
- Свако дете каже, васпитачи/родитељи на листу блока за цртање заједно запишу и илуструју за свако дете његову/њену личну страницу за заједничку књигу на следеће теме:
 - Најлепша ствар коју сам неком урадио/урадила.
 - Најлепша ствар коју је неко за мене урадио/урадила.
 - Најлепша ствар коју могу некога да научим.
6. Васпитач повеже настале продукте у књигу која на корицама има написан наслов: **Наши успеси, поноси**, и украси их заједно са децом и родитељима. Ова књига је изложена на видном месту и доступна за разгледање деци и родитељима. Активност се после неколико месеци може поновити, као допуна, тј. као друго издање.

Напомене за васпитаче:

- Обратите пажњу на своје поступке и речи које упућујете неком детету. Ви сте модел за другу децу.
 - Увек, за свако дете, а нарочито за децу са ниским самопоштовањем, самопоуздањем и самоувереношћу, истакните пред свом другом децом, конкретним и прецизним речником нешто шта умеју, могу и у чему су успешна (Нпр.: „Видела сам како је Милица направила кулу од девет коцки и како је последњу коцку ставила тако пажљиво, да није срушила кулу! Баш је

била спретна и успешна!“ Овакви, врло специфични и конкретизовани коментари могу бити од велике важности за децу са сметњама у развоју као подршка развоју позитивне слике о себи, али и за опажање друге деце да су особа које вреди, може и зна.

- Слично, када критикујете неко дете, критикујте поступак: „Не волим што ниси вратила играчке на своје место. У нашој групи је правило да када се играмо, после играчке вратимо тамо где стоје“, а не личност детета, нпр.: „Баш си неуредна и лења. Никада не остављаш играчке на своје место.“ Увек омогућите да дете исправи грешку коју је направило.
- Посматрајте децу током активности током дана. Када учите да је неко дете урадило, рекло или унапредило нешто код себе или у односу на другу децу или задатак, прибележите шта је то било тако што ћете описати ситуацију и поступак детета без тумачења, односно прибележити тачан исказ детета или како је текао разговор између деце. То ће вам помоћи да се неком конкретном детету обратите и тачно наведете шта сте видели или чули да је успешно урадило.

7. МОЈА ПОСЕБНА ИНТЕРЕСОВАЊА

Циљ учења:

Деца се упознају са различитим искуствима и интересовањима које свако дете у групи има.

Активности:

1. Реците деци: Свако од нас има нешто што га посебно занима. Неко више воли да негује цвеће, неко да има куцу или мацу, неко да скупља сличице, лутке или аутиће, неко да тренира неки спорт итд. То се зове хоби. Хоби помаже да деца и људи који воле сличне ствари разговарају о њима и да се друже уз заједнички хоби (да шетају пса, да тренирају исти спорт, да размењују оно што сакупљају...) и чак да постану пријатељи.
2. Питајте децу да се сете свог хобија или хобија који има неко кога познају (ако не могу да се сете, могу да питају родитеље који хоби они имају и да ли су имали неки када су били деца, да питају брата или сестру, баку или деку).
3. Кажите им сада да истраже хобије које имају деца у вашој групи (потребно је да обратите пажњу на интересовања сваког

детета у групи. Када радите ово „истраживање“, потрудите се да се свако дете из васпитне групе нађе у табели).

4. На великом папиру направите табелу која у првој колони има написано:
 - Спорт – сви они који нешто тренирају или посебно воле неки спорт.
 - Уметност – сви они који иду на неку додатну активност, приватне часове или много воле да раде нешто у оквиру неке од уметности (ликовна, музичка, плес, глума...).
 - Хоби – сва деца која имају неки хоби (нпр. скупља сличице или нешто друго, брине о кућном љубимцу, гледа слике и учи о диносаурусима, космосу, прави колаче и сл...).
 - Игре – сва деца воле да се играју, али можда постоје неке игре који неко дете воли више од других, питајте их.
 - Забавне ствари – децу заинтересују и баве се неким стварима, нпр. „спинер“, „љигавци“... Посматрајте, разговарајте, питајте их шта им је сада од таквих ствари интересантно.
 - Нешто друго – како би се свако дете нашло уписано у табелу интересовања.

Напомене за васпитаче:

Потребно је да обратите пажњу на интересовања сваког детета у групи. Када радите ово „истраживање“, потрудите се да се свако дете из васпитне групе нађе у табели у некој од категорија. Ово је важно из два разлога: да се неко дете не осети издвојено, изоловано, одбачено (нарочито ако је реч о детету из рањивих социјалних група или са сметњама у развоју) и да се деци омогући да пронађу неког или неке са сличним интересовањима међу вршњацима у групи. Повремено је потребно да васпитач нагласи могућност удруживања на основу сличних интересовања.

О дечијим интересовањима и хобијима сазнајте док седите у кругу и разговарате. Објасните деци табелу и почните заједно да је попуњавате. Ако не стигнете, наставите сутра. Нека деца ће на крају имати исте омиљене ствари и због тога би требало да буду наведени заједно (нпр. кошарка – Мира, Жарко, Лука и тако даље).

Важно је да овај пано стоји истакнут у висини очију деце у радној соби и временом може да се мења како се мењају дечија интересовања.

Могуће активности уз помоћ панела:

- Свако дете црта и представља своје интересовање/хоби (прича, показује), а може донети од куће ако му треба да покаже нешто у вези са интересовањем/хобијем.
- Поделите децу у групе према сличности њихових интересовања да попричају и нацртају како се осећају када раде то што их интересује, шта им се свиђа у томе. Могу да направе заједнички цртеж или колаж од појединачних цртежа.
- Направите мале групе деце различитих интересовања и хобија – нека испричају зашто воле да се баве тиме, покажу како се нешто ради, одсвирају/отпевају нешто.
- Нека деца направе своје личне ознаке/беџ (три, четири или више) и ставе их у поља табеле где је уписано њихово име. Током времена, када се промене интересовања, свако дете може да пребаци своју ознаку/беџ у неко ново поље.

Спорт	Имена деце: Назив спорта:	Имена деце: Назив спорта:	Имена деце: Назив спорта:	Имена деце: Назив спорта:
Уметност	Имена деце: Музика:	Имена деце: Цртање:	Имена деце: Плес	Имена деце: Глума
Хоби	Имена деце: Врста хобија:	Имена деце: Врста хобија:	Имена деце: Врста хобија:	Имена деце: Врста хобија:
Игре	Имена деце: Врста игре:	Имена деце: Врста игре:	Имена деце: Врста игре:	Имена деце: Врста игре:
Забавне ствари	Имена деце: О чему се ради	Имена деце: О чему се ради	Имена деце: О чему се ради	Имена деце: О чему се ради

8. ПОКАЖИ И КАЖИ

Циљ учења:

Деца развијају самопоштовање, социјалне и комуникативне вештине.

Активност:

1. Замолите децу у групи да пронађу нешто што им је важно (може бити неки рад из дечјег портфолија, играчка или предмет у соби, из сопственог ормарића). Затим пронађите барем троје њих који би желели да покажу шта су одабрали и испричају групи зашто им је то важно. Замолите их да изађу пред групу и свима покажу шта су одабрали и испричају шта је то и зашто им је важно.
2. Са целом групом разговарајте о томе како би могли у васпитној групи да организују активност „покажи и кажи“ да се дешава једном или два пута недељно. Договорити се да свако дете, према договореном редоследу, понесе неки предмет од куће који му је важан да га покаже својим вршњацима.
3. Када деца презентују/причају о одабраном предмету, могу да кажу шта им се свиђа у вези с њим или шта мисли о њему, да покажу својим вршњацима како тај предмет ради... Остала деца постављају питања о том предмету. Ова активност као рутина може да се одвија једном или два пута недељно.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Зашто је важно да једни другима постављамо питања.
- Каква питања су најбоља (објасните им да су боља тзв. „отворена“ питања, која почињу са зашто, како, колико, када, где, с ким.... уместо питања која почињу са „да ли...“ јер су она тзв. „затворена“ питања).
- Подстакните децу да једни другима постављају „отворена“ питања.
- Шта учимо једни о другима када причамо о ономе што нам је важно, што волимо да радимо, у чему уживамо итд.

Напомене за за васпитача:

Када деца учествују у активности „покажи и кажи“, имају могућност да развијају:

- *Сампоштовање.* Деца могу донети омиљену играчку, цртеж, плишану животињу или нешто друго за активност „покажи и кажи“. Када то ураде, они показују да имају поверење у себе и спремна су да покажу и причају о ономе што воле. Позитивна

пажња коју добијају од вршњака подстиче самопоштовање код деце јер им показује да их неће осуђивати због онога што воле. Ако је дете у почетку стидљиво, ослободиће се након што неколико пута учествује. Постарајте се да свако дете у групи донесе предмет и представи га својим вршњацима у активности „покажи и кажи“.

- *Вештине усменој изражавања.* Активност „покажи и кажи“ од захтева детета да прича пред групом и објасни зашто воли предмет који је донело. Деца могу постављати разна питања, а дете које представља омиљени предмет може одговорати на питања као што су: „Како то ради?“, „Како се играш тиме?“, „Зашто ти је то важно?“, „Како си то добио/добила?“... Таква „отворена“ питања помоћи ће детету да научи да пренесе осећања, мисли и чињенице речима и целим реченицама, а другој деци да постављају питања која подстичу разговор.
- *Вештине усвојављања социјалних односа.* „Покажи и кажи“ је групна активност, тако да деца уче како да сарађују и поступају према својим вршњацима. Уче како да представе себе на начин који задржава пажњу оних који слушају. Што је најважније, дете се повезује с вршњацима из групе који имају слична интересовања. „Покажи и кажи“ може помоћи деци да створе међусобна пријатељства.
- *Добијти за децу су:* Уче да говоре и слушају; уче како да буду публика и како да се представе; уче како да постављају истраживачка питања; уче како да се повезују са другом децом; предвиђају и посматрају; вежбају причање прича; уче да поштују разлике и оно што други воле.

9. ЗАЛАГАЊЕ ЗА СЕБЕ/БОРИ СЕ ЗА СЕБЕ

Циљ учења:

Деца разумеју/знају зашто је важно да се залажу за себе.

Активност:

1. Питајте децу да кажу како разумеју шта значи „држати до себе“? Питајте их да наведу примере када су чули да је неко то рекао.
2. Реците деци да су понекад деца стидљива и не говоре шта желе или шта им треба. Али ако се залажете за себе – ТИМЕ ШТО ГОВОРИТЕ ШТА ЖЕЛИТЕ ИЛИ ВАМ ЈЕ ПОТРЕБНО – то може бити важан корак да и добијете оно што желите.

3. Питајте децу да кажу кад су ћутала и нису рекла шта желе или кад нису рекла неке да их је наљутио, растужио...

Објасните деци да постоји много разлога зашто се нека деца не боре за себе. Можда се осећају непријатно због нечега. Или не воле да скрећу пажњу на себе. Можда се плаше да ће се због тога што се боре за себе друга деца љутити и их задиркивати. Нека деца могу да осећају да њихова осећања и потребе нису толико важна. Објасните деци да су сви важни. Сви заслужују да се чују. Сви заслужују да покушају да добију оно што им треба и да буду срећни.

4. Питајте групу како би се деца могла залагати за себе у следећим ситуацијама:

- Друга деца никада не питају Машу да се придружи њиховим играма у дворишту, а она стварно жели да се игра с њима. Шта Маша може да уради како би се и она играла са другарима у дворишту?
- Маркова васпитачица га никада не прозове, чак и када први дигне руку. Шта Марко може да каже васпитачици?
- Мирсада жели да седи за ручком са својим пријатељцом Каћом. Марина, која воли да наређује другима, рекла је Мирсади да оде негде другде. Шта Мирсада може да уради?
- Изабела осећа да њена мама обраћа пажњу само на њену млађу сестру. Шта Изабела може да уради?
- Малик је тек скоро дошао у вртић, нико никад не разговара с њим нити га позива да се заједно играју. Шта Малик може да каже другој деци и васпитачици?

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Шта кажеш другу или другарици када нешто желиш или не желиш да радиш?
- Шта можеш да урадиш када неко нешто жели, а неко други то не жели?
- Како да смисле знак који могу да покажу (то може бити и скакање на једној нози или подизање руке и махање... шта већ предложе), а који значи да онај ко то ради нешто не жели и да другари треба да престану да га/је наговарају.
- Шта кажеш мами, тати или васпитачици када нешто желиш, односно не желиш да радиш?
- У којим ситуацијама мораш јасно и гласно да кажеш НЕ!

10. ШТА ДЕЦА УМЕЈУ ДА РАДЕ

Циљ учења:

Деца стичу искуство одлучивања, планирања, примене и процене планираног.

Активност:

1. Заједно са децом направите исцрпну листу шта све деца могу/умеју да раде. Питајте децу шта они све умеју да ураде, подстичите разноврсне одговоре (између осталог, да бирају између различитих опција, планирају и реализују, доносе одлуке), бележите.
 - а. Када добијете исцрпну листу, прочитајте нешто од наведеног и питајте да вам два, три детета испричају своју причу када су они урадили то или слично. Ако су деца заинтересована да испричају своје приче, поновите с новим примером.
2. Питајте децу да вам кажу шта би све они могли да ураде у радној соби како би соба била лепа, уредна и допадала им се. Бележите њихове одговоре.
 - а. О сваком предлогу разговарајте, питајте их како мисле да се то уради и како ће сва деца у групи моћи да учествују у томе.
 - б. Питајте их да предложи шта мисле да прво треба да предузму. Слушајте њихове предлоге и понуђена решења.
3. Питајте их да одаберу један предлог и реците им да данас и сутра пробају како функционише предлог који су одабрали.
4. Након пробног периода, разговарајте са децом јесу ли задовољна како је функционисао одабрани предлог.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Које је њихово понашања допринело да предлог добро функционише.
- Шта би требало да раде да им следећи план још боље успе.

Напомене за васпитача

- Самоувереност, самоефикасност се ослања на лична уверења да властите способности и личне карактеристике помажу у успешном обављању неког задатка. Осећање самоефикасности развија се код деце на основу доживљаја успеха и

компетентности у разним ситуацијама и реакцијама других (родитељи, васпитачи, вршњаци).

- Кажите деци колико сте поносни на њих, њихов напор и труд да планирају и остваре то што су планирали.
- Можете направити листу задужења у радној соби за сву децу у групи у току једног дана: деца раде у паровима или тројкама, задужења су нацртана, а код сваког цртежа закачене су ознаке са именом или ликом/симболом за поједино дете (помаже васпитачици, сређује играчке у центру том и том, сређује обућу, залива цвеће, храни мезимца...). Сутрадан се ознаке померају за једно место, тако да сада деца имају неко друго задужење. Ова активност треба да се одвија рутински.

11. ДЕЦА МОГУ

Циљ учења:

Деца развијају поверење у себе и став „ја то могу“.

Активност:

1. Разговарајте са децом шта могу да ураде, ако
 - хоће да помогну неком другу или другарици;
 - желе да науче како се прави нешто;
 - желе да направе неку играчку;
 - имају задатак који им је тежак;
 - много су љути на некога;
 - уплаше се од неког или нечег;
 - посвађају се с неким, а желе да се помире;
 - праве нешто, а никако им не иде
 - ...
2. Током разговора, бележите шта све деца кажу. Направите постер „Деца могу“ и изложите га тако да могу да га виде и родитељи и деца.

Коментаришите како много тога могу и умеју, како је важно да када желе нешто да науче или направе имају поверења у себе да то могу.

12. КАРТИЦЕ СА ЗАДАЦИМА

Циљ учења:

Деца уочавају везу између планирања и реализације.

Активност:

1. Поделите децу у парове или тројке на неки забаван начин.
2. Сваки пар/тројка треба да извуче једну картицу на којима су нацртани једноставнији и мало сложенији задаци (нпр. направите од коцака кућу са четири прозора, скакућите на једној ноzi у возићу, направите торањ од коцака висок до вашег струка, свако нека исприча неку причу свом другу/другарици, нацртајте цртеж, али тако да заједно држите оловку, ходајте унатрашке пет корака држећи се испод руку).
3. Деца треба да осмисле како ће урадити тај задатак и да осталима испричају свој план.
4. Реализују то што су планирала и презентују осталима.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Разговарајте са децом о:

- Како су успела да разумеју шта им је задатак на основу цртежа, како су знала о чему се ради?
- Како им је ишло када су заједно правили план? Шта им је било лако, а шта тешко?
- Јесу ли остварили то шта су планирали? Како то знају?
- Које су им њихове особине помогле у решавању задатка?
- Јесу ли хтели да траже помоћ од неког и зашто?

Напомене за васпитача

- Бирајте деци занимљиве задатке који су уједначени по потребном времену да се ураде.
- За сваки случај, припремите коју картицу више, да можете деци која раније заврше да дате нови задатак.
- Задаци на картицама треба да буду такви да сва деца могу да их ураде, или уз малу помоћ друга/другарице или васпитача (у зони наредног развоја).

13. ПРЕГЛЕДАЊЕ СВОГ ПОРТФОЛИЈА

Циљ учења:

Деца уочавају лично напредовање наводе га и описују.

Активност:

- 1 Реците деци да у свом портфолију пронађу цртеж који су направили када су тек дошли у вртић и нека га упореде са цртежом који су направили пре неки дан. Нека их разгледају и упореде.
2. Питати их да ли виде нешто на скорашњем цртежу што нису умели да нацртају када су тек дошли у вртић; нека кажу у чему су напредовали и шта мисле како је дошло до тог напретка.

Коментаришите да је до напретка дошло јер су се трудили, желели да ураде боље и да науче, веровали у себе да могу то да ураде, били упорни.

3. Питајте децу има ли сад нешто што би волели да науче. Забележите, напишите датум и ставите у дечији портфолио. Реците деци да ћете за два или три месеца погледати шта су сада желели да науче и разговарати јесу ли у томе успели.

Напомене за васпитаче:

- Свако дете треба да има свој портфолио.
- На радове које улажете у портфолио обавезно стављајте датум и забележите ако је дете некако коментарисало свој рад.
- Битно је да дете прегледа, прати, коментарише свој рад и напредак. Немојте упоређивати рад два детета већ рад истог детета у односу на његов/њен претходни рад.
- Начини подстицања самоефикасности код деце:
 - Постављајте циљеве заједно са децом и тражите да се обавезу да их постигну (Нпр: „Волела бих да сви научите да играчке остављамо на своје место кад завршимо са игром. Хоћете ли то да научите до краја месеца?“ „Шта би волео/волела да научиш кад црташ кућу? Хоћеш ли то да учиш/вежбаш следећих недељу дана?“
 - Упоређујте дечији рад с његовим/њеним претходним, немојте га упоређивати са радом неког другог детета. (Нпр: „Када си нам први пут причао причу, рекао си две, три реченице. А сада си нам испричао целу причу, од почетка до краја. Браво!“)

- Укажите на везе између уложеног труда и напретка. (Нпр: „Пет пута си покушала да урадиш, трудила си се и вежбала, а сада умеш то добро да радиш. Свака ти част!“)
- Када дајете повратну информацију о квалитету дечијег рада, опишите чињенице и конкретно понашање, без процењивања или давања суда. (Нпр: „Овде си обојио све у границама линије, а то ниси урадио на претходном цртежу. Напредовао си, браво, боље је. Размисли које још боје можеш да употребиш кад црташ.“)
- Говорите деци да се знање и вештине постепено стичу сталним трудом. Будите модел за децу, нека виде како се трудите и улажете напор да нешто научите/постигнете.

СВЕСТ О СЕБИ
Предлог игрица

<i>Пантомима</i>	<p>Једно дете уђе у круг и пантомимом покаже шта му се десило и како се због тога осећало, а други погађају. Дете које погоди добија прилику да покаже шта се њему/њој десило и како се због тога осећала/о.</p> <p>Напомена за васпитаче: предлажемо да пре пантомиме дете каже васпитачици шта жели да покаже, да не би током игре заборавило. Игра се понавља неколико пута, док има идеја... После игре следи разговор: на основу чега сте погодили осећање?</p>
<i>Емоџикон џесмице</i>	<p>Деца и васпитачица одаберу једну познату, не много дугачку песму/рецитацију, а затим свако дете добија задатак да песму отпева или одрецитује као да је љуто, збуњено, уображено, заљубљено...</p>
<i>Министарство смешној хода</i>	<p>Деца треба да пређу са једне на другу страну собе ходајући у складу са оним шта је васпитачица рекла: кроз блато, по врелом песку, када су уморни, имају каменчић у ципели, када су срећни, када их боли стомак, када обуку мамине или татине ципеле...</p>
<i>Огледала осећања</i>	<p>Децу поделити у парове. Једно дете замисли неко осећање и покаже га лицем и ставом тела, друго прави израз лица и заузима телесни став који види, враћа му одраз у огледалу.</p>
<i>Како се осећам кад...</i>	<p>Реците деци да се шетају по радној соби. Када чују оно шта кажете, треба да стану и покажу осећање које се јавља у тој ситуацији. Треба да остану неколико тренутака „замрзнати“ како би могли да виде како су све осећања приказана.</p> <p>Васпитач говори: видим жабу; оклизнем се и паднем; једем колаче; добијем казну; дођу по мене у вртић; испуне ми жељу; васпитачица виче на нас; играм се са друговима... сретнем Марсовца</p>
<i>Имена и осећања</i>	<p>Свако каже своје име и како се осећа сада, како ујутро када је стигао/стигла у вртић...</p>
<i>Имена и нешто што...</i>	<p>Свако каже своје име и нешто што уме да ради, у чему ужива или га посебно интересује.</p>

СВЕСТ О СЕБИ

Савети за животно практичне ситуације

<p>Рутине обедовање, одмор, боравак напољу, нега и одржавање хигијене, сређивање простора</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Сваки увид о себи, који дете направи – прославите! Сви заједно! (Браво... Ураааа! Јееее! Плус/звезда/знак на табли „Моји/наши успеси"...) јер на овај начин деца граде позитивну свест/слику о себи.✓ Осмислити начин да деца током дана могу да изразе како су се осећала – стављају емотикон поред своје слике.✓ Нека могућност да деца бирају и доносе одлуке постане део свакодневне рутине.✓ Деца треба да имају одговорност за дешавања и изглед у радној соби, нпр. нега и одржавање хигијене, самосталност у послуживању и сл.
<p>Ритуали приликом доласка/ одласка, преласка на нове активности, добродошлица новим члановима</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Приликом доласка/одласка из вртића деца стављају одговарајући емотикон поред своје слике – повод да о томе причамо са децом.✓ „Дете дана“: сваког дана изабрано је неко друго дете, случајним избором, за „дете дана“ (водите рачуна да свако дете једном буде дете дана пре него што почне нови круг избора), носи посебну медаљу и за своје другаре припреми нешто што воли – може да исприча, покаже, одглуми, отпева... Битно је да је активност према дететовом слободном избору и да је то оно шта воли да ради.✓ „Дневна задужења“: Свако дете има своју „ознаку“ и брине и води рачуна о неком сегменту радне собе.✓ „Покажи/кажи“: једном или два пута недељно деца доносе, причају и показују осталој деци нешто што воле, што их посебно занима.✓ Договорите са децом песму недеље, поздрав недеље, лозинку недеље за неку активност.

Аутентичне ситуације у вртићу и ван њега

(нпр. рађање брата или сестре, разне ситуације из живота детета које могу да га узнемире, догађаји и занимљивости које покрећу дечију радозналост, припрема простора у вртићу за нове активности, дружење са млађом/старијом децом...)

- ✓ Посебну пажњу обратити на емоције, када деца испричају шта се десило, чега су се играла са својим другарима. Поставити и питање како су се осећала.
- ✓ Обратите пажњу када неко дете нешто постигне јер се трудило и настојало да овлада неким знањем или вештином. Похвалите га, јасно указујући на везу између напора које је уложило и постигнутог успеха.

САМОРЕГУЛАЦИЈА

У најширем значењу, саморегулација се односи на способност усмеравања и управљања сопственим понашањем, сазнајним и емоционалним капацитетима у било којој ситуацији, а посебно ради остваривања неког унапред одређеног циља. Способност саморегулације у великој мери се учи. Деца уче како да критички промишљају, да самостално и независно доносе добре одлуке за себе и за друге, како да се понашају и показују своје мисли, идеје и осећања на прихватљив и очекиван начин. Деца уче и како да успоставе емоционалну саморегулацију, тј. да деле своја осећања са другима тако да не угрозе ни себе ни друге у свом окружењу.

Емоционална саморегулација односи се на стратегије које користимо како бисмо интензитет или трајање својих емоционалних стања довели на ниво који омогућава остваривање сопствених циљева. Емоционална саморегулација повезана је са развојем способности:

- усмеравања и премештања пажње,
- заустављања (кочења, инхибирања) неконструктивних осећања, мисли и понашања, и
- активног предузимања корака за смањење нивоа стреса у некој ситуацији.

Поред тога, способност емоционалне саморегулације у вези је с могућношћу *намерној улајања најора*, што је једна од карактеристика темперамента.

Одрођења, заједно са развојем мозга и узбригу родитеља и других одраслих, деца уче како да управљају сопственим емоционалним стањима. Током друге године разни родитељски поступци (са осећање, али непопуштање, нпр., изливима беса, преусмеравање пажње од забрањених ка прихватљивим активностима, учење како да прихвати забране и ограничења) доприносе развоју способности детета да све више управља сопственим емоцијама.

Током друге године деца почињу да употребљавају речи како би означила емоције, али још нису у стању да користе језик како би управљала сопственим емоцијама. Већ између треће и четврте године могу да причају о различитим начинима емоционалне саморегулације коју користе. На пример, прекривају очи или уши као би искључила неугодну, узнемиравајући, застрашујућу слику или звук, говоре сама себи охрабрујуће речи („Мама ми је рекла да ће се брзо вратити“), мењају циљеве ка оним које могу да постигну, скрећу пажњу на нешто друго.

Важно је знати да се деца овог узраста боље и лакше носе са стресним ситуацијама ако су одрасли, родитељи и васпитачи, емоционално топли, стрпљиви, дају им упутства и нуде различите стратегије како могу да управљају својим осећањима, припремају их за могућа тешка искуства, нуде објашњења и показују разумевање за њихово емоционално стање.

Деца уче према моделу од одраслих и вршњака како се носити са сопственим осећањима. До десете године већина деце успешно користи две опште стратегије управљања емоцијама:

- **усмереност на проблем:** препознавање проблема/изазова, сагледавање како на ситуацију може да се утиче да би се променила и/или разрешила; доношење одлуке о томе како поступити;
- **усмереност на емоције:** ако се мало тога може урадити како би се утицало на исход неке ситуације, прибегава се унутрашњим, личним механизмима контролисања нелагодности и непријатних осећања.

Развијањем вештина саморегулације код деце од најранијег узраста доприноси се:

- бољем сналажењу и успеху у школи (нпр., моћи ће да поштује договоре, правила, фокусира и усмерава пажњу за различите задатке и сл.);
- усвајању друштвено прихватљивог понашања (нпр., неће гласно коментарисати понашање и изглед људи које сусреће иако је то први дечији импулс);
- склапању и одржавању пријатељстава с вршњацима (нпр. саморегулација ће помоћи да процени када да преузме, а када да препусти вођство у некој активности, или пак да покаже радост или љутњу на прихватљив начин);
- деца постају независнија (захваљујући вештинама саморегулације, имају способност да у новим ситуацијама самостално доносе одлуке о сопственом понашању које је у складу са друштвеним нормама);
- управљању стресом јер саморегулација омогућава излажење на крај са јаким осећањима и њихово смиривање (нпр. љутње/беса и др.).

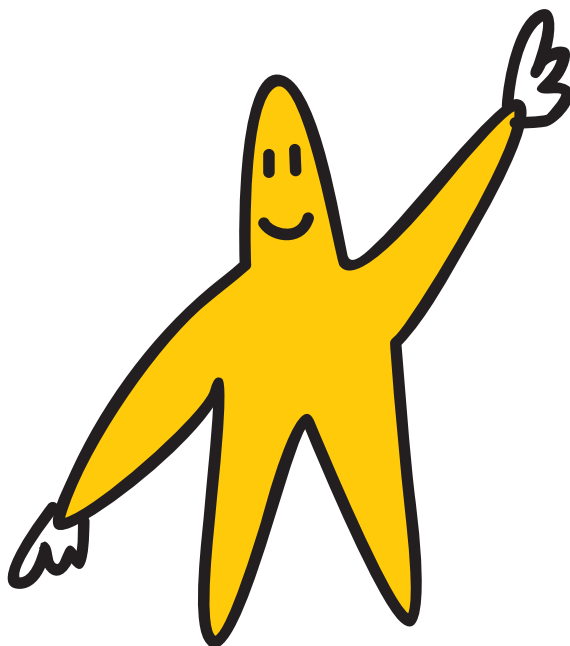
Контрола беса је још једна вештина која је важна за социјализацију и прихватање од вршњака. Деца која снажно испољавају бес често су у опасности да буду искључена од својих вршњака. Деци је тешко да излазе на крај са оваквим понашањем зато што не могу да преузму улогу одраслог, а не знају како другачије, на вршњачком

нивоу, да помогну детету да превазиђе своје осећање или да реагује на другачији/конструктиван начин. Зато децу која превише снажно или чак неконтролисано испољавају своје емоције доживљавају као децу проблематичног понашања, што често доживљавају и од својих родитеља, па и васпитача. Због тога деца са оваквим проблемом често упадају у циклус негативног или асоцијалног понашања. Што дете више изражава свој бес на непримерен начин, добија више негативних реакција од васпитача и вршњака, што може узроковати још више беса и незадовољства. Тако се круг затвара и чини се да нема излаза.

Потребно је имати на уму да саморегулација није исто што и самоконтрола. Најједноставније речено, самоконтрола се односи на способност заустављања првог импулса да нешто урадимо, док је саморегулација способност управљања сопственим понашањем, когнитивним и емоционалним капацитетима, као и способност управљања различитим облицима фрустрације, стресом и олакшавања опоравка од њега.

Када желимо да дете научи да:

- своје понашање усклади са оним што у том тренутку мисли и како се осећа;
- своје мисли, осећања и њихово испољавање прилагођава различитим ситуацијама;
- прилагоди начин изражавања својих мисли и осећања својим очекивањима, очекивањима других, као и социјалном контексту;
- снађе се у различитим ситуацијама и постигне позитиван резултат, не доводећи ни себе ни друге у опасност;
- да на различите начине излази у сусрет сопственим очекивањима и очекивањима других.

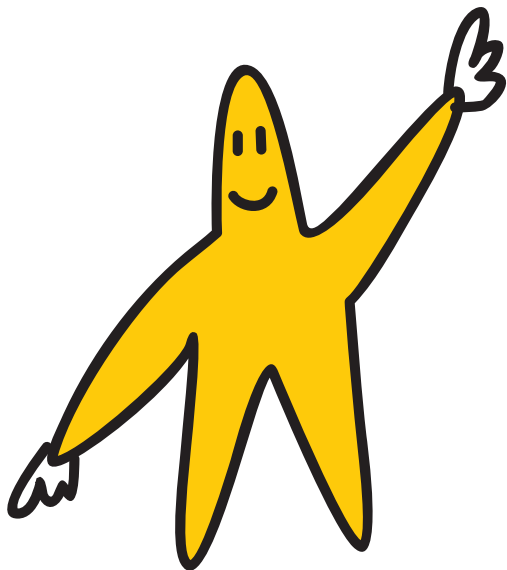

... одрасли треба да стварају прилике да дете:

- ✓ разуме да „самоконтрола“ или контрола сопствених осећања и понашања значи да си у стању да зауставиш сваку своју реакцију ако процениш да она није корисна ни за тебе ни за друге;
- ✓ разуме шта јесте/није агресивно понашање према себи или према другима;
- ✓ разуме зашто агресивно понашање није пожељно и зашто се мора контролисати сваки импулс ка таквом понашању;
- ✓ разликује шта је узрок неког осећања и понашања (позитивна/негативна осећања и/или задовољене/незадовољене потребе), а шта су последице (позитивне или негативне, природне или логичне);
- ✓ учи стратегије којима може да контролише своје унутрашње импулсе, посебно када зна да они воде непожељном понашању (као што је агресивност према себи и другима).

Када желимо да дете научи да:

- сагледа однос између жеље за успехом и ризика, односно могућих последица, и може да одустане када процени да последице могу да угрозе његову или нечију безбедност;
- предузима иницијативу и истраје у намерама када процени да ризици не могу да угрозе његову или безбедност других;
- у ризичној или изазовној ситуацији уме да пружи самом себи подршку да истраје (јасним ставом „ја то могу“) или да одустане (јасним ставом „ја то не могу, не смем, не умем, нећу јер није безбедно, није корисно, није добро...“);
- буде подршка и ослонац другима када то од њега траже, када процени да се то од њега очекује или да је другима то потребно.

.... одрасли треба да стварају прилике да дете:

- ✓ учи да испољава осећања тако да то не може имати негативне последице за било кога (нпр. да каже: „Сада сам стварно љут/а или бесан/на“, уместо да увреди, удари, да се извини ако је погрешило, да поправи грешку, и сл.);
- ✓ учи различите стратегије и технике које му помажу да само контролише стресне ситуације (нпр. да „стегне зубе“ када га боли и сл.);
- ✓ учи да испланира како да конструктивно савлада препреке на које наилази кад жели нешто да постигне (нпр. када му нешто не иде, да застане и размисли да ли постоје друге могућности и сл.);
- ✓ учи како да себи поставља мале и оствариве циљеве, да прави планове како да их оствари, да зна када их је остварило;
- ✓ прихвата повратне информације од других и користи их да побољша своје вештине, понашање (нпр. да се не љути када им друг/гарица каже „ниси то добро урадио/ла“...);
- ✓ учи како да контролише и усмерава сопствену пажњу, показује своју мотивацију, наду и оптимизам, посебно у изазовним ситуацијама;
- ✓ вежба истрајност у решавању задатака, пружа и тражи помоћ када је то потребно..

САМОРЕГУЛАЦИЈА

Планиране активности учења

1. САМОКОНТРОЛА

Циљ учења:

Да контролишу своје импулсе како не би дошло до нежељеног понашања и негативних последица по било кога.

Активност:

1. Питајте децу: зна ли неко да нам објасни шта је то самоконтрола? Слушајте дечије одговоре/идеје и упишите их на табли или великом листу папира.

Реците деци: *Када имаџе самоконтрoлу, ви џада сами одлучујеџе који је најбољи начин да џосџуџиџе умесџо да се џонашаџе без џреџходноџ размишљања и одлучивања. Можда џраје само секунду или две, али ако имаш самоконтрoлу, џи засџајеш на џренуџак, размишљаш и осџајеш смирен – чак иако си врло узнемирен/а или џуџ/а. Пре неџо џџо неџџо џредузмеш, размишљаш о сџџуацији и џредвиђаш џџа би моџле биџџи џоследице џвојих различџџих реакција (џромишљених и/или имџулсивних/неџромишљених).*

2. Прочитајте деци унапред припремљене ситуације, дајте им времена да се саживе са ситуацијом, а онда их питајте:

- како можеш сам/а да се зауставиш и размислиш пре него што нешто урадиш реагујеш;
- шта можеш да урадиш када си много џут/љута или узнемирен/узнемирена како би се смирио/смирила и успоставио/ла самоконтрoлу;
- како другари могу да ти помогну у томе.

Ситуације:

- Неко те удари лоптом у главу;
- Исфлекају чоколадом твоју нову мајицу;
- Неко те гура да би стао испред тебе у ред;
- Треба да нацрташ нешто, а не знаш како.
- Неко стално заборавља да затвори врата, а родитељи тебе грде;
- Родитељи не могу да те воде у играоницу на прославу рођендана.

3. Замолите добровољце да се јаве за драматизацију:
 - двоје по двоје деце треба да одглуме неку од наведених ситуација, а остала да им кажу како треба да реагују како би остали смирени и размислили о последицама, тако да се види да имају самоконтролу; Тако поновити за сваку ситуацију.
4. Замолите децу да се сете неких новијих ситуација у којима су била узнемирена или љута. Шта су тада урадили? Прво што им је пало на памет или су поступили показујући да имају самоконтролу.

Ко жели, исприча како је поступио/ла и каже да ли су тада имали самоконтролу. Наградите аплаузом децу која су испричала своја понашања. У коментару истакните стратегије самоконтроле које сте чули да су деца наводила и похвалите их: „Браво“ „Свака част“ ... и другим сличним порукама. Децу која нису имала самоконтролу питајте шта би сада урадили другачије.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Заједно са децом направите групни постер (цртеж + речи) са поступцима самоконтроле које су деца предложила, истакните га видно.
- Кад год је прилика, разговарајте са децом о наведеним стратегијама, додајте садржаје на постеру, мењајте их, прилагођавајте.
- У ситуацијама када постоји јак емоционални набој између деце, подсетите децу да погледају постер и примене неку од наведених стратегија.
- Подстичите децу да се међусобно опомињу на поступке самоконтроле када је то потребно.

2. ШТА ДА РАДИМ КАД САМ БЕСАН/БЕСНА?

Циљ учења:

Деца уче како да испоље бес на неагресиван начин.

Активност:

Разговарајте са децом о љутњи: у којим ситуацијама се љуте, а у којим осећају да су се разбеснела. Где у телу осећају да им се јавља љутња, а где бес.

1. На ФЧ папиру, на којем сте нацртали контуру људског тела, свако дете треба да нацрта где осећа љутњу у телу или

васпитач црта тамо где је дете рекло да осећа љутњу у телу. Другом бојом означити делове тела за које деца кажу да у њима осећају бес. Разговарајте са децом о томе да ли има и у чему је разлика између љутње и беса.

Кажите деци: У реду је да осећате бес и није добро да га не примећујете или сакривате. Ако сакривате свој бес, можете постати још љући, тужнији, незадовољнији. Нико никада неће знати да си бесна/бесан ако то не кажеш. Важно да свој бес покажеш тако да не повредиш друге или да их не увредиш. Ако изгубимо контролу када смо бесни, можемо да кажемо или урадимо ствари због којих касније жалимо.

2. Прочитајте са децом причу (или погледајте цртани филм у којем се говори о бесу/љутњи, нпр. *Пеја њрасе*, *Пи Цеј маске* и сл., у којима неко користи зле намере да се освети или да напаости и сл.). После тога анализирајте осећања, размишљања, узроке и последице понашања. Разговарајте са децом о томе шта су природне, а шта логичне последице нечијег понашања или понашања неког од ликова из приче/бајке/басне, док деца не схвате разлику?
3. Разговарајте са децом: шта те све чини бесним/ом. Бележите дечије одговоре. Када деца заврше с набрајањем, замолите их да устану /дигну руку они који су у скорије време осетили бес у некој од следећих ситуација:
 - Када тражим нешто и то не добијем.
 - Када ми неко узме нешто моје, а није ме питао.
 - Када ме неко назове ружним именом.
 - Када ми неко каже да урадим нешто што не желим.
 - Када ме мама или тата грде;
 - Када ме неко окривљује за нешто што нисам урадио/ла;
 - Када нешто није фер;
 - Када ми неко наређује;
 - Када неко неће да се игра са мном.
4. Питајте децу: Како све можеш да покажеш другима да си бесан/на? Шта можеш да урадиш да се смириш када си бесан/на. Слушајте и бележите дечије идеје. Када заврше, додајте и своје предлоге:
 - Разговарај с неким одраслим ко ће те саслушати. Реци зашто си се наљутио/ла;
 - Договорите свој групни знак „Бесан/бесна сам“ и одредите место за смиравање где можеш да одеш и урадиш

оно што те смирује (кутак за ослобађање од беса). Ту можеш да нацрташ шта те љути;

- Ударај у јастук (у кутку за ослобађање од беса);
- Удахни дубоко и издахни полако два, три пута;

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Разговарајте са децом и обогатите постер стратегијама за смиревање беса.

Напомене за васпитаче:

- Кутак за ослобађање од беса опремите јастуцима или врећама за ударање, материјалом за цртање, моделовање, неком утешном играчком или оним шта сте чули од деце да би им пријало.
- Договорите групно правило: када је неко много љут иде у кутак за ослобађање од беса и нико га не дира док се на разљути. После се разговара о томе и договара шта сви треба да радимо да се та ситуација не понови.
- Проучите материјал Предлог игара за ослобађање деце од напетости (добили сте као посебан прилог).

3. СУОЧАВАЊЕ СА ЗАДИРКИВАЊЕМ

Циљ учења:

Деца знају како да се носе са задиркивањем и исмевањем.

Активност:

1. Питајте децу:

- „Шта је задиркивање?“
- „Када ти се десило да некога задиркујеш или да те неко задиркује?“
- „Шта мислиш зашто људи задиркују једни друге?“
- „Шта можеш да урадиш када неко неког задиркује у нашој групи?“ (Ако кажу: „Да кажемо васпитачици“, подстиакните их да смисле још начина на које могу да реајују на задиркивање, а без љућње и агресивности).

Напомена за васпитаче:

Овај разговор немојте пожуривати, дајте деци довољно времена за промишљање. Прибележите идеје како треба да се реагује.

2. Када се заврши разговор, реците деци:
 - а. *Понекад задиркујемо једни друге на њожииван начин. Појуи: „Пази да не њаднеш!“ – након шћо си већ њао/ла. Оваква врща задиркивања је њокушај да бугемо забавни иако шћо чешћо није баш смешно за особу коју задиркујемо.*
 - б. *Када њокушавају да њовреге њвоја осећања или да шће наљуше, они шће задиркују на неѡииван начин. Неѡиивно задиркивање је када некоѡ називаш њојрдним именима, руѡаш му се и исмеваш ѡа на друге начине.*
 - в. *Обично је лако разликоваши да ли шће неко задиркује да шће вређа или да шће насмеје.*
3. Ако ти се не свиђа што те задиркују, ево шта можеш да урадиш да то зауставиш и да се заштитиш:
 - а. Прочитајте деци с паноа шта су сама рекла шта све могу да ураде када их неко задиркује. Понудите и ова решења:
 - а) Замисли да имаш чаробни плашт или штит који те штити од задиркивања, замисли како се задиркивање одбија о чаробни плашт или штит.
 - б) Кажи оном ко те задиркује „Па шта?“, да би им показао/ла како ти није важно то што говоре о теби.
 - в) Ако те неко стално задиркује или ти се руга, кажи то васпитачици и родитељима.
4. Питајте децу ко хоће да одглуми неку ситуацију задиркивања и одговора на задиркивање. Ако не могу да се сете одговарајућих одговора, питати групу да предложи или сами сугеришите.
5. Ако нема добровољаца, одглумите такав дијалог уз помоћ две лутке.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Како знамо када нас неко злонамерно задиркује, руга нам се или се шали с нама:

- Како знамо када треба да кажемо васпитачици или родитељима да нас неко задиркује или нам се руга?
- Како помажемо другу/арици која не може да се заштити од задиркивања које им не прија?
- Како деца могу да се заштите када их неко задиркује на начин који им не прија?

4. НАУЧИ ДА КАЖЕШ НЕ

Циљ учења:

Деца не подлежу притиску вршњака да ураде нешто што не желе.

Активност:

1. Поделите децу у парове. Једно дете треба да говори само ДА, друго само НЕ. Имају задатак да пробају да утичу на то да онај други промени свој исказ. После неког времена мењају улоге, онај ко је говорио ДА сада говори НЕ и обрнуто. Смеју да мењају интонацију, да праве гримасе и разне гестове, али не смеју да користе увреде, претње, да се додирују, голицају и сл.
 - Након неколико минута прекините активност (ако је сами не прекину). Разговарајте како су се осећали када говоре ДА, а како када говоре НЕ? Како су се осећали поводом тога што, упркос њиховој упорности, друга страна ништа не мења? Шта су све пожелели да кажу тада иако су морали да наставе са ДА/НЕ? Шта су осећали? Како су успели да се савладају и поштују правило/задатак? Коју су стратегију тада применили? Прибележите стратегије или их поредите са стратегијама за смиривање које већ постоје на постеру у групи.
2. Замолите децу да се сете неке последње ситуације у којој је неко дете/група деце тражило од њих да ураде нешто што не желе.
3. Питајте децу: „Када је важно да не пристанеш иако те други терају, моле, траже да урадиш нешто не желиш?“ Нека деца говоре своје примере док желе.
 - Васпитач на флипчарт табли бележи ситуације у којима је према дечијем мишљењу важно рећи „НЕ“.

Кажите деци: *Често је врло тешко рећи „НЕ“ када други од вас траже да урадиш нешто што ви не желиш. Понекад изгледа да је лакше присијати и урадиш то што траже, али има ситуација када морамо да одлучимо хоћемо ли или нећемо да присијанемо. Некада треба да кажеш „НЕ“ ако те наговарају на нешто што не желиш. Ако кажеш „НЕ“, а други деца пријају „Зашто“, буди искрен/а и реци им зашто нећеш или не можеш. Уреду је да одбијеш нешто што не желиш или мислиш да није добро није корисно ни за тебе ни за друге. Важно је да будеш испражан/на у томе и да не прихватиш да урадиш то за шта знаш да не треба.*

Кажите деци: *НЕ можеш да кажеш на различите начине. Хајде, предлажиш како све можемо да одбијемо да урадимо нешто?*

- Нека деца предлажу на које све начине могу одбити, рећи НЕ. Васпитач бележи на ФЧ папиру.
- Драматизујте са децом неколико предлога како све могу да кажу НЕ. Ако је потребно, осмислите и одглумите те ситуације у којима једно дете, или група деце предлажу другом детету да уради нешто што не жели и вежбајте различите начине да се каже „НЕ“ (не желим, не могу сада, сада желим нешто друго, мени се то не свиђа, не желим да се играм тако, нећу да учествујем у томе, то ме плаши, збуњује, брине, нећу да будем део тога, то је опасно, није корисно, нећу то да урадим, хајде да се играмо овога... и сл.).
- Уколико деца немају идеје, васпитач може да предложи следеће ситуације:
 - Хајде с нама да украдемо слаткише из заједничке кутије код васпитачице у ормару.
 - Хајде да задиркујемо Давида, да га уплашимо.
 - Хајде да се сакријемо у дворишту вртића од васпитачице и другара. Нико нас неће ухватити.
 - Хајде да сакријемо играчку којом Виолета највише воли да се игра.

Овим ситуацијама можете додати и неке од оних које су деца навела на почетку активности.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Овај садржај може се увек обрадити и кроз неку причу, филм, цртани филм и јунаке које деца воле. Разговарајте са децом о (размислите о томе шта ћете им навести као пример):

- Које су то ситуације у којима мораш бити непопустљив/а и држати се онога шта знаш да је добро и исправно, без обзира на оно што ти говоре друга деца (или одрасли). Које су то ситуације које угрожавају живот, здравље, безбедност?
- Зашто је понекад тешко одупрети се наговарању другара?
- Када мораш да кажеш „НЕ“ чак и одраслима?

5. ЈА-ПОРУКЕ

Циљ учења:

Деца уче да користе Ја-поруке како би исказала своја осећања, очекивања и потребе.

1. Питајте децу у групи да вам кажу шта мисле да су Ја-поруке, какве су то поруке другима ако су Ја-поруке?

Реците деци: *Ја-поруке корисћимо да групима кажемо оно што стварно осећамо и желимо, а да прићом никога не кривимо и не оћужујемо. Ја-поруке исказују оно што осећа и жели онај ко ћовори, заћо се зову Ја-поруке. Ја порука не ћовори о ономе ко слуша, што је урадио и у чему је ћоћрешо. Ја-порука није окривљивање и врећање некога. Када си ћућ/а, лако можеш да окривиш некога за то што си ћи ћућ. Када кривиш групе, ћосебно када немаш разлој, они моћу лако да се наћуће на тебе. Тада сви завршавају с ћоврећеним осећањима.*

Ја-порука има неколико корака:

- а) Прво кажем другу/другарици како се осећам баш сада док разговарамо (ОСЕЋАМ се...).
- б) Онда кажем другу/другарици шта је урадио/ла, рекао/ла, показао/ла због чега се ја тако осећам (КАДА ти...).
- в) Опишем шта ми у том тренутку треба (ЗАТО што мени треба...).
- г) Тражим/предложим другу/другарици шта може да учини да ситуација буде боља за мене/нас (ЖЕЛИМ ДА ТИ...).

На пример, претпоставимо да је Мирсада рекла Сањи тајну, коју је Сања затим рекла Кости. Мирсада је веома ћута, па каже Сањи: „ЉУТИМ СЕ када ТИ КАЖЕШ другима моју тајну, ЗАТО ШТО сам те замолила да је никоме не кажеш, И ЖЕЛИМ да ми се извиниш и да никад више то не урадиш.“

2. Покажите деци неку ситуацију (цртеж или колаж од исечених цртежа и илустрација из старих сликовница или часописа који приказује различите изразе осећања и различите ситуације које деца препознају из свакодневног живота или могу да их измисле). Замолите их да кратко опишу шта се одиграва у тој ситуацији.
3. Постављајући питања поступно (корак по корак), питајте их како би рекли ЈА-поруку да су они у тој ситуацији.

То можете да урадите тако што ћете изнад главе доцртати облачић у који ћете уписивати фразе или замолити добровољце да одглуме дијалог.

4. Поделите децу у парове и дајте им илустроване различите ситуације. Поруке могу бити везане за стварне ситуације из врћића или за неку измишљену ситуацију блиску деци.
5. Сваки пар треба да замисли да се њима дешава таква ситуација. Нека драматизују дату ситуацију, мећусобно разговарају/

или одигравају ситуацију користећи Ја-поруке. Ако одаберу да раде са облачићима, помозите им да запишу дијалог.

6. Парови приказују шта су осмислили и презентују осталима у групи.

Након сваке презентације разговарати о елементима Ја-поруке коју су деца смислила и, ако је потребно, сви заједно направите Ја-поруку.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- О вези између наших осећања и наших жеља, потреба и очекивања.
- Подржите их да разликују изразе за осећања, за мисли и за потребе (да препознају разлику између мислим да се осећам и осећам се, између треба ми и желим да добијем, између осећам и треба ми итд.).
- Како је некада тешко јасно исказати осећања која имамо и како су она повезана с нашим жељама, очекивањима од других, а да не оптужимо другог.

Напомене за васпитача:

- Дете које нема пара може после неког времена да се замени са другом/другарицом из неког пара или да вежба са васпитачицом, важно је да сва деца вежбају Ја-поруке.
- У реалним животним ситуацијама смирите децу и подстакните их да своја осећања искажу као Ја-поруку.
- Заједно са децом направите визуелни подсетник за ЈА-поруке који стално стоји на зиду и служи да се подсећате.
- За млађу децу можете користити активност из приручника Речи су прозори или зидови, у којем је процес учења Ја-порука подељен у мање целине.

6. МЕНИ ЈЕ ВАЖНО!

Циљ учења:

Деца разумеју зашто је важно и на који начин могу да се заузимају за себе.

Активност:

1. Игра „Покажи леђима“: парови (А и Б) седе окренути леђима која се додирују целом површином (васпитач демонстрира са једним паром). Деца се, свако за себе, сете последње ситуаци-

ције када су се осећала добро или лоше због нечега што су урадили. На знак васпитача, дете А покаже леђима детету Б своје осећање, Б погађа. После три размене промене улоге.

2. На великој групи кратко разговарајте са децом о томе шта је било лако, а шта тешко. Могу да илуструју примером.

Васпитач пита: *Ко ће да нам каже шта није успео/ла да погоди? Шта мислиш зашто?*

Васпитач објасни деци да су осећања веома везана не само за речи већ и за израз лица, говор тела, покрете.

Реците деци: *Понекад смо ситиљиви и не говоримо шта желимо или шта нам је потребно. Међутим, само ако се залажемо за себе – ТИМЕ ШТО ГОВОРИМО ШТА ЖЕЛИМО ИЛИ ШТА НАМ ТРЕБА – можемо то и да добијемо. Свако се за себе залаже на свој начин. Некада ипак то чинимо на начин који је за групе непријатан или их повређује. Важно је да научимо како да то избејемо. Ипак, некада се и не боримо за себе. Можда се осећамо непријатно или не волимо да скрећемо пажњу на себе. Можда се плашимо да ће други да се љуће и да нас задиркују. Мислимо да наша осећања и потребе нису толико важни. Ипак, сви смо ми важни. Сви заслужујемо да нас други чују, да добијемо то што нам треба и да будемо срећни.*

3. Питајте децу: *Шта за вас значи „залагање се за себе“? Испричајте свој пример када сте се баш заложили за себе. Свако дете треба да исприча свој пример јер је важно да препозна оваква понашања код себе и код других.*

Можете се послужити ликовима из прича које деца познају (нпр., зашто се Јежурка Јежић у причи „Јежева кућица“ залаже да сачува „свој скромни дом“ итд.).

Друга опција је да се деца поделе у четири групе, свака извлачи једну од четири цедуље са ситуацијама (нацртана ситуација и написан опис).

- Друга деца никада не питају Машу да се придружи њиховим играма у дворишту, а она то стварно жели. **Шта Маша може да уради?**
- Маркова васпитачица му никада не даје прилику да говори, чак и када први дигне руку. **Шта Марко може да каже васпитачици?**
- Дана жели да седи за ручком са Каћом. Марина је рекла Дани да не може да седи поред Каће и да нађе друго место. **Шта Дана треба да уради?**
- Малик је скоро дошао у вртић и деца се ретко играју с њим. Не чине ништа да се осети добродошлим. **Шта Малик може да каже другој деци и васпитачици?**

У групама, на дату ситуацију деца треба прво да се сете да ли су били у сличним ситуацијама или их видели, присуствовали сличној ситуацији. Причају како су се тада заузимали за себе и како су се осећали када су били успешни у томе, али и када нису имали успеха. Затим осмисле анимацију/скеч у којем прикажу како деца из задатих ситуација могу да се заузму за себе, а да никога не повреде.

7. И ТИ СИ МИ ВАЖАН

Циљ учења:

Деца уче како да кажу шта им се не свиђа у понашању других и како то утиче на њихова осећања, а да притом воде рачуна о осећањима других, да их не осуђују и не пребацују им кривицу за своја осећања.

Активност:

1. Деца седе у кругу, имају задатак да се окрену ка другу/другарици са своје десне стране и кажу му/јој нешто лепо о њему/њој (шта им се свиђа код друга/другарице, шта воле када он/она уради, каже...); да се очува ред и превазиђе нелагодност, могу да држе у руци и једни другима предају замишљени микрофон.
2. Када се заврши круг, васпитач поразговара са децом о томе колико им је било лако или тешко да кажу шта им се свиђа код друга/другарице? Колико им је било тешко да прихвате то лепо/добро што им други говоре о њима? Пореде у чему су више уживали... Важно је да деца уоче разлику у томе како су се осећала када су од других добијала поруке о томе шта им се код њих свиђа.

Реците деци: *некада нам је тешко да приметимо добре и лепе ствари и код себе и код других. То је чему смо добри, вредни, шта уметмо најбоље да радимо, како уметмо друге да учинимо срећним. Чешће смо склони да једни друге критикујемо и видимо оно што нам се не свиђа код других, а и код себе, да критикујемо друге, окривљујемо, вређамо, да им се смејемо и подсмевамо. А нико од нас не воли да такве поруке добија од других. Напротив, веома нам прија да од других чујемо лепе ствари о себи. Видели смо да није тако тешко да другу/другарици кажемо нешто лепо, нешто што нам се код ње/а/ње допада и тиме учинимо да се тај друг/другарица осећа добро и да буде срећан/на. Некада и нешто што нам се не допада код друге/другарице можемо да кажемо на начин да се он/она не осећа лоше већ да од нас чује шта и како може да побољша код себе.*

3. Заједно са децом присетите се ситуација у којима је дошло до неке свађе и у којима су деца користила речи којима се свађа погоршавала уместо да се смирује.
4. Васпитач запише те ситуације без имена учесника већ само са фокусом на проблем (нпр. свађа око играчке, свађа око тога ко поставља правила, ко је вођа тима, ко је прекршио правило и сл.).
5. Сада се васпитач заједно са децом присети шта се обично каже у тим ситуацијама. На великом ФЧ папиру нацртане су фигуре двоје деце без икаквих ознака пола и рода, само фигура, и са десне стране су облачићи у које васпитач уписује шта се обично каже у тој ситуацији... (нпр.: дете 1: „Ја сам прва узела ту играчку“; дете 2: „Врати ми, то је моја играчка, **ти си безобразна!**“).

Васпитач пита децу да препознају шта је у рекло дете 2, што је било увредљиво за дете 1... Тражи од деце да осмисле шта је друго могло да каже дете 2, а да не буде увредљиво. Васпитач подсећа децу на ЈА-говор и подстиче, даје пример, помаже да уместо *Ти си безобразна* кажу *ЈА бих исто волела да се играм њом играчком...* итд. све док се не дође до тога како могу да се играју истом играчком заједно.

Васпитач другом бојом запише у облачић, претходно прецрта, али остави да буде видљиво и да подсећа како не желимо да разговарамо.

На сличан начин пролази се кроз све ситуације. Постер/стрип се окачи на зид и/или на пано за родитеље, да и они могу да виде како смо учили вештине превођења ТИ у ЈА говор.

Напомене за васпитача:

- Пронађите и искористите приче, цртане филмове који могу да помогну у овом задатку, деца воле да осећања и вештине комуникације вежбају и непосредно, на примерима из живота, и посредно, кроз ликове и јунаке које воле и који су сами по себи за њих вршњачки ауторитет; можете користити игре улога, анимације и лутка-анимације, позориште сенки итд.
- Посебно подржите да деца развију овај вид емпатије уколико у групи имате деце која имају тешкоће у комуникацији и развоју говорно-језичких функција јер тада остала деца из групе треба да помогну том другу/другарици да искаже своја осећања постављајући им питања, предлажући им и рефлекујући за њих и уместо њих њихова осећања и потребе. Ово је најважнији задатак у инклузији јер је овај вид емпатије један од важних показатеља да је дете са сметњама у развоју заиста прихваћено у групи од вршњака.

8. ЈА-ПОРУКЕ КАО НАЧИН ЗАУЗИМАЊА ЗА СЕБЕ

Циљ учења:

Деца знају да користе ЈА-поруке.

Активност:

1. Деци се прикаже анимирани филм „Ненасилна комуникација“:
<https://www.youtube.com/watch?v=nZeW4JKev3o>

Уколико то није могуће, организује се активност са стрипом из филма (филм у сликама).

2. У обе варијанте деца имају задатак да кажу шта би могло да пише у облачићима на сликама/на филму, тј. како настаје и како се разрешава сукоб око љуљашке.

Напомена за водитеља:

Са децом млађом од пет година све ситуације могу да се прораде као луткарски игракази или кроз приче (васпитач може да измисли причу). Ситуације се могу мењати и додавати у зависности од животних практичних ситуација у групи. Инсистирајте на говору осећања и потреба, односно језику емпатије јер је емпатијска комуникација у оваквим ситуацијама најконструктивнији начин да се неко избори за себе. Охрабрите децу да искажу како се осећа сваки од ликова у ситуацијама и шта им је потребно као подршка.

1. Дечак ужива на љуљашци

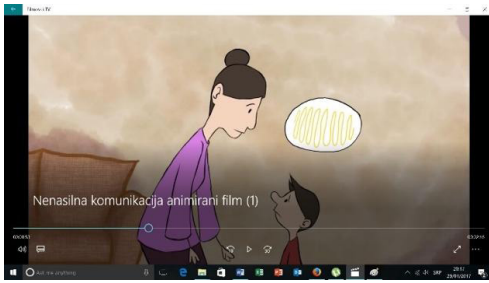
2. Долази другар и почиње да виче на њега.

3. Тужан и несрећан, дечак одлази кући.

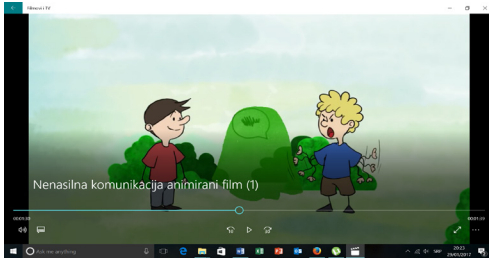
4. Прича мами шта се догодило

5. Мама га саветује.

6. Мамине речи постају чаробни плашт.

7. Речима и чаробним плаштом дечак покреће разговор на обострано задовољство.

8. Настављају заједно да се играју.

9. ПЛАНИРАМО И ПРАВИМО

Циљ учења:

Деца стичу искуство постављања циљева, планирања и њиховог остваривања.

Активност:

1. Поделите децу у групе од троје, четворо, на неки забаван начин.
2. Деца у групама треба да се договоре шта желе да ураде/осмисле/направе (поставе свој циљ) и испланирају како ће то урадити користећи играчке, материјале, средства која су им доступна у радној соби.
3. Питајте их да вам кажу шта желе да направе и шта планирају/мисле прво да ураде, а шта после тога? Прибележите њихове одговоре.
4. Деца праве оно што су се договорили, а кад заврше, презентују осталој деци.
5. Након презентовања питајте сваку групу да ли су направили оно што су хтели и да ли су прво направили (можете прочитати оно што сте записали да су вам рекли), а шта онда... Помозите

им да ураде малу рефлексiju на процес кроз који су прошли заједно.

6. Сваку групу похвалите како су улагали напор и трудили се да постигну оно што су се договорили и планирали.

Промисљање о учењу/разговарајте са децом:

- Шта вам је било лако, а шта тешко?
- Како се осећате када сте испунили план, односно, ако нисте?
- Шта мислите, зашто је важно да деца и одрасли постављају циљеве и планирају?

Напомене за васпитача:

- Помозите деци да постављају реалне, краткорочне циљеве.
- Питајте их како планирају да их остваре и разговарајте с њима јесу ли постигли то што су планирали.
- Радуйте се успеху сваког детета и заједнички прослављајте напредовање.
- Будите модел деци. Нека виде како улажете напор да нешто постигнете, постављате циљеве и планирате.

10. ИЗРАЗИ ЛИЦА/ФАЦИЈАЛНА ЕКСПРЕСИЈА

Циљ учења:

Деца уочавају везу између различитих израза лица и осећања или расположења.

Активност:

1. Питајте децу: „Шта мислиш, које речи могу да се покажу изразом лица?“ Ако неко каже неку реч, треба да покуша да је покаже изразом лица. Можете забележити на ФЧ папиру које су речи деца наводила.

Реците деци: *Људи изразом лица показују како се осећају. Понекад изглед нечије лица може више да вам каже него када их видиш како се осећају. Често знамо да ли је неко љуб, тужан или срећан када видимо какав израз лица има, а да нам ништа није рекао.*

2. Питати децу: „Шта мислиш, ако неко лицем показује да му је досадно док му дру/арица нешто прича, како се осећа тај дру/арица?“ На пример, неко вам прича шалу, а ви имате израз лица као када сте тужни или као кад вам се спава.

Реците деци: *Када се дружимо са друима боље осећамо када нечији израз лица одговара ономе што се дешава: када је весели долађај, сви*

се смеју и имају весели израз лица; када је сѣрашни дојаћај, људи показују на својим лицима да су се уилашили; када је шужни дојаћај, људи показују да су шужни. Када неко с вама разговара, важно је да користиш оговарајуће изразе лица. Ако неко каже нешто смешно, насмеје се; ако ти каже нешто шужно, изледај озбиљно.

3. Станите укруг. Нека једно дете каже неко осећање, а остала деца лицима показују то осећање. Тако док сва деца не кажу неко осећање.
4. Затим поновите круг, али тако што ће сада неко дете показати лицем неко осећање, а остала погађати о чему се ради.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- У којим ситуацијама су видели нечији израз лица и да ли су знали како се та особа осећа?
- Зашто је људима важно да препознају како се неко осећа на основу израза који има на лицу?

11. GESTOVI

Циљ учења:

Деца уче смисао геста и покрета у комуникацији.

Активност:

1. Нека деца стану укруг. Васпитач им каже да ће сада чути неку реч, а они треба рукама и телом да покажу ту реч. Васпитач говори:
 - поздрављам се,
 - машем некоме,
 - позивам некога да дође,
 - нешто ми се много допада,
 - не желим то,
 - не занима ме то.

Реците деци: Ово шта сје ми показивали су јеснови. Често користимо своје руке како бисмо наласили оно што говоримо. На пример, шајшање или показивање „палца на горе“ показује наше одобравање, да нам се нешто свиђа. Махање је поздрав или начин да се од некога одростиш. Остали делови тела такође се користе да пренесу значење наших речи. Слејање раменима је начин да се каже: „Не знам“ или „Не занима ме“.

2. Позвати децу да у малим групама смисле како ће неку причу испричати гестовима, без речи.
3. Свака група приказује своју причу, а остала деца причају како су разумела шта се дешава у тој причи.

Васпитач прокоментарише: *Када њричамо с неким важно је да обрањимо њажњу и шња њричамо и којим изразом лица и јесњовима њрањимо своје њричање јер желимо да се наша њрича боље разуме. Исно њако, и када нама неко нешњо њрича – њрањимо израз лица и њокрење шела јер нам шњо њомаже да боље разумемо о чему нам њрича. Ињак, ако обрањамо њажњу само на јесњове, можемо све њо- њрешно да разумемо.*

12. ТУМАЧЕЊЕ „ГОВОРА“ ТЕЛА

Циљ учења:

Деца уче о порукама које шаљемо својим телесним ставом.

Активност:

1. Питати децу да кажу шта мислимо када кажемо „говор тела“. Нека деца слободно износе своје претпоставке.

Реците деци: *Можемо једни друњима да њреносимо њоруке без уњо- њребе иједне речи. Усњвари, људи шњо скоро увек и раде. Када њричају, њихова шела њакође „јоворе“. Када заузмемо неки њоложај шелом, шњо друњи људи виде и на основу шњоја закључују о нашим осењањима и расњоложењу. Хајде да њробамо.*

2. Позвати да се јави дете које жели прво да покаже другој деци неко расположење или осењање. Васпитач том детету шапне шта треба да покаже, а друга деца погађају. Када неко погоди, он или она затим показује телом неко осењање и расположење, и тако док је деци интересантно.
3. Васпитач говори неку ситуацију, а деца треба да заузму одговарајући положај телом/телесни став:
 - Пажљиво слушате шта васпитачица/васпитач прича/ чита.
 - Гледате цртани филм код куће.
 - Разговарате телефоном са баком.
 - Чекате у реду да изађете у двориште вртића;

Разговарајте са децом шта мисле зашто је важно да у некој ситуацији заузму одговарајући став.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Деца уочавају везу између телесног става и неког осећања или расположења.
- Деца уче да је у одређеним ситуацијама потребно заузети одговарајући телесни став.

Напомена за васпитача:

Потребно је унапред припремити листу осећања и расположења, како бисте могли да их шапнете детету.

САМОРЕГУЛАЦИЈА

Предлог игрица

Традиционалне игре	Познате дечије игре: „Иде маца око тебе“; „Жмурке“; „Царе, царе говедаре, колико има сати“.
„Музичке столице“ (варијације)	<p>Уместо да се игра на испадање играча који не пронађе столицу кад престане музика, постави се исти број столица колико је и играча. Мењају се правила шта се ради кад престане музика:</p> <p>Свако дете треба да пронађе своју столицу – на столицама се налази неки лични предмет, знак/написано име ко треба да седне на ту столицу;</p> <p>Другачије се крећемо до столица: скакући са обе ноге, скакући на једној ноzi, трчи постранце, ходај крупним/ситним корацима, ходај на прстима...</p> <p>Музичке столице као кооперативна игра: циљ је да свако дете (нема испадања) седне на столицу док се број столица смањује</p>
„Замрзавање/одмрзавање“	Игра се напољу или у довољно великом простору. Деца трче. Једно дете има моћ да „замрзне“, а друго да „одмрзне“ децу када их додирне. Дете које је додирнуло дете које може да „замрзне“, мора да остане мирно у положају у којем је ухваћено „замрзнуто“, све док га друго дете не „одмрзне“.
„Пајка, ѓајка, гуска“	Игра се у групама од петоро, шесторо деце. Једно дете иде укруг око остале деце која седе на столицама. Дете које иде око остале деце додирује свако по рамену и говори „патка“, док не додирне неког и каже „гуска“. Дете које је чуло „гуска“ устаје и јури дете које је ишло укруг. Дете које је ишло укруг труди се да седне на празну столицу. Остала деца седе. Правило је да се не понавља дете које јури док се сва деца не изређају.
„Нејослушни хор“	Једно дете је диригент и показује осталој деци, хору, неки покрет. Деца треба да ураде потпуно супротно, нпр. диригент подигне десну руку, хор подигне ногу или леву руку. Понекад и васпитач треба да буде у улози диригента.
„Праши вођу“	Деца треба да стану у колону. Онај ко је први у колони креће се на неки необичан начин, остала деца треба да имитирају тај покрет. После неког времена вођа одлази на зачеље колоне, а следеће дете добија ту улогу и задаје свој покрет. Игра траје док се сва деца не нађу у улози вође.

<p>„Црвено свешло, зелено свешло“</p>	<p>Једно дете је саобраћајац и има црвени и зелени картон (можете направити круг од картона и причврстити га на одговарајућу дршку). Остала деца су учесници у саобраћају. Смеју да се крећу само када је показано зелено светло, а морају да стану када се покаже црвено светло. Ако се неко креће док је црвено светло, испада.</p>
<p>„Моју ли, моју ли“</p>	<p>Једно дете је вођа. Остала деца питају: „Могу ли да добијем...“ одређени број малих или великих корака, скокова на једној ноzi, скокова са обе ноге, двоскока како би дошли до вође. Вођа одобрава или не одобрава акцију.</p>
<p>Замрзавање уз музiku</p>	<p>Укључите музику. Деца играју уз музику или се на неки начин крећу. Када се музика заустави, деца морају да се замрзну и остану у том положају неко време. Позвати децу да погледају фигуре.</p>
<p>„Пљескање рукама“</p>	<p>Вођа креира образац пљескања. Деца морају да слушају и сви истовремено понове узорак. Ако процените да могу да одрже пажњу, онда образац пљескања могу да понављају појединачно, када дође ред на њега или њу. Игру можете варирати тако што ће, поред пљескања шакама, дете које задаје образац моћи да пљеска и по коленима или трупка ногама.</p>
<p>„Гласно или тихо“</p>	<p>Вођа говори како треба да се изведе нека активност. Нпр., „Кажите своје име гласно“, „Трупкајте ногама гласно“, „Пљескајте рукама тихо“...</p>
<p>„Маца каже (Симон каже)“</p>	<p>Једно дете је вођа. Остала деца треба нешто да ураде само када вођа каже: „Маца каже да...“ На пример, ако вођа каже: „Маца каже да додирнете своје прсте на ногама“, онда би сва деца требало да додирну ножне прсте. Ако вођа каже: „Додирните прсте“, нико не треба да додирне прсте на ногама јер нису чули да је Маца то рекла. Деца која погреше испадају, а када вођа погрешно неко друго дете постаје вођа.</p>
<p>„Колена, глава, лакај“</p>	<p>Васпитач ће говорити делове тела које деца треба да додирну, сем када чују реч „глава“. Сваки пут кад вођа каже „глава“, деца треба да додирну, нпр., ножне прсте. Ово од деце захтева да се зауставе и размисле о својим поступцима и да не реагују „на прву лопту“. Током игре можете додавати нова правила, шта деца треба или не да ураде када чују неку реч. Максимално три правила истовремено, а ако приметите да је тешко, смањите на два или једно и само га мењајте.</p>
<p>„Лубеница, диња, крушка“</p>	<p>Деца смеју да се крећу по простору само када чују реч „крушка“. Вођа игре насумичним редоследом изговара „лубеница“, „диња“, „крушка“. Док не чују реч „крушка“, деца не смеју да се померају.</p>

САМОРЕГУЛАЦИЈА

Савети за животну практичне ситуације

<p>Рутине обедовање, одмор, боравак напољу, нега и одржавање хигијене</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Визуелно представите дневни ритам и распоред активности тако да деца лако могу да уоче и препознају шта је било, шта је сада актуелно и шта ће се дешавати у наредном периоду;✓ Обезбедите у радној соби удобно опремљен „тихи кутак“, део са умирујућим играчкама које су меке, плишане, велике; направите „породични зид“ са фотографијама породице, пустите умирујућу, тиху музику како би се поједино дете или сва деца опустила;✓ Направите визуелни подсетник за децу са упутствима у сликама како могу да смире своја осећања ако су преинтензивна;✓ Овде би могли да убаце и неку вежбу опуштања, вођену фантазију или мини-медитацију као увод у неку активност, почетак или завршетак дана, пред спавање и слично.
<p>Ритуали приликом доласка/ одласка, преласка на нове активности, добродошлица новим члановима</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Најавите промену активности тако да деца имају довољно времена да заврше започето или се припреме (користите распоред дневног ритма у сликама или тајмер);✓ Направите у радној соби простор за осамљивање, нпр. шатор са много јастука, ако неком детету треба да се мало издвоји и „издува“;
<p>Аутентичне ситуације у вртићу и ван њега (нпр. рађање брата или сестре, разне ситуације из живота детета које могу да га узнемире, догађаји и занимљивости које покрећу дечију радозналост, припрема простора у вртићу за нове активности, дружење са млађом/старијом децом...)</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Редовно са децом разговарајте о важећим правилима и да ли треба да се мењају како би им олакшала да управљају својим осећањима и реакцијама;

СВЕСТ О ДРУГИМА

Упоредо са развијањем појма о себи, дете постаје свесно постојања других као засебних особа, постаје свесно различитости и одвојености од других. Код деце која су развила појам о себи, свест о другима је боље развијена.

О развијености појма о другима можемо закључити на основу следећих понашања деце:

- Играње са сличним играчкама и на сличан начин као друго дете започиње око 18. месеца и упућује на закључак да је дете донекле свесно активности и намера другог детета.
- Реакције емпатије, бриге и тешења другога показују да је дете свесно осећања која имају други.

Упоредо с развојем појма о себи, развија се дететово сазнање о томе да сваки појединац доживљава неко унутрашње стање о којем само та особа зна, и нико други. Па је тако очљиво да:

- деца узраста 18 месеци, која се препознају у огледалу, показују развијене облике игре опонашања друге деце, а на узрасту од 20 месеци показују знаке емпатије и тешења других који су у невољи;
- већ са две и по године дете може да говори о својим унутрашњим процесима као „желим“, „мислим“ и „бојим се“;
- дететово схватање унутрашњих доживљаја, свест, почиње се развијати од 3. године; дете све боље разуме две врсте унутрашњих доживљаја: емоције повезане са жељом и емоције повезане с мишљењем;
- оно разуме да смо весели кад нам се нека жеља оствари (добијемо жељени дар), а жалосни ако нам се жеља не оствари (не добијемо жељени дар);
- око четврте године дете разуме да ћемо осећати изненађење ако се не догоди оно што смо очекивали (изненадиће нас киша ако смо очекивали сунце);
- између четврте и пете године дете може замислити да човек може имати „погрешно уверење“, тј. дете може „подметнути“ лажни траг како би навело другога на „погрешно уверење“, нпр. да се сакрило на једном месту, а оно се сакрило на другом;
- између 6. и 7. године дете у потпуности разуме да се његово унутрашње стање разликује од унутрашњег стања другог – што му омогућује излаз из егоцентризма.

Неки аутори, попут Селмана и Бирна, на овај начин представљају стадијуме развоја способности заузимања перспективе других¹¹.

стадијуми	приближни узраст (године)	опис
Стадијум 0: неиздиференцирано заузимање перспективе	3-6	Дете увиђа да оно само и други могу имати различите мисли и осећаје, али их често међусобно меша.
Стадијум 1: заузимање перспективе на основу социјалних информација	4-9	Деца разумеју да се могу појавити разлике у перспективи јер људи имају приступ различитим информацијама.
Стадијум 2: заузимање перспективе утемељено на размишљању о себи	7-12	Деца могу „ући у туђу кожу“ и опажати властите мисли, осећаје и понашање из перспективе друге особе. Она такође препознају да и други могу учинити то исто.
Стадијум 3: заузимање перспективе треће особе	10-15	Деца могу направити искорак из ситуације двеју особа и замислити како њих саме и другу особу види трећа, неутрална страна.
Стадијум 4: друштвено заузимање перспективе	14-одрасли	Појединци разумеју како заузимање перспективе неке треће стране може бити под утицајем ширих друштвених вредности.

Деца пролазе и кроз различите фазе развоја алтруистичког понашања, па тако већ око друге године показују забринутост за добробит других, а са шест година могу да разумеју туђу тачку гледишта. Негде са 12 година, деца би требало да прошире своју емпатију ван круга људи које познају и да почну с показивањем бриге за апстрактне циљеве – животну средину или, на пример, спасавање китова – као и за људе које никада неће познавати.

Свест о другима је основа за разумевање „како свет функционише“, односно разумевање моралних и друштвених норми. Способност разумевања осећања других особа, уживљавања у туђе искуство, брига о другима и љубазност основе су моралног разво-

¹¹ Селман, 1976; Селман и Бирне, 1974.

ја детета. Деца такође почињу да доживљавају непријатне емоционалне реакције, као што су стид и кривица због кршења моралних правила.

Током предшколског узраста деца уче да:

- ✓ Разумеју разлику између „доброг“ и „лошег“ понашања.
- ✓ Развијају понашање које је у складу са оним што се сматра „добрим“ понашањем.
- ✓ Развијају забринутост и осећај одговорности за добробит и права других и изражавају ту забринутост кроз бригу, саосећање и љубазност.

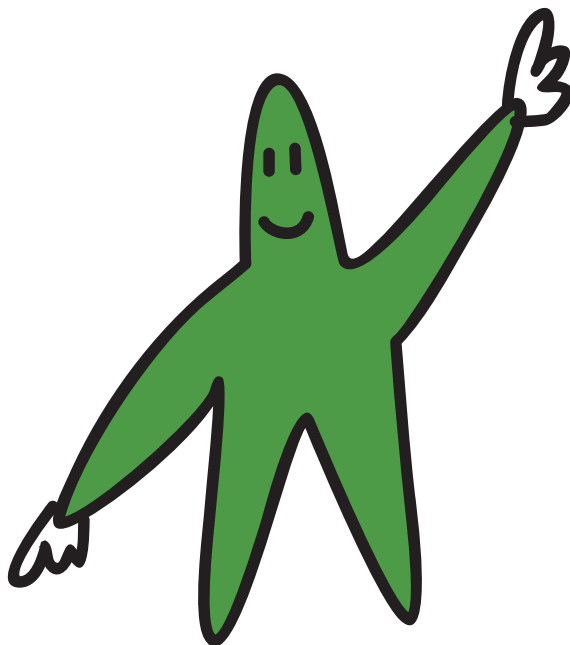
Дружење с вршњацима има велику улогу у развој моралног мишљења. С обзиром на то да се деца током свакодневног дружења с вршњацима хватају укоштац са различитим моралним дилемама, постепено прелазе у више фазе и сличне дилеме решавају сложенијим и делотворнијим начинима расуђивања.

Ако желимо да деца буду љубазна, сарадљива и емпатична, важно је да током одрастања деца добијају различите прилике за учење о овим вредностима, и код куће и у вртићу, а касније у школи и заједници.

Активности којима се подстиче социо-емоционално учење креиране су тако да деца подстичу другу децу да успостављају квалитетне односе и показују бригу за друге.

Када желимо да дете научи да:

- разуме да сви имају сличне потребе и осећања;
- пажљиво слуша и може да прихвати да други мисле другачије;
- препозна и именује како се друга особа осећа у некој ситуацији;
- размишља о томе како из перспективе друге особе изгледа исти догађај;
- уме да претпостави шта друга особа доживљава и осећа;
- повезује то како неко реагује и како се понаша с тим како се осећа;
- уме да се љубазно и учтиво опходи, испољава саосећање, пожртвованост, хуманост;
- показује бригу за друге, поштује туђу имовину и ствари.

... одрасли треба да стварају прилике да дете:

- ✓ препозна и разуме шта друга особа доживљава, мисли и осећа;
- ✓ препозна вербалне и невербалне поруке, знаке и понашања и да на основу њих процени и предвиди како се то друга особа осећа и зашто се баш на одређен начин понаша у датој ситуацији;
- ✓ сагледа ситуацију из угла других (способност децентрације, „стављања у туђе ципеле“);
- ✓ успоставља ефикасну интеракцију са другим особама у различитим контекстима;
- ✓ разуме зашто је важно поштовање моралних правила која се односе на добробит појединца, као и друштвених норми које регулишу свакодневне поступке и одржавају ред у друштву;
- ✓ препознаје да су поред породице и вртић, школа и заједница места припадања и подршке.

СВЕСТ О ДРУГИМА

Планиране активности учења

1. У ТУЋИМ ЦИПЕЛАМА

Циљ учења:

Деца знају како да препознају и разумеју како се друге особе осећају.

Активност:

1. Питајте децу најпре: „Да ли знаите шта значи *бићи* у *шућој* *кожи*’ или *ући* у *шуће* *цицеле*’.“ Подстакните децу да изнесу своје идеје, резимирајте њихове идеје тако што ћете им рећи нпр.: „Када се *ста*вимо у *кожу* *друје* *особе*’, ми се у *ста*вари *поистовеш*тимо с њом, *замишља*мо да смо *та* *друја* *особа* и како *њој* *изледају* *ста*вари *које* се *дешавају*, *препознајемо* *осећања* *друје* *особе* *као* да су *наша* *соист*вена. *Када* *видимо* и *осећамо* *ста*вари *на* *начин* *на* *који* *друји* *људи* *то* *раде*, *можемо* *боље* *да* *их* *разумемо*. *Можемо* *бићи* *шужни* *или* *срећни* *с* *њима*. *Када* *разумемо* *ста*ње у *којем* се *налази* *друј/друјарица* *или* *нека* *ограсла* *особа*, *лакше* *нам* *је* *да* *пошћујемо* *њена* *осећања*, *мање* *се* *сваћамо* *и* *лакше* *се* *сријаше*љимо.“ Охрабрите децу да се сете ако имају неке примере из личног искуства.
2. Припремите цртеже/фотографије са различитим изразима лица. Замолите децу да на једном месту издвоје све слике на којима су приказана пријатна осећања (радост, пријатељство, љубав). Потом да на другом месту издвоје слике на којима су приказани туга, бес, збуњеност, узнемиреност. Причајте са децом о томе да израз лица показује како се неко осећа. Чак и ако особа не говори о свом осећању, можемо да закључимо да ли је тужан/на, весело/ла... Можете питати децу да кажу како се тренутно осећају и да изаберу слику која најближе одговара њиховим осећањима. Замолите их да потом погледају слике с непријатним емоцијама и размисле шта могу да ураде уколико се они или њихов пријатељ слично осећају.
3. Испричајте деци кратке примере који уводе у причу о емпатији (другарица је тужна јер је поломила омиљену играчку; деца заједно граде кулу, само Сања стоји по страни...). Могу да одглуме те ситуације или да цртају како су се тада осећали, а цртежи могу да буду почетак групне књиге: емпатија за друга/другарицу (са насловом који одговара узрасту деце).

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Подстакните дискусију, охрабрите децу да говоре о свом искуству кад су успели да „уђу у ципеле“ друга/другарице.
- Разговарајте шта све можемо да радимо да бисмо показали другима да разумемо како се осећају, како им је.
- Подстакните их да размишљају шта можемо да радимо када су нам другари болесни и не долазе у вртић, а желимо да им ставимо до знања да мислимо на њих.

Напомене за васпитаче:

- Похвалите сваку идеју, избегавајте да намећете своја решења.
- Записујете дечије мисли и идеје. На тај начин документујете процес, али и уводите децу у разумевање важности писања и читања. Повремено се вратите и прочитајте им шта су рекли.

2. БРИГА О ДРУГИМА

Циљ учења:

Деца сазнају начине на које могу да покажу да им је стало до других и да се брину о њима.

Активност:

1. Питајте децу: „Ко је особа до које вам је посебно ситало? На који начин бринете о тој особи?“ Како деца набрајају имена и разлоге, упишите их на табли/пануу.
2. Објасните деци да је један од најбољих поклона које можемо дати једни другима, да покажемо да нам је стало и да бринемо за њих, као и они за нас. На пример, када помажемо другима, када им кажемо нешто лепо, када им покажемо и кажемо да су нам важни, да су нам пријатељи, да волимо с њима да будемо, да се дружимо и делимо игре и играчке, да се смејемо заједно.
3. Питајте децу да се сете ситуација када је неко о њима бринуо или када су они показали бригу за друге. Подстакните децу да поделе искуства. Записујте њихове изјаве. Могу вам послужити за заједнички постер „**Како бринемо о другима**“. Деца могу да га допуне сликом.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Којим све речима кажемо некоме да га волимо?

- Како све још можемо неке да покажемо да нам је важан, да нам је стало до њега?
- Како све можемо неке да помогнемо?

Напомене за васпитаче:

- Обратите пажњу да сва деца добију прилику да учествују. Ако неко дете не може да се сети, васпитачица може да наведе пример када је неко био добар друг, помогао другима, поделио своје играчке, био љубазан...
- Подстакните децу да одглуме или да покажу како показују бригу за друге
- На крају можете отпевати мелодију у којој ће се поменути име сваког детета (волимо Ану, хвала Сањи, Петар је добар друг и сл...)

3. ПУТУЈУЋА КЊИГА

Циљ учења:

Деца уче да разумеју да је свако по нечему другачији и јединствен, различит од других; уче да поштују и уважавају различитост.

Активност:

1. Сваког викенда једно дете из групе кући носи ручно направљену књигу (или велику свеску са листовима без линија) и током викенда, заједно с родитељима, нацрта оно што жели на једној или две странице (нешто важно, необично, интересантно што се догодило у његовој породици током викенда).
2. Понедељком дете код кога је тог викенда била *пућујућа књиџа* представља свој рад и прича о догађају који је представљен на цртежима. Потом књига путује у другу породицу.
3. Цела књига може се представити породицама и деци крајем године. То је и прилика за децу да представе себе и своју породицу вршњацима, али и да се упознају и уче о различитостима и различитим породичним културама.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Шта смо све сазнали једни о другима из цртежа и прича које су се нашле у путујућој књизи?
- По чему смо слични, а по чему се разликујемо?
- Да ли има неки обичај или ритуал из породице који бисмо волели да уведемо и у нашу групу ?

Напомене за васпитаче:

- Путуюћа књига треба да буде забавна активност и за децу и за родитеље. Могу да се прилагођавају садржаји, теме око којих ће се окупити породица...
- Важно је унапред информисати родитеље о књизи и мотивисати их да се укључе. Почните активност са онима који желе. Једном када неколико породица заврши задатак, други родитељи ће добити идеју о чему се ради и прикључити се.
- Млађа деца имају прилику да обогате своју презентацију у књизи и наредне године (укључивањем додатних страница).

4. ПРОНАЂИМО СЛИЧНОСТИ

Циљ учења:

Деца знају да препознају узајамне сличности и снагу заједничког деловања.

Активност:

1. Питајте децу знају ли шта значи „имати нешто заједничко“? Дајте довољно времена да излистају све што им пада на памет, а резимирајте у стилу да то значи да двоје људи уживају у истој ствари или поседују нешто слично, воле да раде сличне ствари итд.
2. Поделите деци лист са цртежима различитих предмета/активностима (лопта, лутке, сладолед, сликовнице...). Замолиите децу да заокруже шта воле, шта их интересује.
3. Када заврше, нека деца сама изаберу пара или поделите групу на парове. Парови заједно гледају своје листове са задатком, да упореде шта је ко заокружио, проналазе слична интересовања и разговарају о њима.
4. Потом деца стану у круг и опет добију исти задатак: да пронађемо шта нам је заједничко. Започните игру једноставним сличностима као што је боја одеће. Можете рећи: „*Ко на себи има нешто жуто, нека направи корак ка центру круга*“. Поновите исти захтев са другим бојама, тако да свако има шансу да уђе у круг. Можете наводити ко шта воли (шаргарепу, јабуку, мачке, псе, да игра фудбал или...), ко има брата или сестру, баку деку... Наводите питања тако да деца могу да открију по чему су све слична.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Поведите разговор са децом о томе шта су све сазнали једни о другима кроз ову активност.
- Питајте децу шта их је изненадило, шта их је обрадовало.
- Зашто нам је важно да једни о другима сазнајемо по чему смо слични?

Напомене за васпитаче:

- Подстакните децу да пронађу што више сличности међу собом.
- Причајте и о томе да сличност не значи једнакост. Напротив, по много чему смо и различити, и те разлике управо чине свако дете и свакога од нас јединственим, а групу интересантнијом и богатијом. Објасните деци да ниједна особа није потпуно идентична. Покажите на примеру: ако стиснете песницу и ставите једну до друге све песнице у групи, видећете колико вам је кожа различитих боја и нијанси. Исту вежбу можете урадити са плавим, црним, смеђим очима, косом...
- Можете направити пано на који ће деца ставити своје слике, свој знак (или ако знају написати име) у зависности од теме, нпр., боја косе, очију и сл. Или које су дете по реду у породици, колико слова/гласова имају у имену.
- Будите опрезни и припремите се унапред за реализацију ове радионице како се поједина деца у групи не би осетила изоловано, издвојено, постиђено... (неко нема родитеље или живи у породици са лошим односима).
- Ако имате дете са сметњама у развоју или инвалидитетом у групи или неко друго дете из осетљивих друштвених група, потрудите се да унапред сазнате сличности које то конкретно дете има са осталима у групи.

5. ПОРОДИЧНИ ЗИД

Циљ учења:

Деца унапређују слику коју имају о себи и другима.

Активност:

Добар начин да се упознају породичне културе у вртићу је „породични зид“. То је колекција фотографија породица или значајних људи у животу деце, места, кућних љубимаца... Било шта што би

учинило да се дете у вртићу осећа као код куће или да би значајне делове дома донело у оквир групе.

1. Замолите родитеље да донесу породичне фотографије.
2. Свако дете може да помогне око постављања фотографија и украшавања породичног зида. Испод фотографија можете дописати и текст који вам дете издиктира о својој породици.
3. Позовите родитеље да заједно погледају породични зид. Обезбедите да свако дете има своју фотографију на зиду.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте са децом да другима причају ко је на сликама, разговарају и *уџоређују* ситуације у кући, постављају питања једни другима ко су све чланови породице, колико су сличне и различите.
- Нека деца живе са оба родитеља, нека имају разведене родитеље. Нека деца живе са бабом или дедом, имају много браће и сестара, док су друга јединци/јединице; нека деца имају кућне љубимце, живе у кући, ван урбаног насеља, док друга живе у малом стану.

Напомене за васпитаче:

- Важно је да родитељима објасните зашто се користи породични зид. У случају да родитељи не желе да донесу такве фотографије, могуће је нешто друго. На пример, на забави у вртићу све породице могу да се фотографишу у дворишту.
- Постоје различити формати/облици које можете да користите: направите породични зид који је дечије висине у соби или у удобном кутку са јастуцима, направите један у ходнику где могу и родитељи да га виде, израдите фотографије на коцкама за игру, држите мали фото-албум који деца могу да га гледају.
- Можете да имате праве слике или пластифициране слике које су одштампане.
- Фотографије могу да имају имена или не, могу да буду стављене на зид/пано/мапе, тако да деца могу да их скину. То може да буде цео спектар фотографија или колаж.

6. КАКО ТВОЈЕ ПОНАШАЊЕ УТИЧЕ НА ДРУГЕ

Циљ учења:

Деца уче како њихово понашање може да утиче на друге, али и како понашање других може да утиче на њих.

Активност:

Испричајте деци **причу о храбром папагају**: „У простираној шуми живео је мали папагај. Живео је тамо веома срећан, са хиљадама других птица и животиња. Где год би ишао у тој шуми, увек су могао чути шушкање лишћа и птице које певају на дрвећу. Једног дана је у шуми избио мали пожар. Животиње које су намирисале дим и чуле пуцкање пламена улазиле су се и почеле да беже. Мали папагај је видео ватру. Огледао је и видео своје пријатеље како трче у свим смеровима, покушавајући да побегну из шуме – јелена, лисицу, разне инсекте. Мали папагај је одлучио и видео да се ватра брзо шири. Помислио је: Шта могу да учиним? Сувише сам мали да бих могао помоћи свим овим створењима. Погледао је око себе и у даљини угледао воду како сија на сунцу. То је било мало језеро. Мали папагај је дошао на идеју. Без оклевања, одлучио је на језеро, заронио и одмах одлучио назад ка шуми. Опресао је воду са крила на ватру, а онда је одлучио направи у језеро да покупи још воде на крилима. Шта је брже могао, папагај је одлучио до и од језера. Али ватра се и даље ширила, а он је одлучио све уморнији. Ватра му је опрљила крила и одлучио је да једва може да настави. Велики орао, лебдећи високо у ваздуху, видео је малог папагаја и дао му мудар савет: „Не покушавај ти да радиш сам! Позовимо све остале птице да помогну. Сијуран сам да ЗАЈЕДНО можемо да уасимо ватру“. Орао и папагај су јасно и брзо позвали многе друге птице, које су им се придружиле. Ускоро је огроман облак птица одлучио тамо-амо између језера и ватре у шуми. Храбри мали папагај није могао сам да уаси ватру, али удружене птице заједничким радом јесу. Ватра је одлучио све мања и на крају је угашена. Уморне, али срећне, птице су се смешиле на врховима стабала. Гледале су животиње које су се полако враћале у шуму. Заједно су одлучио шуму и поново је учинили сигурним домом“.

Питајте децу:

- Како су се животиње прво понашале, подстакните их да препознају и разумеју различита понашања.
- На који начин и због чега је понашање папагаја утицало и на понашање осталих животиња?
- Потом подстакните децу да препознају разлоге због којих су животиње на крају промениле своје понашање.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Замолиите децу да размисле о ситуацијама када је понашање друге особе битно утицало на њихово понашање. Ако деца

не могу да се сете, можете навести пример: *Постоје многе ситуације у којима једни утичемо на друге на позитивне и негативне начине. Ако би Милица причала нешто Драгани, она не би чула причања која сам вам представила.*

- Питајте их да се сете ситуације када је њихово понашање утицало на понашање друге деце. Подстакните их да размисле о позитивним утицајима.

Напомене за васпитаче:

- Као увод у разговор како можемо утицати на понашање других, могу вам поред прича послужити и цртани филмови.
- Можете укључити и родитеље да заједно са децом истражују литературу, филмове или истините приче.

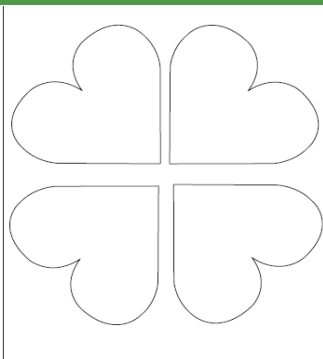
7. ЉУБАВ У АКЦИЈИ

Циљ учења:

Деца уче да препознају позитивне изразе пажње и љубазности, као и начине да их поделе са другима, прихвате и уваже да је бити љубазан према другима, награда и за њих саме.

Активност:

Исеците срца од папира/картона и ставите име детета на свако. Свако дете нека на једној страни срца нацрта нешто своје, неки симбол на основу којег ће знати да препозна своје срце. Ставите сва срца у корпу или врећицу, а нека деца затворених очију изаберу срце. Водите рачуна да то буде срце са именом/симболом неког другог детета. Реците деци да на другој страни тог срца које су извукли из корпе нацртају нешто љубазно или лепо за дете коме припада. Након тога сви седните укруг и нека свако дете покаже шта је нацртало и уз помоћ васпитача потражи друга или другарицу коме припада симбол с предње стране (чије је то срце) и преда му/јој свој цртеж.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Питајте децу: *Шта за тебе значи, како разумеш кад ти неко каже „буди добар/а“? Након њихових одговора, реците им:*

Показујемо доброту када се једни према другима односимо с љубављу, њажљивошћу и њошћовањем, а не очекујући ништа заузврат. Љубазност је њошћу „љубави у акцији“.

- Како још показујемо љубазност према другима? Дајте неколико примера љубазних ствари које људи раде једни за друге.

Напомене за васпитаче:

- Најмање једном недељно одредити време за децу да међусобно поделе приче љубазности из њихових свакодневних живота. Нека деца цртају слике њихових љубазних прича и нека их поделе са другима. Након размене, разговарајте о томе како љубазност чини да се и даваоци и примаоци љубазности осећају пријатно. Разговарајте о томе због чега је љубазност важна у пријатељским и породичним односима.
- Можете се договорити са децом да цртеже носе кући или да их каче на „дрво љубазности“ (макета дрвета на којој уместо лишћа и цветова висе овако направљени беџеви). Следеће недеље се поново извлаче срца са именима деце и поступак се понавља.

8. КОД ТЕБЕ МИ СЕ СВИЂА

Циљ учења:

Деца уче на које све начине могу да изразе пажњу другима и допринесу да се друга особа осећа добро.

Активност:

1. Можете започети активност тако што ћете рећи: *Када некоме дајете комплимент, њоворите нешто лепо, чиме чините да се друга особа осећа добро. Комплимент може бити о томе како особа изгледа, како је нешто добро урадила, како је учинила нешто лепо за некога, о нечему што особа њоседује или о једном од квалитета ње особе, на пример, да је лепа, јака, смешна, итд.*
2. Затим децу поделите у групе од по четворо деце. Једно дете би требало да:
 - Погледа било које од остало троје и употреби његово или њено име.
 - Изабере нешто код тог детета на основу чега би било прикладно да да комплимент.

- Даје комплимент користећи име детета коме се обраћа искреним тоном (нпр. „Стварно ми се (ИМЕ) свиђају твоје ципеле“ или „(ИМЕ), баш си лепо нацртао/нацртала.“
3. Дете које је добило похвалу може да одговори са „Хвала“, док дете које даје комплимент треба да одговори са: „Молим“ или „Нема на чему.“
 - Дете које је добило комплимент потом бира другу особу којој ће дати комплимент. Наставите са активностима док сви у групи не дају и не приме комплимент.

9. КОД МЕНЕ ТИ СЕ СВИЂА

Циљ учења:

Деца разумеју да је прихватање комплимента један од начина уважавања других.

Активност:

1. Можете почети активност питањем: *Шта значи похвала? Када чујете одговоре деце, резимирајте: Похвалу врло често зовемо и комплимент. Добијање похвале/комплимента охрабрује нас да наставимо с нечим што добро радимо. Похвала обично учини да се осећамо добро, да будемо поносни на себе, али понекад није лако примити похвалу/комплимент. Некада се постидимо, некада не разумемо зашто смо је добили, а некада помислимо да то што чујемо о себи и није баш тачно. Некада нам се не допадне кад нас одрасли хвале пред другарима. Помислимо да ће нам се друга деца подсмевати што смо похваљени.*
2. Важно је да научимо како да примимо похвалу/комплимент. Баш као што је важно да научимо и како да је дамо. Давање и примање похвале/комплимента важан је део другарства и пријатељства.
3. Најједноставнији начин да се прими похвала/комплимент јесте да кажемо „Хвала“. Такође, можемо и узвратити комплимент. На пример, ако неко каже: „Стварно ми се свиђају твоје нове ципели“, можемо да кажемо: „Хвала, и мени се допадају твоје.“
4. Поделите децу у парове. Питајте једно дете у сваком пару да буде прво и да похвали нешто код свог пара. Друго дете треба да каже „Хвала“ и да узврати похвалом или комплиментом. Пар треба три пута да понови ове кораке.

5. Након трећег понављања, реорганизујте парове и поновите активност. Обезбедите да свако дете добије бар једну шансу да прими похвалу/комплимент.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Након активности можете питати децу: „*Сећаш се када си се осећали пријатно јер вам је неко рекао штиа воли или штиа му се свиђа код вас*“. Разговарајте са децом зашто су изабрала баш тај пример.
- Подстакните децу да размишљају како је важно да једни другима говоримо похвале и лепе речи. Осећамо се добро када чујемо да неко други воли, цени оно што смо урадили или да нас воли и прихвата.
- Потом их питајте како су се осећали када су они добили комплимент од других. Могу да наведу примере и ван вртића.

Напомене за васпитаче:

- Учите децу да похвале и комплименте повезују са оним шта могу да виде код другог детета, конкретне ствари које је друго дете урадило, направило, казало и да избегавају уопштене формулације типа супер, дивно, красно и сл.
- Учите децу и да приликом давања комплимената буду искрени, тиме се увећава њихова вредност.

СВЕСТ О ДРУГИМА

Предлог игрица

<p>Обрну̀та у̀йу̀йс̀ива (децен̀трацѝја)</p>	<p>а) На васпитачицино упутство „ходајте“, сви ходају простором. На знак „стоп“, сви се зауставе. б) Обрнута упутства: На васпитачицин знак „ходајте“, сва деца стану, а на знак „стоп“, сви ходају простором. в) На знак „пљесни“, сви пљесну, а на знак „скочи“, сви скоче. г) Обрнута упутства: На знак „пљесни“ сви скоче, а на знак „скочи“ – сви пљесну. д) Исти поступак поновите и за упутства као нпр. додирни под (деца чучну и дланом додирну под) и реци гласно своје име. Ова игра може се комбиновати различитим упутствима и понављати.</p>
<p>Пу̀шју̀јемо кроз бајке (уважаванье различийос̀ти)</p>	<p>Деца замишљају да путују кроз бајку. На одређени звучни знак васпитачице деца мењају изглед, израз лица, понашање или неки детаљ, у зависности од тога у којој се земљи налазе: Дембелији, Земљи уметника, Земљи старца, рудара, тишине, мрака...</p>
<p>Хулахо̀и обруч</p>	<p>Поставите пуно обруча на под. Пустите музику. Када зауставите музику, сва деца треба да уђу у обруч, охрабрите их да деле обруч са другом децом. Са сваким заустављањем музике склањајте по један обруч. Игра траје док сва деца могу да се сместе у преостале обруче. Ово је слична активност као и кооперативне музичке столице.</p>
<p>Ѝгре ѝадобраном</p>	<p>Циљ игре је подстицање синергијског деловања – остваривање одређеног задатка који само заједно могу да остваре. Учесници стоје у кругу и између себе држе добро затегнут падобран; њиме таласају (горе-доле), савијају га као палачинку, држе га изнад главе, иза леђа, спусте га на под, па скакућу по њему; уводи се лопта која треба да обиђе круг, а да не испадне, да не скрене с путање круга; затим се уводи друга и трећа лопта, које могу да следе једна другу; ако падобран има отвор на средини, лопте се могу убацивати у њега; под падобран се сакривају, прозивају учесници по разним критеријумима (дечаци, девојчице, плавооки/ке, чије име почиње на Б, чије име има пет слова и сл.); када један уђе испод, он прозива следећег или следећу групу и сл.; падобран се може бацати увис тако да прави печурку и да се лепи за плафон ако је глатко и безбедно. Учесници могу сами да додају и измишљају игре.</p>

*Прелажење
преко брвна*

Група се подели на два дела и они стоје са две стране реалног или замишљеног брвна (клуба или залепљене траке на поду у ширини стопала); прво два учесника са обе стране треба да се мимоиђу на брвну, тако да не падну у „провалију“ испод њих; користе све технике сарадње; активност траје док сви не пређу са једне стране на другу.

СВЕСТ О ДРУГИМА

Савети за животну практичне ситуације

<p>Рутине обедовање, одмор, боравак напољу, нега и одржавање хигијене</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Подстакните децу на учтиво и љубазно опхођење приликом обедовања (изволи, молим, хвала...).✓ Заједно донесите правила за припрему и боравак напољу, стајање у реду и сл.
<p>Ритуали приликом доласка/ одласка, преласка на нове активности, добродошлица новим члановима</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Уведите различите начине поздрављања за добро јутро, добар дан или довиђења. Дајте деци могућност избора (уз помоћ сличица) како желе да се поздрављају.✓ Уведите <i>тихе минути</i>, као део припреме за обедовање или одмор. Уз тиху релаксирајућу музику замолите децу да седну укруг и урадите неколико вежбица за опуштање. Прочитајте бајку или причу с поруком.
<p>Аутентичне ситуације у вртићу и ван њега (нпр. рађање брата или сестре, разне ситуације из живота детета које могу да га узнемире, догађаји и занимљивости које покрећу дечију радозналост, припрема простора у вртићу за нове активности, дружење са млађом/старијом децом...)</p>	<ul style="list-style-type: none">✓ Обележите и прославите догађаје који су важни за децу. Посветите им време, разговарајте, направите поклончиће и сл.✓ Ако неко из групе није могао да иде с вама на планирани излет, у позориште или једно време није похађала/о вртић, направите мали сликовни извештај како бисте их упознали где сте били, шта сте све видели, односно шта се дешавало у вртићу док су били одсутни.

УСПОСТАВЉАЊЕ ОДНОСА

Успостављање и продубљивање везе с вршњацима и одраслима представља изазов за многу децу. Већ и шестомесечне бебе показују занимање за друге бебе и позитивно реагују на њих. Временом дружење са другом децом постаје чешће, сложеније и узајамније. На дружење с вршњацима утичу искуство и узраст. Вршњачка група, тј. група пријатеља, задовољава важне потребе детета и подстиче његов развој у различитим доменима функционисања: подстиче развој социјалних компетенција; служи као извор подршке у развоју личности; представља извор емоционалне сигурности у новим и потенцијално угрожавајућим ситуацијама; служи као извор интимности и размене осећања; пружа помоћ, подршку и усмерава понашање; представља извор поузданог савезништва; стимулише развој (Asher & ParKer, 1989).

У развоју односа с вршњацима, са узрастом се највише мења степен блискости, како у начину понашања тако и у начину на који деца опажају пријатељство. Многи истраживачи се слажу да постоји квалитативна промена у концепцији пријатељства у средњем детињству (Erwin, 1993). У млађим узрастима (од шест до осам година) деца описују пријатељство и пријатеље полазећи од релативно конкретних фактора, као што су заједничке активности, узајамна помоћ, или близина („он ми је пријатељ зато што близу станује и играмо се“). У том периоду критеријуми за избор пријатеља су практични и тренутни, базирају се на конкретним активностима, а не на релативно трајним карактеристикама. Разлози за дружење с неким обично су исте активности, деца дефинишу пријатељство на бази заједничких, актуелних активности, а најбољим пријатељима сматрају оне с којима су у сталном непосредном контакту (Youniss, 1980). У овом узрасту деца пријатељства посматрају са становишта „шта добијам“ (пријатељи су добит, пошто су нам близу, имају лепе играчке, занимљиви су и забавно је с њима), тј. идеја о пријатељству је инструментална и конкретна (Rubin, 1998). Касније, у узрасту од девет до 11/12 година деца дефинишу пријатељство и кроз истицање сличности, узајамног свиђања и лојалности (Newcomb & Bagwell, 1995). У том периоду постоји значајна узајамност, реципроцитет и осећање дужности. Деца постају веома сензитивна за потребе других и осетљива на неједнакост и неправду. Пријатељство се дефинише кроз бригу за друге, помоћ, размену осећања, узајамно разумевање и лојалност.

Делотворна комуникација представља основу за успостављање успешних и позитивних социјалних односа. Већ у најранијем узрасту деца овладавају вештинама како да представе себе, развију дијалог са другим дететом и учествују у разговору унутар групе вршњака.

Деца која имају проблеме у социјалним вештинама често бирају погрешну тактику за интеракцију са другом децом. Критиковање деце у тим ситуацијама може да доведе до осећања непријатности, ниског самопоштовања и незадовољства. Бољи приступ је научити децу вештинама које ће им омогућити да искусе предности нових вештина комуникације и успеха у социјалним интеракцијама.

Социо-емоционално учење у овој области треба да буде усмерено на развијање вештина којима деца могу да:

- ✓ разумеју и изразе оно што их чини јединственим, препознају и изразе своје потребе;
- ✓ науче вештине потребне да успоставе и одрже контакт са другом децом;
- ✓ науче да комуницирају о својим интересовањима, да кажу другима шта је њему/њој важно у односу на друге вршњаке, игру, активности, али и у односу на одрасле и зашто. Исто тако важно је и да искажу на који се начин труде да то остваре, нпр. ако је неке важно да буде добар друг, због чега је то важно и шта све ради како би био добар друг.

Треба имати у виду да су у комуникацији важне речи које се говоре (вербална комуникација), али и начин на који се оне изговарају, израз лица, покрети, гестови, држање тела (невербална комуникација). Нека деца су веома спретна у невербалној комуникацији – знају како да невербално пренесу своја осећања и знају како да препознају осећања других. Али нека деца се не сналазе најбоље у невербалној комуникацији, други не разумеју њихову невербалну поруку. За успешну интеракцију с вршњацима и одраслима деца треба да буду свесна и невербалних порука које шаљу другима и да препознају емоционално значење које се крије у порукама које добијају од других. Како деца овладавају вештинама невербалне комуникације, многи аспекти њиховог социјалног и емоционалног развоја могу да се побољшавају.

Вештине невербалне комуникације подељене су у две главне области:

- ✓ Говор тела (нпр., покрети, контакт очима, држање, израз лица, свест о физичкој дистанци и физичком изгледу).
- ✓ Паралингвистички знакови (нпр., тоналитет, јачина гласа, модулација гласа, акценат).

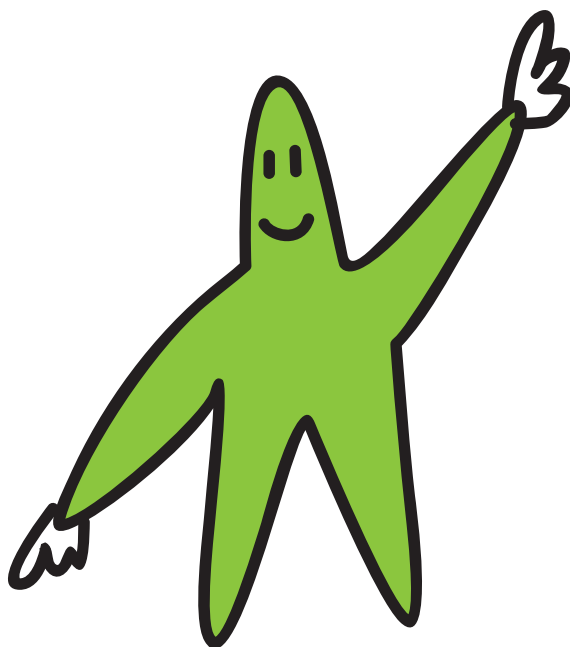
Пријатељство има позитиван утицај на социјални развој деце. Деци је потребна подршка одраслих да би се спријатељили и одржали

пријатељства. Дакле, ако родитељи и васпитачи подржавају та пријатељства тако што ће се међусобно информисати о постојећим пријатељствима између деце, значајно могу помоћи у подстицању хармоније у сигурном и мирном окружењу.

У групи, деца такође треба да науче како да се носе са децом коју не воле много. Одрасли ће морати да интервенишу ако дете (из било којег разлога) буде редовно искључивано из групе. Заједно са децом могу осмислити забавне активности како би подстакли позитивну атмосферу у групи, у којој има места за свако дете и сваког родитеља и где се сви осећају добро дошли.

Када желимо да дете научи да:

- ✓ успоставља односе са другима тако што уважава и поштује различитости;
- ✓ склапа пријатељства и дружи се с вршњацима;
- ✓ тражи помоћ од других када му је потребна, укључујући и одрасле;
- ✓ препозна када другима треба помоћ и показује спремност да помогне;
- ✓ користи ненасилне начине за решавање конфликта или сукоба;
- ✓ сарађује са другима и договара се око заједничких циљева;
- ✓ учествује у заједничким задацима или акцијама (припремање приредбе, уређење средине, различита дружења, такмичења, заједнички пројекти...).

... одрасли треба да стварају прилике да дете:

- ✓ вербално и невербално покаже шта осећа и мисли;
- ✓ пажљиво и активно слуша саговорника;
- ✓ развије стратегије сарадње са другима и успостављања пријатељства;
- ✓ развије стратегије одупирања притисцима вршњака;
- ✓ примењује стратегије конструктивног решавања сукоба;
- ✓ тражи од других и нуди помоћ другима када је потребно.

ВЕШТИНЕ УПРАВЉАЊА ОДНОСИМА

Планиране активности учења

1. ВОЛУМЕН/ЈАЧИНА ГЛАСА

Циљ учења:

Деца разумеју улогу и значај волумена/јачине гласа у комуникацији.

Активност:

1. Питајте децу зашто је важно користити одговарајућу јачину гласа у различитим ситуацијама, зашто је важно да некад говоримо тихо, а некад гласно. Одговоре можете писати на табли или на флипчарт папиру.
2. Резимирајте шта су деца рекла, а потом можете да додате: *Контрола јачине гласа веома је важна вештина за дружење и друштво. Наш глас може бити тиши или гласнији. То зависи од околности – где смо, шта радимо, с ким смо. Постоје три основне јачине гласа – тиха, нормална и гласна. Свака је погодна за различите прилике. Када је наш глас примерен ситуацији, доприносимо да се и дрући који су с нама осећају боље. Када јачина нашег гласа није прилагодена (на пример, када говоримо гласно на мирном месту или ипак тихо да нас нико не чује) – друћима може да буде непријатно, а можемо се и сами осећати као да смо урадили нешто лоше. Зато прво морамо да размислимо о томе где се налазимо, а потом да одберемо јачину гласа која највише да одговара датим ситуацији.*
3. Организујте рад у малим групама. Прикупите сличице различитих животних ситуација, можете допунити предложеном листу. Свака група добије исцртану табелу на великом папиру. Прво се договоре како ће означити тихо, нормално, гласно, и то нацртају на врху колоне, а потом распоређују сличице у табелу.
4. Причајте са децом о разлозима на основу којих су разврстали сличице.

Ситуације у сликама	Тихо	Нормално	Гласно
Читање у библиотеци			
Навијање на кошаркашкој утакмици			
Куповина у продавници			
Играње напољу			
Играње код куће			
Када неко спава			
Када се разговара преко телефона			
У аутобусу			
Разговарање у трпезарији			
Гледање филма			

5. Друга варијанта је да покажете деци цртеже неке животне ситуације када треба причати тихо, и неке када треба причати гласно (нпр. чекање у реду у самопослузи или одлазак у луна-парк/вашар), питајте их којом јачином гласа треба да причају с мамом или татом у једној, а којом у другој ситуацији. Када се усагласите око тога, наизменично, па случајним редоследом показујте један, па други цртеж, а деца имају задатак да одговарајућом јачином изговарају договорени глас или реч. Припремите цртеже разних животних ситуација, нпр. када са децом идете у посету некоме, када сте у музеју, позоришту, када сте у парку, у чекаоници код лекара... Вежбајте одговарајућу јачину гласа у тим и сличним ситуацијама.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Храбрите децу да говоре о ситуацијама у којима је важно причати тихо, нормално, или гласно; подстакните дискусију о разлозима због којих је у неким ситуацијама потребно и да буду веома гласни и да вичу.

- Подстакните их да размишљају како се други осећају уколико не говоримо у складу са ситуацијом, правилима и очекивањима.

Напомене за васпитаче:

- Покажите да вам је важно свако објашњење које деца наведу, избегавајте да намећете своја решења.
- Записујете дечије мисли и идеје. На тај начин документујете процес, али и уводите децу у разумевање важности писања и читања. Повремено их подсетите и прочитајте им шта су рекли.
- Повежите коришћење јачине гласа с правилима у групи (када говоримо тихо, када гласно и сл.).

2. ГОВОРИМ или СЛУШАМ ДОК МИ ГОВОРИШ

Циљ учења:

Деца знају зашто је важно да друге пажљиво слушамо, шта значи активно слушање и како показујемо да активно слушамо некога.

Активност:

1. Питајте групу зашто је важно и да пажљиво слушају док разговарају с неким.
2. Реците деци: *Када њажљиво слушамо док дрући говоре, они осећају да смо заинтересовани за оно што имају да нам кажу. Када њожелише и ви нешто да кажете, њада желише да вас њажљиво слушају. Људи желе да буду сигурни да их дрући чују и да разумеју шта су желели да кажу. Када сите добар слушалац, дрући ће вас доживети као њажљиву особу која их њошћује и лакше ће усјосјавити контакти/ њовезати се с вама.*

Ево неколико важних правила:

- Покажите да вас занима оно што друг или другарица говори – гледајте га у очи.
 - Док говори, размислите о томе шта вам говори.
 - Ако се слажете са оним што говори или желите да покажете да разумете, можете да климнете главом.
 - Када заврши са говором, питајте или коментаришите оно што је рекла/рекао.
3. Играјте се са децом новинара који некога интервјуише. Игра се у пару, с правим или кобајаги микрофоном. Сваки новинар

пита друга или другарицу шта воли да једе, која му је омиљена животиња, омиљена бајка или нешто слично. Новинар слуша према правилима. Када интервјуисани заврши, новинар треба да нацрта шта је чуо/разумео да друг или другарица воли да једе, ради и сл. После тога замене улоге.

4. Направите изложбу радова.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте са децом о томе како су се осећала у улози новинара, а како када су били интервјуисани – одговарали на питања; која улога им је била лакша.
- Подстакните разговор о томе на основу чега знамо да нас друга особа слуша и како показујемо да слушамо друге.
- Причајте са децом о томе колико је важно да једни друге пажљиво слушамо и како се тада осећамо.

Напомене за васпитаче:

- Не заборавите да сопственим понашањем шаљемо најснажнију поруку.
- Када пажљиво слушамо децу, показујемо да нам је стало, да нам је важно њихово мишљење.

3. РОБОТ

Циљ учења:

Деца разумеју колико је важна прецизност и јасноћа у изражавању, давању упутстава, постављању правила.

Активност:

1. Деца треба да кажу васпитачу како треба да уради неку радњу, нпр., дете ће рећи: спусти књигу (мислећи да треба да је спусти на сто). Васпитач дословно извршава налог и пошто му није речено да књигу спусти **на сто**, спонтано спусти књигу било где или пусти да књига падне на под и сл. Разговор се води о томе због чега се то десило.
2. Задајте деци да вам дају неко нова упутства за једноставне радње. У радној соби можете направити сцену преласка преко улице или неке рутинске радње, као што је прање руку, сервирање, спремање играчака и томе слично. Касније „робот“ и налогодавац замене улоге.

3. Питајте групу: „Зашто је важно да пратимо упутства, нпр., код прелажења улице? Шта би могло да се деси ако се тада не поштују упутства?“ Можете записати на табли или на ФЧ папиру дечије претпоставке о томе шта би се десило, и онда о томе даље учити, а можете и да се фокусирате на комуникацију – како неке преносимо правила понашања, како другаре саветујемо или упућујемо које је понашање пожељно у конкретним ситуацијама.
4. Реците деци: Када пратимо упутства, живот се лакше одвија. Правила и упутства нас штите од погрешних корака или понашања. А многе ствари које радимо сваког дана понављамо. Зато је боље да се тада држимо правила – она нам помажу да не чинимо грешке, да не прескачемо важна места, да не заборављамо важне кораке.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Питајте децу шта све може да се догоди ако упутства/ правила нису довољно прецизна, јасна.
- Разговарајте са децом зашто је важно да правила и упутства разумемо и шта се догоди уколико их не разумемо на прави начин.
- Разговарајте о њиховим искуствима, да ли су се некада нашли у сличним ситуацијама, шта се догодило, како су се осећали.
- Подстакните разговор о томе какве могу да буду последице уколико не поштујемо упутства и правила.

Напомене за васпитаче:

- Охрабрите децу да питају и траже додатна објашњења уколико им нека упутства нису довољно јасна.
- Трудите се да будете јасни и прецизни у разговору са децом.
- Проверавајте да ли деца разумеју ваша упутства и оно што им говорите.

4. КОЈА ПРАВИЛА НАМ ТРЕБАЈУ

Циљ учења:

Деца препознају важност успостављања правила понашања; оснажена су да учествују у њиховом доношењу и одрживости (да их се придржавају).

Активност:

1. Питајте децу: „Шта су њо њавила?“ Пажљиво слушајте и бележите њихова размишљања. Ако помену поштовање правила, питајте их шта то значи, а потом : „Шта се деси ако их не њошћујемо?“
2. Питајте децу да се сете која правила важе код куће, којих правила се придржавају сви укућани да би могли да се осећају пријатно, да не угрожавају једни друге. Бележите или нека деца нацртају. Уз цртеж упишите образложење.
3. Објасните деци: „Правила нам њоворе како да се њонашамо. Нека њавила увек њреба њошћоваћи да се људи не би њовредили или да се нешћо лоше не деси. Прелазимо улицу само када је зелено свећло и сл. Правила која би њребало увек да се њошћују су и да не њоврећујемо друће, не варамо...“
4. Потом их питајте „Која њавила нам њомажу да будемо добри друћари?“ Направите листу правила од њихових предлога и проверите свако правило са децом. Да ли мисле да је то добра идеја и, ако није, због чега. Подстакните их да размишљају и износе идеје које ви записујете на папиру. Деца могу после да илуструју, да их прикажу цртежом.
5. Груписати добијене одговоре према сличности и одабрати неколико најзначајнијих (и за децу и за васпитаче) као прва правила која се уводе. Боље одабрати неколико јасних правила, а касније додавати остала потребна.
6. Потом започните разговор са децом шта се ради када неко прекрши правило?

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Питајте децу која од следећих правила морају увек да се поштују, а која се понекад могу променити. Нека објасне разлоге за свој избор.

- Када смо љути, то кажемо без ударања.
- Поједемо све из тањира.
- После игре срећујемо своју собу.
- Када неко није ту, о њему говоримо само лепе ствари.
- Слушамо шта неки другар или васпитачица говори.
- Радимо оно шта нам васпитачица каже.
- Своју одећу сложимо на столицу пре одласка на спавање.
- Деца на телевизији гледају само емисије за децу.

Разговарајте са децом када је правила могуће мењати? Реците им, на пример: „Ако је кућно њавило да се иде на сћавање у 8:00,

знамо да *ш*а*ш*е и маме *п*онекад „*п*ромене“ *ш*о *п*равило и дозволе да *о*ст*а*не*ш*е будни *г*уже, *н*п*р*. за Нову *п*одину. Правила *мо*у би*ш*и *п*ромењена ако више нису *п*о*ш*ребна, ако нам је неко *г*ру*п*о *п*равило важније, ако *п*ромена не *п*овређује ничија осећања, не *р*еме*ш*и ничије *п*о*ш*ребне“. Питајте децу: Које *б*ис*ш*е *п*равило наше *п*ру*п*е можда сада *п*роменили?

Разговарајте са децом да ли увек иста правила важе за све људе? Питајте их, нпр., да ли би правило „Врати играчке на место“ важило за некога ко не може да види, чује, хода, разуме наш језик. Имајте на уму да је онолико колико је важно да правила важе за СБУ децу, исто толико важно и да СВА деца могу да одговоре на њега, да га СВИ разумеју на исти начин. Немојте наметати своја решења и не одступајте од приступа да водите процес тако да деца дају предлоге. Помажите им да сваки предлог сагледају на начин на који свако од њих може да га поштује.

Деца могу понудити друга правила која важе код куће и у вртићу и рећи зашто се тих правила увек придржавају или зашто се понекад могу мењати.

Напомене за васпитаче:

- Правила нам требају јер регулишу начин рада и међусобне односе, али и задовољавају потребе за редом, јасноћом, смислом, сигурношћу, одговорношћу, поштовањем.
- Правила треба да буду изложена на видном месту, опште-важећа, стална (промене су јавне и договорне), да се доследно спроводе.
- Циљ им је да штите, а не да спутавају: физички интегритет, психолошки интегритет и људска/дечија права.
- Успостављају се: заједно са учесницима (децом и одраслима), јавно, кроз процес договарања, доступна (видно истакнута на панелу, било речима било симболима).
- Последице кршења правила договарају се као и правила; омогућавају физичку безбедност детета; штите психолошки и лични идентитет и интегритет детета; логички су везане за дечију активност; могуће их је остварити; одмах се спроводе; постоји могућност да дете исправи последице свог понашања.
- Потребно је да правила буду јасна, једноставна за примену, конкретна и позитивно одређена.
- Правила важе и за децу и за одрасле. Ако желите да формирате правила за понашање одраслих помагача у васпитној групи, поступак је исти као и када их формирате са децом – кроз разговор.

- Правила понашања се доносе заједно са децом, у разговору, нпр. питати децу шта мисле да деца треба да раде у вртићу, групи или како деца треба да се понашају у радној соби. Записати све што деца кажу.
- Преформулисати одговоре које је потребно из негативног исказа у позитиван: нпр., не треба да се туку – шта је то што треба да радимо, шта желимо да раде – да речима, мирно решавају сукобе.
- Васпитач такође каже шта жели да деца раде у групи (позитивно формулисано – не: желим да причате док неко други прича; не остављајте наред за собом већ: желим да пажљиво слушате шта неко прича; ствари које сте узели вртите на своје место).
- Уколико већ имате формулисана нека правила, онда почните од њих. Можете рећи: „У групи каква је наша постоје одређена правила која поштујемо тако да сви могу да се слажу. Нека од тих правила су: када неко говори пажљиво га слушамо, када говоримо како се неко понашао, шта је радио, користимо „лепе“ речи, речи које не вређају, не говоримо ствари које могу повредити друге. Да нисмо имали ова правила, било би тешко да се сложимо (наводити пример правила која важе за вашу групу, правила која су заједно установили, која су формулисана тако да говоре шта деца раде у групи).“

5. НЕДЕЉА ЉУБАЗНОСТИ

Циљ учења:

Деца разумеју значај љубазног и пажљивог обраћања за успостављање пријатељстава и добрих односа са другима.

Активност:

1. Разговарајте са децом на тему како могу да се понашају љубазно према некоме у вртићу или породици; како се та особа осећала, а како су се они осећали.
2. За стварање позитивне климе у групи корисне су игре *Изненади пријатеља*, или *Леје речи за пријатеља*. Позовите децу да седну у круг и замолите свако дете да именује једну добру особину другог детета. На пример, он или она могу да заврше реченицу која почиње: Ана је заиста добра у игри меморије, или: Сања добро црта.

3. Такође можете да одредите „дете дана“ – за један дан ће одређено дете добити посебну пажњу. Водите рачуна да свако дете има прилику да буде дете дана.
4. Направите свеску љубазности која путује од породице до породице. У ту свеску деца и чланови породице пишу и цртају на који начин су били љубазни према некоме.

На крају можете организовати активност у којој ће задатак за децу бити да доврше реченице:

- Свет би био лепши кад би свако...
- Сарадња је важна...
- Остали људи су важни...
- Помажући другима...
- Кад је неко добар према мени....
- Друге могу да научим...

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте са децом зашто је важно да будемо љубазни једни према другима.
- Питајте их које речи користимо када желимо да некоме покажемо пажњу и да будемо љубазни.
- Подстакните децу да разговарају о томе како се понашамо када желимо да покажемо пажњу, како се осећамо када се тако понашамо.
- Питајте их како се осећамо када су други према нама пажљиви, а како ако нису љубазни и пажљиви.

Напомене за васпитаче:

- Можете ову активност да повежете са актуелним дешавањима, темама или пројектима и да осмислите или изаберете две до три реченице које ће деца завршавати на предложени начин.
- Бележите дечје одговоре, резимирајте оно што су рекли, питајте их да ли су се још нечега сетили, могу ли да допуне листу.

6. ЛЕПШЕ ЈЕ КАД САРАЂУЈЕМО

Циљ учења:

Деца разумеју шта значи сарадња и зашто је важно да међусобно сарађују.

Активност:

1. За почетак, питајте групу: „Шта значи сарађивање са другом особом?“ Подстакните их да дају што више примера.
2. Реците им: *Људи сарађују када имају заједнички циљ, нешто што желе да постигну. На пример, моју да сарађују како би могли да реше неки задатак или да се баве нечим у чему уживају заједно. Када сарађујете, уштедиће време тако што удружујете снаге. Такође то може да буде забавно, можете боље да упознаете њу особу. На крају, када двоје људи сарађује, постижу боље резултате и обично се обоје осећају добро.*
3. Поделите групу у парове. Нека се договоре шта им је заједнички циљ или циљ може да се задаје или извлочи.
4. Комадом неке траке, вунице или ужета у сваком пару лагано вежите десни зглоб руке једног детета и леви зглоб другог, тако да су деца близу једна другом. Замолите их да шетају по соби заједно, подсећајући их да морају сарађују како би дошли до свог циља. Ако процените да је у групи прихватљиво, можете у наставку игре то урадити са везивањем ногу. Можете организовати и да завезаних оловака имају задатак да нацртају кућу, дрво...

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Питајте децу како су се договарали док су решавали заједнички задатак, да ли им је било лако или тешко, да ли су били успешни, како су се осећали?
- Подстакните дискусију о следећим питањима: На које начине сарађују у вртићу? На које начине сарађују код куће? Како сарађују када играју неку друштвену игру или се баве спортом?
- Разговарајте са децом о томе шта може да се деси ако једна особа у групи не сарађује, шта могу да ураде у тој ситуацији?

Напомене за васпитаче:

- Проверите да ли имате правила у групи која се односе на сарадњу. Можете заједно са децом да допуните или осмислите нова.
- Обратите пажњу да сва деца имају пара. Уколико је број непаран, можете повезати децу у тројке.
- Посебно будите обазриви да, уколико с поједином децом друга не желе да сарађују, осигурате да сви учествују и да нико не остане сам.

7. ЗАЈЕДНО ДО ЦИЉА

Циљ учења:

Деца уче да је за успешну сарадњу важно да унапред договоре правила и задатке за сваког члана тима/групе.

Активност:

Васпитач може да организује активност тако да води групу кроз процес успостављања тимске сарадње зарад постизања одређеног циља.

- Први корак: у малим групама – договор којом активношћу ће се бавити. Било би добро да у почетку деца добију задатак нпр. да драматизују причу или басну.
- Други корак: договоре се ко шта ради – подела улога, ко ће шта да буде и шта треба да ради.
- Трећи корак: реализација активности на нивоу мале групе – приказивање, представљање осталима у групи.

Након активности, са децом организовати представљање чиме су се бавили, шта су били продукти, а потом организовати разговор о процесу кроз који су прошли.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Питајте децу како су се договарали око активности, око тога ко ће шта да ради? Шта им је било лако/тешко? Јесу ли се сви придржавали договора до краја?
- Подстакните децу да размишљају у којим је све ситуацијама важно да се договоре и поделе улоге и задужења.

Напомене за васпитаче:

- Када уводите ове активности и са децом млађег узраста, важно је да унапред припремите задатке
- Обратите пажњу на начин како се деца договарају и деле задужења, да ли сви равноправно учествују. Будите спремни да интервенишете. На пример, кажите: „Видим да ти баш имаш много да кажеш о овоме. Али, хајде да чујемо и друге“, уколико неко од деце намеће своје идеје.
- Охрабрите их да сви учествују и да сви имају задатак. Можете додати правило да је задатак успешно решен само уколико сви учествују.

8. НАШИ ОДНОСИ ОД НАС ЗАВИСЕ!

Циљ учења:

Деца разумеју да њихов став и реаговање утиче на то како их друга деца доживљавају; како својим понашањем можемо да утичемо на односе са другима, у групи.

Активност:

1. Испричајте деци: *неки људи и нека деца на све што им се допађа иледају позитивно, док друџа на све иледају негативно (пошкривити примером: када изјубе у „Човече не љуби се“, нека деца то виде као неуспех, а нека као изазов и прилику да у следећем кругу победе). Добра вест је да свако од нас може да научи како на све што му се допађа иледа позитивно. Да бисмо научили да на дешавања иледамо позитивно, важно је да се више бавимо нашим добрим особинама и успесима, умесно манама и неуспесима. Можемо да научимо да размисљамо о томе шта то желимо да побољшамо код себе и да онда радимо на томе. Када успемо, осећамо се боље и боље мислимо о себи. Друџа деца и одрасли виде нас друџачије, желе да нам буду друџари и онашају се боље према нама.*
2. Сетите се шта сте све ове недеље радили што је било лепо и позитивно (на пример – када сте помогли другу/другарици, брату/сестри, мами/тати, васпитачици, баки/деки да реши неки проблем, да нешто уради што је било тешко). Како сте се тада осећали.
3. Дајте сваком детету прилику да каже **једну позитивну ствар** коју је урадио/ла и како се тада осећао/ла.
4. Сада замолите децу да се сете неке своје особине, неког понашања на које нису поносни, због којег се нису баш најбоље осећали и што би волели да промене код себе. Дајте и овде прилику сваком детету да каже **бар једно понашање, особину** коју жели код себе да промени.
5. За крај: свако дете се окрене ономе ко седи десно од њега/ње и каже позитивну поруку тј. шта му се код њега/ње свиђа: код тебе волим то што... И томе слично.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Охрабрите децу да причају о свом искуству када су били у прилици да својим понашањем утичу на то како ће се други осећати; у којим је ситуацијама то било.

- Питајте их како су се осећали када су помогли другима да се осећају боље, а како када су други помогли њима.

Напомене за васпитача

- Уколико се ради о деци од четири године, пожељно је понудити картице које приказују позитивна понашања (могу бити слике из часописа, старих сликовница и сл.). Дете извлачи или бира картицу/слику на којој је приказано промењено/позитивно понашање и објасни зашто је то добро за њега/њу. Могу да се користе приче, бајке и њихови ликови. Причу можете читати с прекидима/паузама, у којима деца кажу како је лик могао да оствари шта је желео на други начин, другачијим понашањем.
- Уколико су деца узраста пет и шест година, уместо сличица користи се разговор или драматизација. Важно је да у осмишљавању или бирању најбоље стратегије друга деца из групе кажу како би та промена њима изгледала, како би се онда осећали и како би тада доживљавали друга/другарицу која прича о себи и својој промени. Васпитач може да варира и прилагођава активности: направи листу понашања или ситуација из свакодневног живота у којима деца лако прелазе из асертивног у агресивно понашање, односно из доброг и прихватљивог у лоше и неприхватљиво понашање (пример с почетка – „Човече не љути се“). Ова листа сада може да послужи за вежбу – деца извлаче сличице или цедуље са описом понашања, васпитач прочита, а дете осмисли како понашање у тој ситуацији може да буде другачије/позитивно.
- У обе варијанте важно је да деца понашање ликова из прича повежу са сопственим искуствима: када се тако нешто њима догодило, како су се тада осећали, како су реаговали, шта би данас променили.
- Сваки увид о себи који дете направи прославите! Сви заједно! (Браво... Ураааа! Јееее! Плус /звезда/ знак на табли „Моји/наши успеси“ ...) јер на овај начин деца граде позитивну свест/слику о себи.
- Заједно са децом из групе помозите деци која не могу сама да се сете својих позитивних поступака или која теже разумеју задатак, а деци која теже комуницирају стрпљењем и подршком помозите да искажу то што желе и подржите другу децу да том приликом буду стрпљива и толерантна.

9. ЈА САМ ДЕО РЕШЕЊА

Циљ учења:

Деца уче како својим понашањем и ангажовањем могу да допринесу заједничком решавању задатка или долажењу до циља.

Активност:

Испричати или прочитати деци причу о томе како једни друге подржавамо у ситуацијама када нам је важно да остваримо неки заједнички циљ. Можете користити нпр. причу „Деда и репа“, али то може бити и бајка или басна у којој су ликови животиње. Пружити прилику да сви заједно размишљају о томе да живот у групи/заједници пред сваког поставља захтев да се укључи, ангажује, да свој допринос.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Питајте децу да ли је неко био у сличној ситуацији?
- У којим ситуацијама у вртићу могу да помогну једни другима да остваре неки задатак/реше проблем?
- Зашто је то важно за њих, а зашто за целу групу?

Напомене за васпитача

- Поред приче или басне, можете користити и ситуације из вртића. Подстакните децу да размишљају шта би се догодило да се нису сви укључили, ангажовали.
- Причајте и о томе како да једни другима буду помоћ и подршка у решавању задатака.
- Можете да практикујете да свако дете каже у чему је добро и у којим ситуацијама може да помогне другима. Охрабрите децу да траже помоћ једни од других и од одраслих уколико им је потребна.

10. ПОНОСАН/НА САМ НА СЕБЕ

Циљ учења:

Деца препознају ситуације у којима треба да буду поносна на себе; науче да исказују захвалност себи, својим поступцима.

Активност:

1. Васпитач прво провери са децом да ли разумеју шта значи *бити поносан* (користи ликове из прича, филмова и сл. да ближе објасни сам појам).

2. Припремити сличице различитих животних ситуација. Деца имају задатак да издвоје фотографије, слике из часописа, цртеже који приказују ситуације сличне неком њиховом искуству када су осетила понос због неког свог или нечијег другог поступка.
3. Замолити децу да, показујући одабрану слику, испричају о тој ситуацији када су осетила понос.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Подстакните децу да размишљају о својим поступцима. Можете да поставите нека од следећих питања:

- Шта сте урадили, чиме сте обрадовали родитеље или пријатеље, а што вас чини поносним?
- Да ли сте нешто у вртићу урадили чиме се поносите?
- Како проводите слободно време. Има ли ту нешто за понос?
- Јесте ли поносни на нешто што често радите?
- На шта сте најпоноснији?
- Да ли сте нешто поделили са другима?
- Да ли сте нешто дуго покушавали, па сте поносни сада када сте успели у томе?
- Јесте ли можда неке приредили радост?
- Да ли сте учествовали у некој акцији коју сте организовали у вртићу?
- Јесте ли неке помогли у нечему?

Напомена за васпитача:

Издвојене слике или цртеже деце и исказе можете поставити на неком видном месту на зиду, тако да децу подсећа на активност, али и колико је важно да умемо да се дивимо себи и својим поступцима.

11. ОДРАСЛИ МОГУ ДА ПОМОГНУ!

Циљ учења:

Деца знају да је у реду тражити помоћ одраслих.

Активност:

1. Замолите групу да се сете ситуација када им је требала помоћ одраслих, било код куће или у вртићу. Објасните им да је тражење помоћи део одговорности или брига и о нама самима и о другима. Замолите их да размисле о ситуацијама у којима им је потребна помоћ. Запишите идеје на табли или ФЧ.

2. Реците им: *У реду је шражиши помоћ. Никада не би шребало да вас буде срамоша или да бринеше о шоме шша ће друи мислиши. Уместо шоа, шреба размислиши о шоме шша би се доодило ако не добијеш помоћ. То би моило биши мноо оре!*
3. Увек се сетите да ће свако коме затражите помоћ вероватно бити врло срећан што сте питали и врло срећан што вам помаже.

Испричајте деци причу „Црвенкапа која пита за помоћ“, користећи технику „Читање с предвиђањем“.

Црвенкапа је одлучила да однесе баки колаче. Није знала да ли да иде кроз шуму или путем кроз поље. Питајте децу: *Шша мислише, шша је Црвенкаша урадила? Коша је шшшала да јој шомоине? Шша мислише, шша јој је рекла ша особа, да ли да иде кроз шуму или шшшем кроз поље. Зашшо јој је шо рекла? Да ли је Црвенкаша шслушала? Зашшо?*

Црвенкапа је ишла ка колиби где станује бака и тада јој је пришао вук и рекао: „Црвенкапо, дивно миришу колачи из твоје корпе. Хоћеш ли да се мењамо, ја ћу ти дати лепу велику лутку, и лепа велика кола, и шарену лопту, дивне коцкице за грађење и слатко мало плишано кученце. Хајде, пођи са мном да ти све то дам, а ти мени дај колаче, ионако ће их мама поново направити. Је л' хоћеш?“ Црвенкапа је стала и почела дубоко да размишља. Да ли да иде с вуком или не?

Питајте децу: *Шша мислише, шша је Црвенкаша одлучила? Да ли је моила да уради нешто друо? Зашшо? Коша бисте ви шшшали да сше на њеном месшу?*

И док је Црвенкапа тако размишљала шта да уради, наиће ловац! Црвенкапи је синула идеја! Пришла је ловцу и нешто му испричала. Ловац је узео Црвенкапу за руку и заједно с њом наставио да иде до бакине колибе.

Питајте децу: *Шша мислише, чеа се сшшила Црвенкаша? Шша је шшшала ловца?*

Када су стигли до бакине колибе, сви заједно су отворили корпу с колачима, пили сок који је бака направила и смејали се како су надмудрили вука. Црвенкапа, ловац и бака су били срећни.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

Предочите деци кораке које треба запамтити када проценимо да нам је потребна помоћ одрасле особе.

- ✓ Размислите која помоћ вам је потребна.
- ✓ Одлучите се да ли вам заиста треба помоћ или можете решити проблем сами. Запамтите, у реду је ако вам треба помоћ!

- ✓ Размислите од кога можете затражити помоћ. Ова особа ће вероватно бити неко коме верујете и ко ће знати како да вам помогне.
- ✓ Размислите о томе шта ћете рећи тој особи.
- ✓ Објасните особи свој проблем и затражите помоћ.

Напомене за васпитача:

- За ову активност можете да користите и лутке, једна нека буде одрасла особа, а друга нека буде дете. Питајте децу да смисле какву би помоћ лутка која представља дете могла да тражи од лутке коју представља одраслу особу, у којим све ситуацијама.
- Када вам предложи неку ситуацију, одглумите је уз помоћ лутака и дајте одговор одрасле особе (да вам је драго, да је добро што су питали, да хоће да помогне и сл.). Па тако поновити с неким новим ситуацијама.
- Можете направити различите ситуације: само дечак, само девојчица, група деце, одрасли мушкарац, жена, али увек представљају слику детета и одраслог како разговарају.

ВЕШТИНЕ
УСПОСТАВЉАЊА
ОДНОСА
Предлог игрица

*Мали
риџуали*

Установите ритуале којима ће започињати дан, нпр. тако што ћете у кругу ономе до себе рећи нешто лепо или на кратким групним састанцима уведите могућност да сви, ако желе, кажу нешто на тему која се са децом унапред одреди: нпр., шта им се лепо догодило на путу до вртића, шта би волели данас да ураде/направе, како да улепшају кишни дан, како да поправе расположење једни другима, да ли им се код куће десило нешто што би волели да поделе са другима и сл.

Праћи мој њрст

Учесници се поделе у парове и стану један насрам другог. Један у пару је вођа и он испружи свој кажипрст на растојању од 10 до 20 цм испред носа саиграча. На знак водитеља почињу да се крећу по простору: лево-десно, горе-доле, да се окрећу укруг, да се воде по простору. Пар прати прст покушавајући да га одржи увек на истом одстојању, као да је везан за прст. После извесног времена улоге се промене.

*Црџање њо
налоју*

Ради се у паровима, деца у пару леђима су окренута једна другом, али седе довољно близу да једно друго чују. Један члан пара добије једноставан цртеж и треба да упути другог да то нацрта, али без помињања имена онога што је нацртано: нпр. ако је цртеж куће, треба да кажу да је састављен од квадрата и троугла, не сме да каже то је то кућа. Или, ако је то шема лица – круг са две тачке и две линије – не сме да помене да је то лице. Кад упореде модел и нацртано, обрћу улоге. (Оном који даје налог даје се нови цртеж.)

Размена у групи:

Парови пореде и разговарају о разлозима због којих је дошло до разлике у цртежима.

Подстицати децу да предлажу како могу боље да опишу шта је нацртано.

Напомена: циљ је како боље да објасне свом пару шта и како да нацртају. Ако је кућа у питању – колико врата, колико прозора, у ком је геометријском облику кућа, а у ком је облику кров...)

<i>Четвороношци</i>	Деца се поделе у парове и окрену леђа једно другоме. Осло-не се леђима и ухвате се подруку – сада су једно тело са четири руке и четири ноге. Водитељ пушта музику, а парови се крећу куда желе. Важно је да се не гурају, саплићу већ да пробају синхронизовано да ходају. На знак сви стају, погледају ко им је најближи, хватају се за руке и настављају шетњу.
<i>Гусеница</i>	Сва деца стану укруг, један иза другог, и ухвате дете испред себе око струка. Васпитач пусти музику и деца у ритму музике ходају укруг. Када музика стане, сви лагано савијају колена, седају једно другоме у крило, и даље држећи руке на струку детета испред себе.
<i>Преношење балона</i>	За игру су потребне две траке (машне или већ шта има од тканине или од папира ширине 8-10 цм); на њих се ставе два, три надувана балона, а деца се поделе у парове. Сваки пар има задатак да пренесе балоне с краја на крај просторије, а да не падну. Обоје у свакој руци држе по један крај обе траке. Размена у групи: Шта им је било тешко? Шта су радили да не падну балони?
<i>Ми, машине</i>	У групама троје до четворо деца добијају задатак да својим телом представе неку машину (компјутер, телевизор, шиваћа машина, фен) или превозно средство, тако да свако дете буде један њен део.
<i>Слагалица</i>	Игра се у групама по петоро деце. Свако дете добије свој коверат с комадићима слагалице. Сви комадићи се измешају, лицем окренутим ка столу, а налазе се испред детета. Деца треба да направе пет различитих слагалица животиња. Правила су: <ul style="list-style-type: none"> - нема приче за време игре, - нико не сме од другог да узме комадић слагалице, - али сваки играч може да да другоме један део своје слагалице. <p>Циљ игре је да се састави пет слагалица и он може да се постигне само примањем делова слагалице од суседа, никако узимањем од њега. Када се игра заврши, поразговарати са децом како су се осећала жудећи за делом салагалице који им је био потребан. Ако се ради о групама млађе деце, онда су слагалице једноставније. Слагалице могу да направе и сама деца.</p>
<i>Угружимо се/ ђовежимо се</i>	Васпитач унапред исече пазле и испише имена деце (или их деца исеку и сама испишу). Свако дете нацрта нешто о себи што га представља. Док седе у кругу, свако дете покаже шта је нацртало и зашто, друга деца могу да постављају питања. Затим деца сложе све пазле и направе заједнички пано, који окаче у простору своје групе. ¹²

¹² By Rachel Friedrich at Sub Hub <http://subhubonline.blogspot.com/>

<p><i>Ланац заједништва</i></p>	<p>Сва деца стоје у кругу и праве алку тако што спајају палац и кажипрст. Свако дете са дететом до себе „провлачи“ алку и тако сви заједно праве ланац. Сада су сви повезани и проверавају колико је ланац чврст тако што праве велики круг, водећи рачуна да се ланац не прекине. Деца треба да замисле да је свако део ланца који неко жели да прекине и зато сада сви заједно изговарају своја имена тако да се осети колико је ланац јак. Имена изговарају тако да се осети колико су снажни.</p>
<p><i>Тајни пријатељ</i></p>	<p>Припремите фотографије деце. Свако дете извлачи једну фотографију. Објасните да он/она треба да буде тајни пријатељ детету чију је фотографију извукло. Треба да чува тајну коме је тајни пријатељ, али да се тог дана посебно потруди за ту особу (позове да се играју, каже нешто лепо, подели играчке, помогне у решавању неког задатка...).</p>

ВЕШТИНЕ УСПОСТАВЉАЊА ОДНОСА

Савети за животно практичне ситуације

<p>Рутине обедовање, одмор, боравак напољу, нега и одржавање хигијене</p>	<p>Реците деци: важно је да сви на исти начин разумемо правила понашања и редослед радњи у дневним активностима које сви морамо да поштујемо да се не бисмо око њих свађали. На пример, када кажемо да треба да „станемо у ред по двоје“, сви у нашој групи треба да разумемо да то значи следеће: дечак и девојчица, или два дечака, или две девојчице стоје једно поред другог и држе се за руку, парови стоје у реду једни иза других, напред су нижа, а позади виша деца, тако да сви знамо своје место и у пару и у реду. У реду се стоји док васпитач не каже да се крене... На правила понашања у овим рутинским ситуацијама васпитач и деца се подсети пре саме ситуације. На тај начин правила се лакше прихвате/усвоје и поштују, а то је и начин да се избегну кршења, сукобљавања, непоштовања правила и сл.</p> <p>Васпитач организује активност у којој деца извлаче картице на којима су нацртане дневне рутинске ситуације, за сваку ситуацију деца дефинишу правила понашања или ток радњи које су битне за ту ситуацију – рутину. Згодно је да се ове ситуације илуструју као след слика на којима је визуелно приказан след радњи у одређеној рутинској ситуацији или дневној активности у васпитној групи/вртићу.</p>
<p>Ритуали приликом доласка/ одласка, преласка на нове активности, добродошлица новим члановима</p>	<p>Васпитач прати процес и на основу тога и разговора деце процењује где им је потребна подршка.</p> <p>Уколико је то, нпр., да <i>причају улас</i>, организовати активности активног слушања; уколико им је било тешко да чекају свој ред, онда неку од активности за саморегулацију/контролу импулса.</p>

Аутентичне ситуације у вртићу и ван њега

(нпр. рађање брата или сестре, разне ситуације из живота детета које могу да га узнемире, догађаји и занимљивости које покрећу дечију радозналост, припрема простора у вртићу за нове активности, дружење са млађом/старијом децом...)

Пријатељ као њодршка: Уколико васпитач/ица утврди да некоме **треба помоћ** јер се лоше осећа, организује подршку: сви му приђу, тапшу га, држе за руке, аплаудирају му, грле га, охрабрују, зависно од ситуације или разлога због којег се осећа лоше. Време за ово мора бити пажљиво одабрано, да не би звучало неуверљиво!

Ја и моја група: Важно је код деце стално подржавати **искрену и конструктивну комуникацију** како би научили да једни другима и себи и ружне ствари кажу на начин који не вређа. Пробајте с питањима: шта би ти урадио/ла да побољшаш дружење у групи? Питајте их директно. Или питање: шта би искрено рекао свом другу/другарици о томе шта ти се допада / не допада у његовом/њеном понашању.

Уколико деца не желе да причају о својим емоцијама, усмерите их да то учине на други начин. Можете организовати игрицу вајање (једни друге преобликују из тужних у веселе, нпр.). А могу направити фигурицу од пластелина која је љута или тужна, а затим је променити у лик који је срећан и јак. Исто могу да ураде и са цртежима.

ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА

Зашто је доношење одлука важно за одраслање?

Вештина доношења одлука потребна је свим људима, користи се током целог живота и важно је да се та вештина подржава и у вртићу и у породици од најранијих узраста детета.

У процесу одлучивања деца стичу самопоуздање, уче како да разговарају о одређеном садржају, теми, ситуацији и уче да размишљају о последицама свог понашања. Seefeldt (1994) истиче да чак и деца која су по природи усмерена на себе и своје потребе, морају одустати од једног дела свог егоцентризма за добробит других, а пре свега својих вршњака.

Охрабривање деце да на друштвено прихватљив начин изражавају властито мишљење, уважавају туђа мишљења и учествују у доношењу заједничких одлука позитивно утиче на развој демократских вредности. „Један од циљева образовања је развој грађанске свести која помаже да сваки грађанин/ка интелигентно и критички доприноси решавању питања с којима се суочава лично или као део заједнице“ (Dona Ogle 1992, стр. 25). Да би се постигао овај циљ, важно је да одрасли подрже развој критичке свести, вештине критичког мишљења и одлучивања.

Доношење одлука подразумева да умемо да сагледамо све могућности, све могуће одлуке и њихове последице, одмеримо предности и недостатке, проценимо изводљивост и одаберемо најбоље за себе или за ситуацију у којој се налазимо, водећи рачуна да својим одлукама не угрожавамо друге.

Одрасли могу помоћи деци да схвате да се одлуке и мишљења не доносе једном заувек већ се мењају у односу на ситуацију, узраст и друге околности. Нова искуства или нова знања могу утицати да променимо мишљење и одлуку. Да би деца научила да доносе добре одлуке, важно је да одрасли стварају прилике у којима деца уче како да их доносе, уважавајући не само своје већ и туђе мишљење, да размишљају о томе какве последице њихово понашање може да има за њих лично и за друге. Треба их подржати да преиспитују своје одлуке увиђањем узрочно-последичне везе између неког понашања и његових директних последица.

Доношење одлука није лак посао и добра одлука није увек логичан избор. Важно је да при доношењу одлука будемо одговорни према себи и другима, али и да останемо доследни себи и својим вредностима, жељама и тежњама јер тако смањујемо негативне

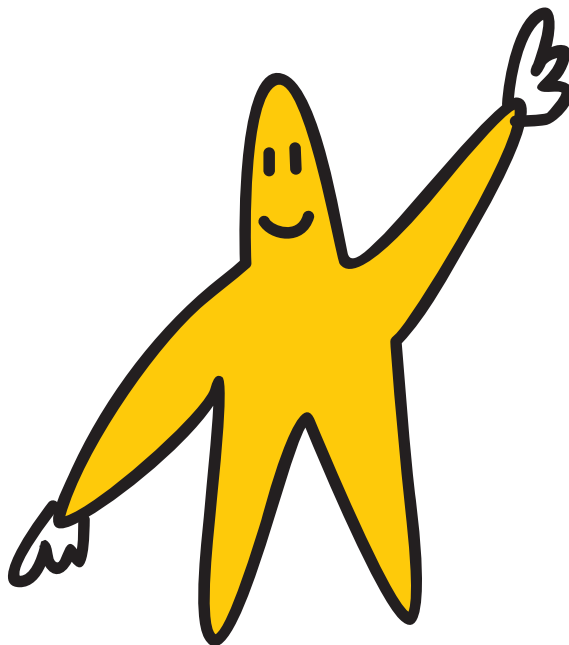
последнице донетих одлука. Када подучавају децу вештинама потребним за одговорно доношење одлука, одрасли треба да имају у виду изазове на које могу да наиђу. Неки од највећих изазова с којима се васпитачи сусрећу у васпитној групи могу бити:

- ✓ Како обезбедити да се у већој мери чује мишљење деце, да васпитачи мање говоре, а више слушају шта деца говоре јер је познато да се деца једноставно искључе из процеса учења кад само слушају и кад не добију прилику да на смислен начин допринесе.
- ✓ Како креирати прилике да деца сама дођу до решења неке социјалне ситуације, да сама одлучују о свом понашању у тим ситуацијама, уместо да одрасли доносе одлуке и решења уместо деце или у њихово име.

Активности које следе усмерене су на креирање ситуација и вежбање вештина које су неопходне како би деца предшколског узраста овладала компетенцијом одговорног доношења одлука.

Када желимо да дете научи да:

- ✓ пре него што реагује, анализира ситуацију и препозна које понашање му може донети проблеме;
- ✓ размишља о томе како тренутни избори (понашање у конкретној и сличним ситуацијама) утичу на будуће односе са другима у окружењу – вршњацима и одраслима и на њихов положај у заједници (породици, вршњачкој групи, широј заједници);
- ✓ примењује различите стратегије да се одупре вршњачком притиску;
- ✓ размишља како његово понашање виде и доживљавају други;
- ✓ промишља о свом понашању у односу на то шта је добро и корисно за њега самог и за друге;
- ✓ самостално решава проблеме у односима с вршњацима;
- ✓ преговара с вршњацима како би дошли до заједничког решења које је за све прихватљиво;
- ✓ доноси одлуке на основу тога шта се у његовом окружењу (породици, вртићу, вршњачкој групи) сматра добрим, вредним, прихватљивим и позитивним..

... одрасли треба да стварају прилике да дете:

- ✓ уважава и поштује и себе и друге (вршњаке и одрасле) и буде свесно да се од њега очекује такво понашање;
- ✓ сагледа које понашање је добро за њега и за друге (вршњаке и одрасле);
- ✓ свесно бира да се понаша тако да не наноси штету нити повреду ни себи ни другима;
- ✓ у конкретној ситуацији унапред реално процени могуће последице свог позитивног, тј. пожељног, и негативног, тј. непожељног понашања.

ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА

Планиране активности учења

1. ШТА ЈЕ – ТУ ЈЕ!

Циљ учења:

Деца уче да промишљају о последицама (било по њих лично или по друге) до којих њихово понашање, поступци могу довести.

Активност:

1. Објасните деци: *Последица је нешто што природно праћи неку акцију или понашање. Ако не поштујеш породична правила, родићељи ти моју забранили да гледаш цртани филм. То је последица. Ако не поштујеш правила игре, другари моју да се наљуће на тебе и можда више неће желећи да се играју с тобом. То је последица. Ако унапред знамо да неко наше понашање може да има лоше последице и да нам донесе проблеме с вршњацима или родићељима, како то да избејемо?*
2. Погледајте са децом неки цртани филм на Јутјубу (за млађу децу добри су *Трактор Том* и *Њејови другари*, *Пеја* *прасе*, за децу од пет, шест година добри су *Пајролне шаје*, *Пи-Џеј Мекс*, *Вајројасац Сима*). После филма прокоментаришите: некада урадимо нешто добро и онда нам се последице свиђају. Некада погрешимо и онда нам се последице не свиђају. Разговарајте о томе шта је ко погрешно, које је погрешне одлуке донео и какве су биле последице тих одлука. Разговарајте о томе шта је могло бити другачије. Позовите их у малу авантуру – да замисле да је неки од ликова из филма одлучио/урадио нешто другачије, шта би се десило, какав би био исход/последица за сваког од ликова у филму?
3. Затим замолите децу да се сете када су нешто погрешно урадила и које су биле последице које им се нису допале. Нека испричају и нека покажу. Ако им тешко иде, подсетите их на примере из живота у вртићу.
4. Замолите их да сада смисле како би то могло другачије да се уради и које би последице тада биле. Нека свако дете за себе нацрта шта би другачије урадило и која би онда била последица на припремљеном папиру. Васпитач треба да лист А4 подели на пола по хоризонталној оси. У горњој половини деца цртају шта су могла другачије да ураде, а у доњој половини цртају последицу тог измењеног понашања.

Цртежи не морају да буду реалистични, довољно је да деца симболима, облицима, бојама искажу осећања. Нека исприча ко жели шта је на цртежу.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте о њиховом доживљају и осећањима када су морали да се баве негативним последицама свог понашања. Како су то пребродили? Шта су из тога научили?
- Подсетите их на примере из вртића.

Напомене за васпитаче:

- С трогодишњцима почните најпре од активности које су усмерене на разумевање узрочно-последичних веза. На пример, направите парне слике по принципу Ако... онда, које ће деца спаривати. Бирајте једноставне ситуације, нпр. возе бицикл/ролере без штитника, срушили су кулу коју је друг направио од коцкица.
- Подстичите децу да дају што више различитих решења и о сваком дискутујте без вредновања. Акценат треба да буде на разумевању како да последице понашања буду прихватљиве и за њих и за друге, као и да направе трансфер за убудуће, како да не понове исту грешку, како да предвиде шта може да се деси и да предупредe последице које могу бити лоше за њих или друге.

2. ИСПЕЦИ, ПА РЕЦИ!

Циљ учења:

Деца уче да је важно унапред размишљати о последицама сопственог понашања.

Активност:

1. Деци се за ову тему могу прочитати неке басне – нпр. о *Лисици и јаврану* или приче у којима се говори о томе како су деца погрешила у некој ситуацији, нпр. *Маца њајучарка* и сл.
2. После тога, васпитач пита децу: *Зашто је важно да размишљамо пре него што нешто урадимо? Размислиће шта се лоше десило јаврану/деци зашто што нису довољно размислили пре него што су нешто урадили (зависно од лика и приче, наведите шта)? Шта су моли друшачије да ураде? Да ли се вама некада десило нешто слично (или некеме која познајете)?*

Када бисте ви били у овој ситуацији, како бисте постојили? Шта бисте урадили другачије? С којим ситуацијама из ваше животне повезујете ову причу? Реците деци: Како се мишамо миша да урадио, важно је да прво добро размислимо! То нам помаже да избегнемо проблеме, сукобе, грешке.

3. Испричајте/прочитајте причу у којој главни лик уради нешто непромишљено. На пример, Душко Радовић, *Неислушни миш*. Питајте децу како је миш себе довео у опасност. Коју погрешну одлуку је донео? Шта га је на то навело? Шта је другачије могао да уради, да је прво добро размислио о последицама? О чему миш није мислио, а требало је, када је донео одлуку да се пресели из старе ципеле у сир?
4. Питајте децу када се њима десило да донесу погрешну одлуку зато што нису довољно размишљали? Нека причају своје примере. Ако се не сетите, подсетите их на примере из живота у вртићу.
5. Затим питајте децу да се сетите када им се десило да су донели добру одлуку баш зато што су пре тога размислили? Нека причају своје примере. Ако се не сетите, подсетите их на примере из живота у вртићу.

Промисљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте о томе зашто је важно да унапред мислимо о свим околностима и да унапред предвидимо последице. Можете им рећи: *Имам предлој како да себи помоћемо да мање грешимо у доношењу одлука и да више размишљамо о њима. Предлажем да свако од вас смисли, а онда нацрта свој знак који ће да га подсети да прво размисли пре него што нешто уради. Осмисли и одговарајућу реч и покрет који треба да те подсети да прво размислиш.* Када заврше, свако прикаже и објасни свој знак. После тога можете са децом да се играте „Покажи ми свој знак“: када ви деци кажете неку од наведених ситуација, ако мисле да је потребно промишљање, деца покажу свој знак, кажу и направе свој покрет који значи **РАЗМИСЛИ!**
- Варијација: за самосталну игру деце направите картице са нацртаним ситуацијама из живота у вртићу које захтевају промишљање пре реаговања (друг/арица враћа другу/арици поломљену играчку, дете се спрема да скочи са дрвета, девојчица шутира кулу од коцака коју су саградила два дечака, група девојчица окренула је леђа девојчици с тамнијом бојом коже...) – деца извлаче картицу и показују знак **РАЗМИСЛИ!** Можете договорити и групни знак који ће једни

другима показивати када им се учини да неко ради нешто погрешно јер пре тога није размислио о последицама.

Напомене за васпитаче:

- Поред прича, басни, као увод у активност могу послужити и цртани филмови. Пронађите оне који говоре да су јунаци донели одлуку не размишљајући о последицама. Поновите цео поступак као и са причом или басном.
- Можете заједно са децом осмишљавати приче које говоре о томе како неразмишљање о последицама може довести до погрешних одлука или акција. Искористите примере из вртића, подсетите их на ситуације које су могле поћи другим током да смо промишљали о последицама.
- Водите рачуна да циљ није да постанемо непогрешиви него да из сопствених грешака извучемо поуку и не понављамо је следећи пут. Зато често кажемо да се на грешкама учи.
- Можете укључити и родитеље да се присете пословица које говоре на ову тему, попут Испеци па реци, Двапут мери – једном сеци и сл.
- Међу малом децом свакодневно се дешавају конфликти, најчешће око играчака, дељења. Ти моменти представљају значајне могућности за подучавање деце и практиковање вештина како се конфликти могу решавати. Доследно коришћење неколико једноставних и јасних корака може помоћи у томе.
 - Шта се догодило? Питајте и дете које је повређено и дете које је повредило друго дете да испричају своје виђење.
 - Да ли је неко повређен или да ли је нешто уништено? Охрабрите децу да размишљају о осећањима онога ко је повређен.
 - Како можемо да поправимо ситуацију? Подстакните дете које је повредило друго дете да размисли шта може да уради да би се друго дете осећало боље или како може да поправи учињену штету.
 - Шта је потребно да урадимо да се оваква ситуација не понови?

3. ИЗВИЊАВАМ СЕ

Циљ учења:

Деца уче да ситуације које могу бити повређујуће за другу особу и захтевају извињење.

Активност:

Питајте групу: Када сте последњи пут некоме рекли ИЗВИНИ? Запишите одговоре деце на панолу.

Реците деци: *ИЗВИНИ – показује да нам је стјало до друја/друјарице. Ијак, некад нам је тешко да кажемо ИЗВИНИ јер нисмо сјремни да прихвјтимо да смо својом јрешком и јонашањем изазвали да се друј/арица лјути, да је јовређен/а. Штја тјада тјреба да урадиш:*

1. *Појруди се да разумеш како је оно шјо си урадио/ла мојло да јовреди осећања тјвој друја/рице.*
2. *Не јребациј кривицу за своје јосјуйке на друја/рицу чија су осећања јовређена.*
3. *Можеш рећи друј/рици: „Да сам на тјвом месју, веровајно бих се осећао/ла истјо тјако“.*
4. *Покажи да тји је жао и зашјо тји је жао.*
5. *Не очекуј да сјтуација буде одмах разрешена, некад је јо-тјребно време да друј/арица прихвјте тјвоје извињење, да се увери да сјварно мислиш тјо шјо јовориш. Појошову ако тји се сличне јрешке честјо дешавају.*
6. *Када се извиниш, саслушај сјрјљиво штја друј/арица има да тји каже, штја мисли о тјвом јосјуйку.*

Поделите децу у парове/на мање групе од троје/четворо и кроз игру улога провежбајте неке од ситуација у којима би било потребно да се каже ИЗВИНИ. Свако дете у пару требало би да добије прилику да пружи и прими извињење:

- Рекао/ла си да ћеш позвати друга/другарицу да се играте заједно, али то ниси урадио/ла.
- Позајмио/ла си сликовницу или играчку од друга/арице, а затим си је изгубио/ла.
- Разговарали сте ти и друг/арица, и када вам се прикључио нови другар/ица, нисте га/је укључили у разговор.
- Потрчао/ла си да покажеш васпитачици цртеж и случајно оборио/ла кулу коју су ваши другари почели да граде.

Можете искористити примере које су деца дала у уводном делу активности.

За ову активност можете користити и лутке – деца одређене ситуације извињавања прикажу као дијалог лутака.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Разговарајте са децом како кратка реч извини може да допринесе да се и они сами и они којима је упућена осећају боље. Када им је тешко да кажу извини? Зашто?
- Када им је тешко да прихвате извини од другог?
- Разговарајте о томе како и невербално показујемо да је *извини* искрено?

Напомене за васпитаче:

- Не инсистирајте на извињавању ако оно није искрено.
- Зависно од узраста, можете са децом причати да некад извињење може да допринесе помирењу, а некада просто није довољно само да се каже ИЗВИНИ. Поготову ако ти се често дешава да правиш такве погрешне одлуке и понашања. Деца очекују да бринеш о њиховим осећањима, као што и ти очекујеш да друга деца брину о твојим осећањима. Зато је важно да се унапред мисли о могућим лошим одлукама и понашањима и о последицама које то може да има за тебе и за друге.

4. РЕШЕЊЕ У КОЈЕМ СВАКО ДОБИЈА

Циљ учења:

Деца уче да развијају конкретне стратегије за решавање сукоба/конфликата, тражећи решења која воде позитивном исходу и свима су прихватљива.

Активност:

Питајте децу: *Сетити се када сте имали проблем, свађу, сукоб с неким, а успели сте да га решите иако да се обоје осећате добро?*

Реците деци: *Многи људи мисле да у сукобу једна особа мора да победи, а да други мора да изгуби. Али ако обоје раде заједно, моуће је доћи до решења које задовољава обе стране. Претпоставимо да ви и ваш брат или сестра волите различите ТВ емисије које се емитују у исто време. Ево три моућа исхода:*

1. Побеђује онај ко је највећи и најстарији и гледа шта он/она жели.
2. Родитељ искључи телевизор и нико не гледа.

3. Једно од деце бира прво, а друго бира следећи садржај. Сутрадан се обрне редослед.

Васпитач пита децу како разумеју ова решења. Разговара са децом, слуша њихова промишљања, на основу њих се даље да организује учење. На крају, васпитач сумира: *У првом примеру један победи и један љуби. У другом примеру обоје љубе. У трећем примеру постоји компромис у којем свако од деце мало даје и мало добија. То је решење у којем обоје буду задовољни јер су добили шта су желели, уз правило.*

Поделите децу у групе да предложе шта све може бити добро решење у следећим ситуацијама, с тим да обе особе буду задовољне:

1. Испред тебе и твог брата/сестре је само један колач, а обоје га желите.
2. Имате један бицикл, а и ти и твоја другарица би хтеле да га провозате.
3. Твоја другарица би желела да се играте луткама, а ти да изађете напоље и играте школице.

Промисљање о учењу/разговарајте са децом:

- Зашто нам је важно да у поменутих ситуацијама нађемо решење које неће угрозити ни једне ни друге, односно којим ће и једна и друга страна бити задовољна?
- За сваки предлог који дају, питајте децу како би се осећала једна, а како друга особа. Могу да вербализују или да покажу сличицу која показује осећање.
- Дискутујте са децом све предлоге које изнесу, да ли су стварно задовољавајући и за једну и за другу страну.
- Зашто или када нам је тешко да смислимо решење које ће бити задовољавајуће и за једну и за другу страну?

Напомене за васпитаче:

- Ову активност можете реализовати и користећи лутке које ће деца анимирати.
- Организујте што више кооперативних игара са децом. Разговарајте о томе како је сарадња добар начин да сви будемо победници, да се удружимо како бисмо решили проблем.

5. ПРЕГОВАРАЊЕ

Циљ учења:

Деца уче како је преговарање конструктиван начин за решавање сукоба и доводи до решења која су прихватљива и за једну и за другу страну.

Активност:

Питајте децу: *С ким се највише свађаше. Око чега? Зашто?*

Реците деци: *Наши сукоби могу да се заврше на разне начине: један добија, други губи или обоје губе. Али, постоје начини да обоје помало губе и помало добију. Како можемо да дођемо до решења иако да сви будемо задовољни? Како да нађемо такво решење?*

Изаберите један типичан сукоб и замолите два добровољца да одглуме стране у сукобу одиграју сукоб онако како се десио (то не смеју бити деца која су стварно била у сукобу већ нека друга деца из групе). Када одглуме, замолите да свако од њих каже разлоге свог понашања (да уђу у ликове). Потом питајте децу шта било конструктивно, добро решење за овај сукоб, шта треба да уради или каже сваки лик у сукобу како би дошли до решења којим би обе стране биле задовољне. Парови добровољаца треба да одиграју свако понуђено решење.

Потом продискутујте са децом: јесу ли обе стране задовољне решењем? Ако иде тешко, можете деци понудити да сукоб разреши у жанру комедије, нпр., да замисле да је то сцена из филма или како би се те разрешило да је у питању бајка.

Промишљање о учењу/разговарајте са децом:

- Да ли су некад користили преговарање као начин да реше проблем? Како је то ишло с вршњацима, а како са одраслима?
- Које су нам вештине важне када преговарамо са другом особом?

Напомене за васпитаче:

- Проверите најпре са децом знају ли шта је преговарање. Уколико не знају, онда осмислити активност у којој се од њих тражи да преговарају, нпр., када бирају шта ће заједно да се играју.
- Уколико процените да деци није лако да сама одглуме, можда ће им бити лакше да ситуације преговарања ураде тако што ће користити лутке којима ће доделити улоге ликова у сукобу или свађи.

- Подржите децу да разумеју своја осећања, како да своја осећања комуницирају речима, а не акцијом.
- Помозите им да разумеју како њихово понашање утиче на друге и подржите их да током конфликта размисле на који начин би могли да га реше.
- Покушајте да помогнете деци да науче како да сами реше своје сукобе тако што ћете заузети став мирног, непристрасног посредника. Оваквим приступом добијате могућност да без предрасуда вербализујете осећања обе стране и „водите“ их у размишљање о решењима.
- Потребно је много стрпљења и практиковања када подучавате децу да управљају конфликтима, али их тиме учите и како да преузму „власништво“ над решавањем проблема.
- Причајте са децом о томе да сукоби нису увек нешто лоше. Рецимо, када је у питању сукоб мишљења, то може бити добар начин да и једна и друга страна науче нешто ново, обогате своје искуство, дођу до нових решења, идеја.

ОДГОВОРНО
ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА
Предлог игрица

Мали чаробњаци	Деца замисле да су чаробњаци који могу да учине шта год им падне на памет. Добијају задатке у којима решавају различита неслагања – између пса и мачке, Црвенкапе и вука, слона и миша, брата и сестре, итд. Проблем неслагања деца могу решавати цртањем, глумом, могу да смисле неки знак или реч којим чаролија настаје. Ова игра треба да помогне детету да увиди да је стављање у положај другог, то јест сагледавање проблема из угла другог, почетни услов за решавање сукоба.
Чвор	Замолите децу да направе круг и затворе очи. Нека пруже руке напред и ухвате нечије две руке (држе очи затворене). Реците им да отворе очи и покушају да се расплету. Правило је да све раде без договарања, ћутке. Замолите децу да реше чвор без раздвајања руку.
Коларићу – Панићу	Деца се ухвате за руке и направе велику „змију“. Глава је васпитач или дете које уме да води ову игру. Глава крене да се провлачи испод руку друге деце, заврће и учворава змију док се не дође до тога да више не може да се креће. Деца се труде да не пуштају руке, чврсто се држе. Потом се расплићу без пуштања руку. Могу да се договарају, али руке не смеју да пусте. Трагају за најбољом стратегијом, преговарају (решење је да реп – последње дете у колони – крене обрнутим путем и тако почне да распетљава).
Игра ДА – НЕ	Деца се поређају у два реда, једно наспрам другог, тако да свако има свог пара. Једни имају задатак да стално говоре НЕ и наведу свој пар да каже исто. Други стално говоре ДА, са истим задатком. Сви парови говоре истовремено и могу да користе разне невербалне трикове и стратегије убеђивања, до стратегија преговарања. Након игре следи размена: Јесу ли успели да наведу свог парњака да промени исказ? Васпитач коментарише: Некад нам је тешко да се разумемо јер нећемо да прихватимо оно што нас други убеђују. Може се наставити разговор питањем: <i>Шта ради твоја мама кад ти кажеш нећу? Или шта каже твој тата кад ти кажеш нећу? Шта може да допринесе да се родитељи и деца боље слажу?</i> Пустити децу да дају предлоге. Укључити се с предлогом да НЕЋУ може да се каже и другачије, а да се не одрекнемо својих потреба. На пример: <i>Мени то не прија.</i>

ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА

Савети за животно практичне ситуације

Унапред дефинишите како да у различитим животно-практичним ситуацијама предупредите погрешне одлуке деце и самим тим лоша понашања и њихове последице. Табела у наставку показује неке могуће стратегије.

<p>Рутине обедовање, одмор, боравак напољу, нега и одржавање хигијене</p>	<p><u>Приликом обедовања:</u> Правила и ознаке којима се деца бирају за дежурство (постављање стола, распремање, послуживање и сл.) видно су истакнута, сва деца према ознакама лако препознају ко је дежуран. За децу која имају комуникационе и друге сметње, припремите индивидуално прилагођене ознаке; уколико је у групи дете које има тешкоће (у кретању, разумевању, комуницирању...) које му отежавају учешће у заједничким рутинама, ознаке и правила треба да буду такође прилагођене; потребне су и ознаке којима се деца из групе бирају као помоћници детету са сметњама у обављању заједничких горе набројаних рутина; на тај начин се избегава хоћу/нећу, сукоби око тога ко ће, спречава се могућност да увек иста деца буду помоћници, итд.).</p> <p><u>Одлазак на подневни одмор:</u> Прво се маркирају кризне тачке у простору и времену у којима долази до непожељног понашања, било деце било одраслих. У складу с тим доноси се процедура, правило, понашање којим се спречавају грешке/погрешне одлуке и понашања, самим тим и последице: обележени кревети (за децу која спавају), припремање деце и одлазак на одмор у мањим групама (да не дође до гурања или гужве), ознаке по којима се бирају деца за причање приче (старији узрасти), односно бирање приче (млађи). За децу која не спавају треба да постоје правила око поштовања туђег времена за одмор, као што су ознаке типа – МОЛИМ ЗА ФИНУ ТИШИНУ и сл.</p>
--	---

<p>Ритуали приликом доласка/ одласка, преласка на нове активности, добродошлица новим члановима</p>	<p>Заједно са децом осмислити који знак ће нас подсећати да прво размислимо, па тек онда донесемо одлуку или нешто урадимо. Осмишљен знак нацртају и користе га када је потребно. Важно је да буде на видном месту да свако може по потреби да га пронађе и скрене пажњу групи или појединцу да прво размисли о последицама...</p>
<p>Аутентичне ситуације у вртићу и ван њега (нпр. рађање брата или сестре, разне ситуације из живота детета које могу да га узнемире, догађаји и занимљивости које покрећу дечију радозналост, припрема простора у вртићу за нове активности, дружење са млађом/старијом децом...)</p>	<p>У васпитној групи успоставити Место за дијалог (можете се договорити са децом како ћете га звати). Након физичког или било ког другог конфликта или сукоба, деца иду у угао собе и једна од њих је „уста“, друго је „уво“. Уво не може да говори, само слуша. Затим мењају улоге. Након тога разговарајте о разлозима за сукоб: Како сте се осећали док сте слушали једно друго? Како се осећате сада? Да ли је било тешко пренети своје осећање које је било узрок сукоба? Додатни савети за васпитаче:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Водите рачуна да обезбедите угодну атмосферу за децу да деле своја осећања о њиховим искуствима. ➤ Избегавајте детаљна објашњења млађој деци. Они ће изгубити пажњу и неће моћи да процесуирају дуге описе. Једна до две реченице више су него довољне.

ИЗВОРИ

1. 101 WAYS TO TEACH CHILDREN SOCIAL SKILLS, by Lawrence E. Shapiro, Ph.D., 2004.
2. "Children and violence" – <http://www.public.asu.edu/~dbodman/candv/>
3. "Talking to Kids about fears and violence" – <http://www.nmha.org/go/information/getinfo/children-s-mental-health/talking-to-Kids-about-fear-and-violence>.
4. How to talk to your Kids about feelings" – <http://www.parentingpress.com/violence/talk.html>.
5. Talking to Kids about school violence, http://www.aboutourKids.org/articles/talking_Kids_about_school_violence.
6. "Talking with Kids about violence" – <http://www.talkwithKids.org/violence.html>.
7. 100 ways to enhance self-concept in the classroom Jack Canfield & Harold C. Wells: Prentice -Hall, INC, Englewood cliffs, New Jersey 1976.
8. Stronger Children – Less Violence, <http://wp.stronger-children.eu/wp-content/uploads/2011/06/Handbook-for-Children-EN-final-print.pdf>.
9. Чувари осмеха – психолошке радионице за подстицање развоја деце (Нада Игњатовић Савић, 1995).
10. Речи су прозори или зидови – програм ненасилне комуникације за децу од 5 до 10 година (Нада Игњатовић Савић, Милица Крстановић, Зорица Трикић, Драгана Коруга, Душанка Јерковић, 1996).

ТРЕЋИ ДЕО

Душанка Јерковић
Марија Белензада
Јелена Врањешевић
Олга Лакићевић

**РОДИТЕЉИ КАО ПОДРШКА У
СТВАРАЊУ СИГУРНОГ И
ПОДСТИЦАЈНОГ КОНТЕКСТА
ЗА РАЗВОЈ И УЧЕЊЕ**

ЕДУКАТИВНЕ РАДИОНИЦЕ ЗА РОДИТЕЉЕ

Сарадња с породицом као партнерски однос

Сарадња између породице и предшколске установе представља много више од размене информација о детету и његовим постигнућима. Сарадња која је у најбољем интересу детета треба да има одлике партнерства, што значи да постоји:

- ✓ *Равноправност* обе стране у погледу уважавања и поштовања, као и доприноса развоју детета и бриге о његовом најбољем интересу.
- ✓ *Комплементарност*, тј. проналажење начина да то што их разликује (ниво образовања, способности, разумевање проблема и сл.) искористе да успоставе комплетнији и свеобухватнији приступ детету.
- ✓ *Ауθενцичност*, тј. препознавање различитости међу васпитачима и различитости међу родитељима и породицама. Нити су све породице исте, нити су сви васпитачи исти и свако треба да има посебан третман који се заснива на уважавању тих различитости.
- ✓ *Демократијичност*, с посебним акцентом на учешћу родитеља/старатеља у васпитно-образовном процесу и доношењу свих одлука које се тичу њихове деце.

Значај сарадње с породицом

Породица је примарни и најважнији васпитач деце зато што:

- *су деца лично и интимно повезана са својом породицом и породица их најбоље познаје;*
- *дечје најраније учење и развој одвијају се у породици и кроз овај породични контекст пради се основ учења и развоја деце у свим другим контекстима;*
- *породица је од децевој рођења укључена у развој и учење деце и треба је подржавати и ојачавати у тој функцији;*
- *сваки родитељ у основи жели добро свом децу, само је неким од њих у томе потребна већа подршка;*
- *предшколски програм може ујединити децу породична искуства одрастања и учења ако се развија кроз партнерске односе с породицом¹.*

¹ ПРАВИЛНИК о основама програма предшколског васпитања и образовања („Службени гласник РС“, бр. 88/17 и 27/18 – др. закон).

Подручја и облици сарадње с породицом

Сарадња између породице и вртића подстиче развој деце, доприноси њиховом успеху и утиче на осећај сигурности и међусобног поверења код свих учесника васпитно-образовног процеса. Сарадња је неопходна и како би се у предшколским установама промовисала пракса поштовања различитости и праведности. Партнерство породице и вртића може се реализовати кроз различита подручја и облике сарадње. Најопштије можемо говорити о следећим подручјима:

➤ **Подршка родитељству кроз заједничко стицање знања**

Вртић пружа подршку породицама у развоју родитељских капацитета и успостављању породичног контекста који је подржавајући за учење деце кроз:

- ✓ Планирање и реализацију **едукативних радионица, семинара, панел-дискусија** са групама родитеља како би се омогућило да родитељи са васпитачима, педагозима и психолозима разговарају о добрим стратегијама за подизање деце, дисциплиновању, промоцији важности раног развоја и учења, социо-емоционалног учења или реаговања на агресивно понашање и/или сукобе између деце у раном детињству, али и креирање прилика за дељење искустава између родитеља (размена личних искустава у решавању проблема, успешних метода које су други користили, начинима како се изборити са одређеним животним ситуацијама и слично). Ово могу бити и прилике за провезбавање примереног реаговања у критичним ситуацијама: напади беса, негативизам, постављање граница, као и провезбавање активности које родитељи са децом могу примењивати у циљу превенирања нежељених понашања или ситуација.
- ✓ Организовање **саветовалиште за родитеље** као додатни вид подршке родитељима у процесу васпитања деце.

Истовремено, ово су и прилике које воде бољем разумевању породице, њених потреба и приоритета.

➤ **Комуникација**

Развијање ефикасних облика двосмерне комуникације којом се остварује узајамно познавање и размена информација о програму, учењу и напретку детета кроз:

- ✓ **Дневне индивидуалне консултације или консултовање „један-на-један“**: ова стратегија примењује се свакодневно у кратком временском интервалу – приликом доласка и одласка детета из вртића, а може се примењивати и у наменски за-

казаним приликама за консултовање у дужем временском интервалу, око специфичних тема, односно облика понашања која захтевају додатну подршку васпитача и родитеља. Ризична места у оваквим сусретима могу бити:

а. Саопштавање „непријатних ствари“ родитељима

Ништа није непријатније него када васпитач треба да саопшти родитељу неку непријатну информацију о дететовом понашању које ремети његов социјални и емоционални статус: самопоштовање, слику о себи, контролу емоција и понашања, односе са вршњацима, са васпитачима и другим одраслима у вртићу. Ако се то дешава чешће, ситуација постаје још непријатнија за обе стране. У овим ситуацијама потребно је издвојити се у простор који није доступан ни деци ни другим родитељима и на миру поразговарати, уважити све битне информације и креирати заједничку стратегију. Родитељ мора да изађе из консултације „један-на-један“ са доживљајем да има разумевање, подршку, конкретну стратегију којом ће заједно са васпитачем да подржи дете да промени понашање.

б. „Поверљиве информације“

Често родитељи не желе или не умеју са вртићем да деле интимније ствари из породичног живота, као што су породични ритуали, навике, обичаји, здравље, друштвени живот и сл. Међутим, некада недовољна размена информација има за последицу дететово незадовољство или чак патњу. Да би се избегле овакве ситуације важно је овакав вид информација прикупљати уз највећу дискрецију и поверење или у договору са породицама у јавном контексту, тако да свака породица добије прилику да са другима подели оно што жели (на пример тзв. „породични зид“, „путујућа сликовница“, „наша прича за лаку ноћ“ и сл.), уз сигурност да је свачији допринос или информација једнако вреднована и уважена. Родитељ у оваквим ситуацијама мора да добије уважавање права на избор и слободу израза кроз специфичност и аутентичност.

Консултовање се може примењивати и за решавање недоумица које родитељи имају у васпитању детета или конкретних ситуација које забрињавају родитеље, а у којима не успевају сами да изнађу адекватан начин да реагују. Полази се од чињенице да нема брзих, инстант решења и да промене које родитељи очекују у понашању детета захтевају мењање устаљених образаца васпитања. Без обзира да ли почетни импулс потиче од родитеља или васпитача, да би процес консултовања имао ефекта потребно је:

- Идентификовати тешкоће/проблеме, што подразумева објективно сагледавање тешкоће/проблеме из перспективе родитеља и из перспективе васпитача;
- Избалансирати односе снага у дијалогу – што представља уважавање компетенција и једне и друге стране (и родитеља и васпитача);
- Усаглашавање слике о детету – постизање узајамног разумевања шта су дететове снаге, интересовања, понашања као полазишта за адекватно реаговање;
- Изналажење заједничких стратегија подршке детету у превазилажењу актуелних проблема, било да су она условљена развојем или актуелном ситуацијом. На овај начин усаглашавају се и поступци у односу на дете у вртићком и породичном окружењу

Уколико васпитач или сарадници процене да су неке теме значајне за групу родитеља, консултације се могу организовати на **нивоу мале групе**, са темом која им је заједничка.

- ✓ **Брошуре, новине, панои и огласне табле, писма** и други облици писане комуникације који родитељима пружају важне информације у вези са развојем и учењем њихове деце.

➤ **Заједничко живљење**

- ✓ Подразумева **активно учешће родитеља** у различитим аспектима живота вртића: у организацији живота у вртићу, у разним манифестацијама и акцијама које се у вртићу покрећу, у планирању заједничких активности са децом, у игри детета и прављењу материјала за игру, у заједничком учењу и сл.
- ✓ Подразумева и **учешће у процесу одлучивања** (као чланови органа и тимова предшколске установе) и сарадничко доношење одлука које ће бити у најбољем интересу детета. Учесће родитеља у одлучивању о важним питањима васпитно-образовног процеса подстиче мотивацију родитеља за одржавање партнерских односа с вртићем, а јача и њихове компетенције (лидерске компетенције: заступање деце, родитеља и вртића).

➤ **Повезивање с локалном заједницом**

- ✓ Подразумева боравак других људи и деце у предшколском окружењу (родитељи, волонтери, студенти, јавне личности, људи различитих професија, друга деца различитих узраста и сл.) и на тај начин помаже деци да стекну увид у разноврсна искуства и различитости које постоје у њиховом окружењу.

- ✓ Подразумева континуиране иницијативе вртића да кроз истраживање потреба деце и родитеља нуди нове и адекватније моделе програма.
- ✓ У великој мери доприноси ефикасности предшколских програма. Установе које нуде различите начине сарадње с локалном заједницом, као одговор на потребе деце и породица, успешније су по ефектима од других установа које нису отворене ка локалној заједници.

У овом делу приручника фокус је на заједничком учењу кроз едукативне радионице које имају за циљ подршку развоју родитељских компетенција у доменима:

- а значаја уважавања различитости, једнакости и праведности за развој и учење деце.
- б. разумевања значаја социо-емоционалног учења и породичног контекста који подржава развој социо-емоционалних компетенције детета.

УВАЖАВАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ И РАЗВОЈ ИДЕНТИТЕТА

I НАШЕ ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ (80')

Циљеви радионице:

- ✓ Разумевање основних вредности у међуљудским односима
- ✓ Разумевање сопствених сржних вредности и њихове хијерархије

Прилози за учеснике:

Животне вредности.

Како да идентификујемо своје животне вредности и да живимо у складу с њима.

Материјал за рад:

Стикери, флипчарт табла, флипчарт папири, фломастери, папири А4, самолепива креп-трака ширине 6 цм, маказе, списак животних вредности, папир А4 с нацртаним великим троуглом (за сваког учесника), фото-апарат или телефон (за фотографисање).

Ток радионице

1. Уводна активност – Име + Аха (10')

- Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, укратко представе циљеве радионице и поделе им „бецеве“ на које они уписују своје име.
- Водитељ каже учесницима да ће се данас представити тако што ће свако да каже: Ја сам... (своје име) и после тога поносно изговори „АХА“!
- **Коментар водитеља:** *Име нас одређује на многа различитих начина. У њему се крије породична историја, породичне вредности, вредности културе из које долазимо. Име само по себи чини вредности. Данас ћемо се бавити њимом.*

2. Пирамида вредности (20')

- Први део активности сваки учесник ради за себе. Добију папир формата А4 на којем је нацртана пирамида или троугао. Водитељ даје упутство да размисле, свако за себе, о томе које су њихове животне вредности, шта им је у животу важно. *„Оно што сматрамо најважнијим уживање на дну пирамиде јер је то база, основа, а затим по значају распоређене своје*

вредности до врха пирамиде/широула. За почешак, можете да користите следећу листу вредности (поделити им прилог 1: Животне вредности), од којих ћете одредити својих шест вредности шри у доњем делу, два у средишњем и један на врху пирамиде/широула.

- Водитељ пише на чарт-табли, на великој „пирамиди“ вредности које набрајају учесници и сумира које су се вредности појавиле.
- **Питања за дискусију:**
 - ✓ Јесу ли нам су нам ове вредности заиста најважније? У којој мери ова наша пирамида зависи од тренутка у којем размишљамо о вредностима? Да ли је ова хијерархија променљива или је релативно стабилна?
 - ✓ Колико живимо у складу с тим вредностима? (нпр., кажемо да нам је здравље најважније, а непрестано радимо и јуримо за материјалним вредностима, не бавимо се собом ни физички ни емотивно. Где је ту здравље као вредност?)
 - ✓ Шта радимо како бисмо неговали те вредности, тј. живели у складу с њима?
(Поделити прилог 2: Како да идентификујемо своје животне вредности и да живимо у складу с њима)

3. Вредности које желимо да развијемо код своје деце (20')

- Сваки учесник треба да узме папир А4 и подели га линијом на две половине: са леве стране пишу три вредности које би желели да развијају код свог детета (нека одаберу из пирамиде вредности), а на другој половини папира пишу како развијају ту особину: три своја конкретна понашања, поступка којима покушавају да то развију (шта раде да би то постигли).
- Гледајући леву и десну половину свог папира, треба да покушају да доведу у везу своје понашање са оним што желе да развију код свог детета („циљевима“ које су себи поставили).
- ✓ Водитељ позива родитеље на размену – виде ли **везу** између постављеног циља и начина на који то покушавају да постигну или постоји **раскорак** ЦИЉ – ПУТ.

4. Урадили смо нешто супротно вредностима околине (20')

- Водитељ даје учесницима упутство да се сете неке ситуације у животу кад су урадили нешто што се није уклапало у вредности околине, нешто што је изазвало осуду или изненађење. *Уради-*

ли сīе нешїо а нисїе размишљали о њоследицама. Из било кої њериода живоїа, а осїало вам је у сећању.

- Размена у великој групи:
 - ✓ Како сте се тада осећали? Због чега?
 - ✓ Да ли бисте и сада урадили тако нешто? Зашто?
 - ✓ Шта значи бити различит од других?
- Водитељ даје инструкцију учесницима да се сете неке ситуације када су желели нешто да ураде, а нису смели (нису имали храбрости, снаге...):
 - ✓ Због чега нису смели?
 - ✓ Како су се осећали у вези с тим?
 - ✓ Да ли бисте сада исто урадили? Зашто?
- **Коментар водитеља:** Водитељи резимирају дискусију: *Када се сївари које їреба да урадимо и начин на који би їребало да се њонашамо њодугарају с нашим вредносїима, ми смо задовољни, сиїурни и исїуњени. Али када не можемо да се ускладимо са својим вредносїима, када их не њошїујемо, њочињемо да осећамо нелаїодносїи и незадовољсїиво. Важно је да идентїификујемо своје вредносїи и њоїребе – и оне од којих смо їренуїно одусїали и оне збої којих смо одусїали. Некада одусїајемо од оноїа у шїа верујемо како бисмо зашїиїили себе и друїе који су нам важни или како бисмо сачували енерїију за друїе „биїке“. Некада су нам друїе вредносїи/їоїребе важније у хијерархији и онда бирамо да зарад њихової задовољења одусїанемо од неких друїих вредносїи/їоїреба. Зашїо је веома важно да їоїа будемо свесни, не да кривимо себе већ да њокушамо да нађемо начин, баланс између задовољавања једне и друїе вредносїи/їоїребе.*

5. Завршна активност (10')

- Водитељ даје инструкцију учесницима да свако на стикеру напише и гласно каже на чему је данас захвалан – неком другом или себи. Стикере лепе на унапред припремљен пано.

ПРИЛОГ I/1: ЛИСТА ВРЕДНОСТИ

МИР	САРАДЊА	ПОШТОВАЊЕ	ИСТИНА	ТОЛЕРАНЦИЈА
СРЕЋА	СЛОБОДА	СКРОМНОСТ	ЈЕДИНСТВО	ОДГОВОРНОСТ
ЉУБАВ	ПОРОДИЦА	АМБИЦИЈА	ИСКРЕНОСТ	ЈЕДНОСТАВНОСТ
СМЕЛОСТ	ИЗАЗОВ	ПРИЈАТЕЉСТВО	ВЕДРИНА	ПАЖЉИВОСТ
ЕМПАТИЈА	САРАДЊА	ПОСВЕЋЕНОСТ	ДОСЛЕДНОСТ	ЗАДОВОЉСТВО
ЈЕДНАКОСТ	БАЛАНС	ДИСЦИПЛИНА	ЉУБАЗНОСТ	КРЕАТИВНОСТ
ВЕРНОСТ	КОНТРОЛА	ПРОФЕСИОНАЛНОСТ	ПРАВИЧНОСТ	РАДОЗНАЛОСТ
МУДРОСТ	ПОШТЕЊЕ	РАВНОПРАВНОСТ	РАДОСТ	ДРУШТВЕНИ СТАТУС
ВЕРА	МАРЉИВОСТ	ОДЛУЧНОСТ	САОСЕЋАЊЕ	ДИНАМИЧНОСТ
ЧАСТ	СТРУЧНОСТ	РАЗНОВРСНОСТ	ПОМАГАЊЕ	ЕФИКАСНОСТ
САВРШЕНОСТ	ТИМСКИ РАД	ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ	ОТВОРЕНОСТ	ЕНТУЗИЈАЗАМ
ДОБРОТА	ЗДРАВЉЕ	СТРПЉЕЊЕ	ХАРМОНИЈА	САМОПОУЗДАЊЕ
ЗАБАВА	ЛИДЕРСТВО	ВЕЛИКОДУШНОСТ	БЕЗБЕДНОСТ	ЈЕДНОСТАВНОСТ
ХРАБРОСТ	УСПЕХ	ЈЕДИНСТВО	ОПРЕЗНОСТ	НЕЗАВИСНОСТ
СПОКОЈ	ХУМОР	ПОСВЕЋЕНОСТ	СТРОГОСТ	ПОУЗДАНОСТ
ПОДРШКА	СПОНТАНОСТ	ПОЗИТИВНОСТ	ЗАХВАЛНОСТ	ПРАКТИЧНОСТ
СЛУШАЊЕ	ПАТРИОТИЗАМ	НЕСЕБИЧНОСТ	УЗДРЖАНОСТ	ЕМОТИВНОСТ
ОПРОШТАЈ	СТРПЉЕЊЕ	ПОШТОВАЊЕ	ЉУБАЗНОСТ	ИНТЕГРИТЕТ

ПРИЛОГ I/2

КАКО ДА ИДЕНТИФИКУЈЕМО СВОЈЕ ЖИВОТНЕ ВРЕДНОСТИ И ДА ЖИВИМО У СКЛАДУ С ЊИМА

Вредности и вредносне оријентације су схватања (систем уверења) о пожељним начинима понашања, облицима активности и стањима у природи и друштву.

Вредности су трајнији и далекосежнији циљеви којима појединац тежи. Вредности нам омогућују да управљамо својим емоцијама и својим понашањем, оним што мислимо и говоримо.

Могу се класификовати на различите начине:

- 1) Културне вредности – релативно опште вредности које доминирају у некој друштвеној заједници и чине битне елементе културе те заједнице (материјалне, духовне, социјалне, индивидуализам, колективизам);
- 2) Идеолошке вредности – изражавају поглед на свет и друштво одређених друштвених група, класа и слојева;
- 3) Вредности које се тичу личне сфере и индивидуалног живота – лични циљеви, начин живота (хедонистичке вредности, утилитарне – материјалне вредности, сазнајне, естетске...).

Вредности садрже моралну ноту тиме што носе идеје појединца о томе шта је исправно, добро или пожељно.

Системи вредности представљају одређивање приоритета појединачним вредностима у односу на њихову релативну важност. Овај систем може се идентификовати кроз релативну важност коју придајемо вредностима, попут слободе, задовољства, самопоштовања, поштења, послушности, једнакости и сл.

Вредности појединца релативно су постојане и трајне. Вредности које су нам данас важне вероватно су сличне вредностима којих смо се држали прошле године и онима којих ћемо се држати у будућности.

Карактеристике вредности попут постојаности и трајности могу се објаснити начином на који су изворно научене. Као деци говорили су нам шта је увек пожељно или увек непожељно. Ту не постоје сива подручја – нпр., треба бити поштен и одговоран. Нису нас учили да будемо само мало поштени или само мало одговорни. Управо то учење вредности као апсолутних („црно или бело“) јесте оно што осигурава њихову постојаност и трајност.

Међутим, процес преиспитивања наших вредности може да доведе до промене.

Нпр., када започнете каријеру, успех ћете можда мерити новцем и друштвеним статусом, и то ће вам вероватно бити главни

приоритет. Али када добијете породицу, равнотежа између посла и живота може бити оно што ћете највише ценити. Како се мења ваша дефиниција успешности, тако се могу мењати и ваше вредности. Зато је важно да континуирано радите на својим вредностима, нарочито када почнете да се осећате незадовољно и неиспуњено.

Када се ствари које треба да урадимо и начин на који би требало да се понашамо, подударују с нашим вредностима, ми смо задовољни, сигурни и испуњени. Али када не можемо да се ускладимо са својим вредностима, када их не поштујемо, почињемо да осећамо нелагодност и незадовољство.

Зато је веома важно да:

- свесно учинимо напор и да идентификујемо своје вредности, а затим да
- направимо план како да живимо у складу с њима.

Један од начина да дефинишете своје вредности јесте да се осврнете уназад – да идентификујте када сте се заиста осећали добро и када сте били уверени да сте правили добре изборе.

- Сетите се када сте били срећни, када сте се осећали добро, а када лоше. Прођите кроз различите животне периоде и кроз приватни (лични) и пословни део свог живота.
- Када сте заиста били задовољни и испуњени?
- Шта вас је све довело до тог осећања?
- Нађите вредности које су чиниле да се осећате заиста задовољним.
- Можете и да упоређујете две ситуације: Када сте се осећали боље? У којој ситуацији?
- Због чега?

Бирањем између две различите вредности одређујете које су вам најважније, одређујете приоритете.

Када одредите шта су вам приоритетне животне вредности, треба да донесете одлуке да се понашате у складу с њима. Није лако, али је изводљиво, посебно када сте их издвојили, кад сте се одлучили за то у шта верујете.

Родитељи дефинишу основну матрицу вредности за своје дете/децу, припремајући га/их за самостални живот. Када се дете осамостали, стекне интегритет („почне да мисли својом главом“), оно ове вредности преиспитује, неке одбацује, неке трајно усваја и развија своје личне, аутономне вредности. То су лична уверења да нешто вреди и да је вредније од нечега другог.

У истраживањима се показало да су следеће вредности оне које су испитаници најчешће издвајали као најбитније: захвалност,

веровање у друге, посвећеност, саосећање, сарадња, љубазност, опроштај, пријатељство, искреност, нада, интегритет, слушање, љубав, оптимизам, стрпљење, поштовање, толеранција, визија.

Milton Rokeach, *The Nature of Human Values*, New York, 1973.

Clare W. Graves, "Levels of Existence: An Open System of Values", *Journal of Humanistic Psychology*, 1970.

<http://www.Životne vrednosti>. Šta vam je u životu važno? Borić, I, Word press pdf

Tilman, D.; Hsu, D, *Životne vrednost*, Kreativni centar, Beograd, 2007.

II ТРИ КУЛТУРЕ (60')

Циљ радионице:

- ✓ Разумевање процеса настајања стереотипа и предрасуда
- ✓ Разумевање проблема у интеркултуралној комуникацији

Прилози за учеснике:

Стереотипи и предрасуде
Разлике и сличности међу
припадницима различитих
група и култура

Материјал за рад:

Стикери, флипчарт табла,
флипчарт папири, фломастери,
папири А4, самолепива креп-
трака ширине 5-6 цм, маказе,
задаци за рад са описима
понашања три различите
културе, фото-апарат или
телефон (за фотографисање)

Ток радионице

1. Уводна активност: Представљање и поздрављање (10')

- Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, поделе им „беџеве“, питају има ли неко нешто да размени са групом.
- Затим дају инструкцију учесницима да се представе тако што први који се представља каже: „Здраво, ја сам Милица“ (каже своје име), а сваки следећи: „Здраво Милице“ (каже име особе која се пре њега представила) и дода: „А ја сам Сања“ (каже своје име).

2. Три културе (40')

- Учесници извлаче стикере различитих боја (три боје) и на основу њих деле се у три групе. Свака група треба да стане у одређени део простора, што даље једни од других. Важно је да стикере залепе тако да буду видљиви. Објаснити им да им они помажу да се разликују и буду препознатљиви. Водитељи објашњавају да свака група представља по једну културу, а затим и свакој групи посебно објашњава правила понашања у тој култури и даје им написано упутство, са описом како треба да се понашају (правилима њихове културе). Напомена: Треба водити рачуна да групе не чују правила културе других (ако је могуће, издвојити их из просторије док се објашњавају правила културе). Дати групама мало времена да се припреме и „увежбају“ своја правила.
- Водитељ објашњава да ће ускоро имати сусрет са члановима других култура и да имају задатак да упознају што више

припадника других култура и да с њима попричају, али да се строго **придржавају** правила своје културе. Могу слободно да се крећу, сусрећу с ким год желе и размењују мишљења о чему год хоће. Упознајући се са другима важно је и да запамте шта су им рекли, како су реаговали.

- Групе се сусрећу и разговарају, водитељ прати интеракцију и повремено плесне рукама (или дуне у пиштаљку). После десетак минута прекида активност и замоли учеснике да се врате у своје групе.
- У групи одговарају на три питања: а) Какве су друге две културе? Како бисте их описали? Дајте им име б) Каква је ваша култура? Како бисте је описали? Дајте јој име.
- Размена у великој групи – свака култура описује друге две, водитељ све њихове описе, тј. карактеристике култура пише на флипчарту (који је подељен у три колоне, за сваку културу по један). Када заврше са описом других култур, а групе причају како виде себе (водитељ и то записује у наставку колоне – другим маркером како би било видљивије).
- Дискусија у великој групи:
 - ✓ Како сте се осећали током ове активности? Да ли вам је било тешко да се придржавате правила своје културе? Да ли вас је то ограничавало у контакту са другима? Јесу ли вам понашања других култура била чудна? Јесте ли их питали зашто се тако понашају? Да ли је вас неко питао зашто се тако понашате? Шта вам је све представљало тешкоћу у комуникацији?
 - ✓ На основу којих података сте доносили закључке о другим културама? Одакле вам идеја да су... (водитељ прочита неке од изразито негативних и позитивних карактеристика)?
 - ✓ Шта су од карактеристика које су наведене описи понашања, а шта наша тумачења? Чег а има више? Због чега је то тако?
 - ✓ Постоје ли разлике у начину на који нас други виде и начину на који ми себе опажамо? У чему се састоје те разлике? Због чега те разлике настају?
- **Коментар водитеља:** Водитељ повезује оно о чему су учесници говорили са стереотипима и предрасудама: *Стереотипи и предрасуде такође понашања која видимо, тумачимо и генерализујемо на све припаднике групе. Важно је да осветлимо*

како шумачење (које је природан процес функционисања нашег ума) лако помешамо са чињеницом (оно што видимо и чујемо). Водитељ иакође резимира дискусију учесника кроз наилашавање неких проблема у интеркултуралној комуникацији и начинима њиховог превазилажења (видети прилоге).

3. Завршна активност: Мрежа (10')

- Водитељ држи клупко вунице и започиње прављење „заједничке мреже“ онога што нас као групу повезује, тако што каже једну вредност, особину која нас као групу повезује, а затим изговори име неке особе из групе и баци јој клупко. Клупко иде од учесника до учесника док се сви не изређају у прављењу заједничке мреже. По завршетку, мрежа се може закачити у простору као заједнички продукт активности.

Предрасуде су унапред донети негативни ставови о другима. Предрасуде су често темељ разних облика неправедног и дискриминишућег понашања према особама на које се односе. Представљају одређена осећања према другима само на основу њихове припадности некој групи (нпр. „Жене не умеју да возе“, „Мушкарци су егоистични“, „Арапи су терористични“).

У социјалној психологији предрасуде су дефинисане као специфичне врсте ставова:

- судови који нису засновани на чињеницама и логичким аргументима,
- отпорни су на промене,
- укључују јак емотиван однос.

Стереотипи су шематска и крута представа о особинама и личности припадника неке групе која се круто преноси и примењује на сваког појединца из групе.

Стереотипи су саставни део предрасуда јер су уверења о некој групи по правилу усклађена са осећањима која према тој групи имамо.

Постоје два схватања о пореклу и функцијама стереотипија:

1. неоправдане генерализације – које су резултат суђења на основу ограниченог искуства (па често и садрже део истине) и имају функцију сналажења, оријентисања у животу као и многи други појмови. И наука често гради такве стереотипе када на упрошћен начин приказује сложене процесе.
2. Израз и рационализација предрасуда (карактеристичних ставова).

Барна (Барна, 1989) указује на то да стереотипи постоје јер људима помажу да смање претњу од неизвесног, чинећи свет предвидим и на тај начин стереотипи повећавају осећај сигурности, нарочито када се особа нађе у страном и непознатом окружењу.

Важно је да имамо на уму да стереотипи често нису у складу са објективним стањем ствари (Пример неколико стереотипа: Рај је место где су полицајци Британци, кувари Французи, механичари Немци, љубавници Италијани, а све то организују Швајцарци. Пакао је место где су кувари Британци, механичари Французи, љубавници Швајцарци, полицајци Немци, а све то организују Италијани).

Стереотипи у друштву опстају због:

- социјалног учења – ови феномени нису урођени већ се уче од рођења – од родитеља, шире породице, касније од пријатеља, учитеља, наставника, путем медија и социјалних мрежа, и
- конформизма – ако су одређене врсте предрасуда прихваћене од друштва, постоји велики социјални притисак да се особа конформише групи и да их прихвата здраво за готово. Зато их је тешко превазићи.

Неки од начина за превазилажење:

1. информисање, односно тражење реалних – објективних аргумената, доказа да подрже одређени став.
2. разумевање међусобних разлика и њихово прихватање, неговање емпатије.

* Преузето и адаптирано из: „Ни црно ни бело – програм за рад са децом и младима – образовање за превазилажење предрасуда, развој толеранције и неговање интеркултуралности“, ЦИП – Центар за интреактивну педагогију, Београд

У комуникацији се често сусрећемо с препрекама које отежавају, а понекад и онемогућавају разумевање међу припадницима различитих група или култура. Проучавајући узроке нераздевања приликом сусрета међу културама, Л. М. Барна (1998), поред стереотипа и предрасуда издваја још пет препрека: анксиозност, претпоставка о сличностима, етноцентризам, језички проблеми и погрешно разумевање невербалних порука („камење спотицања“).

1. Анксиозност/тензија

Свака интеркултурална комуникација садржи одређени степен неизвесности и због тога су анксиозност и тензија честе појаве. На пример, када се нађемо у иностранству, налазимо се у средини која се разликује од оне на коју смо навикли. Висок ниво тензије усмерава нашу пажњу на сопствено стање тензије, а не на оно што нам говори саговорник. Анксиозност нам отежава да искажемо оно што желимо, али прави проблем настаје када као начин ослобођења од тензије изаберемо неки вид неконструктивног понашања или неку форму одбране, као што је искривљена перцепција или избегавање и непријатељство.

2. Претпоставка о сличностима

Када не поседујемо довољно информација о другој култури, природно је да претпоставимо сличности, а не разлике. Међутим, уколико се у комуникацији с људима који потичу из друге културе искључиво понашамо у складу с претпоставком о сличностима, суочићемо се с тешкоћама или доживети нека изненађења и непријатности. Опасност је у томе што због претпостављене сличности нисмо у стању да увидимо значајне разлике. На пример:

- *Однос према времену је различит у различитим културама. Време се различито схвата и користи. Нпр., чињеница да је њословни састџанак заказан за 10 саџи и 30 минуџа може да има различитџо значење. У Немачкој, Енџлеској и Јаџану очекује се да дођеџе и пре заказаној времена. У Француској и Шџанији ће вам џолерисаџи кашњење. У Русији и Саудџској Арабији ће џесџираџи ваше сџрџљење, џа је моџуће да састџанак џочне и с великим закашњењем.*
- *Однос према џросџору такође се разликује. Дистанца која се заузима приликом разговора с непознатом особом разликује се од једне до друге културе. У араџским земљама дисџанца*

између припадника истој пола већа је него у европским земљама или у Северној Америци. Просторна диспанца у Француској мања је него у Немачкој или Великој Британији. Уколико неко прекрши ово неписано правило, изазваће у најмању руку нелагодности у комуникацији.

Није добро ни ако претпоставимо да је све различито јер ће нас то ометати да уочимо значајне сличности између култура. Зато, када се сусретнемо с новом културом, најбоље је да ништа не претпостављамо већ да се **информишемо о томе какви обичаји и норме постоје у датој култури.**

3. Етноцентризам

Људи су склони да своју културу и свој начин живота третирају као природно стање ствари и да о другима просуђују полазећи од сопствених културних стандарда. Етноцентризам се обично јавља код људи који доживе „културолошки шок“. Када се неко сусретне с новом културом може се десити да ту нову сматра лошијом од своје културе.

Да би се успоставила успешна интеркултурална комуникација и разумевање потребно је да будемо отвореног ума и да ставове и понашања људи из других култура истражимо гледајући их с њихове тачке гледишта.

4. Коришћење различитих језика и стилова комуникације

Према Јандит (2000) језик је колекција симбола које људи у некој заједници користе како би међусобно комуницирали значења и искуства. *Нпр., студенти из Индонезије који уче шпанске језике имају многе проблема да схвате граматички појам рода јер у њиховом језику не постоје правила која се односе на род. Када неко са арајској говорној подручја учи енглески језик, проблем су времена којих у арајском језику има три, а у енглеском језику дванаест.*

Погрешно превођење/разумевање речи, израза и фраза у ситуацији вишејезичне комуникације може да доведе не само до погрешне процене намера других особа већ и до сасвим нетачне процене друге стране као неискрене, непоштене, арогантне, агресивне или злонамерне. *Нпр., тишина у комуникацији тумачи се веома различито у Кини („Тишање је злато“ и Аустралији (знак незаинтересованости и/или ситљивости).*

Или, у арапском свету природно је да се људи једни другима гласно и директно обраћају и да често користе императив. У сличним ситуацијама, нпр., Французи махом говоре тихо и користе упитни говор. *Нпр., арајски студенти би француском конобару рекао: „Донеси ми кафу и чашу воде!“, док би Француз рекао: „Да ли бисте моли да ми донесите кафу и чашу воде, молим вас?“*

5. Погрешне интерпретације невербалних порука

Невербални знаци могу да носе различито значење у различитим културама. Погрешне интерпретације невербалних порука у интеркултуралној комуникацији могу да створе веће проблеме и од самог језика.

- *Гестови*: Спојени палац и кажипрст у виду круга јесте гест који се у Француској користи да означи нулу или нешто што нема вредност; у САД исти гест означава да је нешто прихватљиво; у Бразилу овај гест има увредљиво значење, док у Јапану представља ознаку за новац.
- *Контакт очима* различито се користи у комуникацији. У Арапским земљама, Латинској Америци и Јужној Европи саговорник се приликом комуникације гледа директно у очи, док људи из Азије и Северне Европе у комуникацији углавном користе само површан поглед или га у потпуности избегавају.
- *Понашање*: У Србији се сматра непристојним уколико неко не чека свој ред, док је то у Сирији дозвољено и сматра се да свако треба да се избори за своје место. Припадници арапске културе доживе „културолошки шок“ када први пут виде младе на улици да се љубе, а то је у многим земљама уобичајено.

* Преузето и адаптирано из: Гошовић, Р., Мрше, С., Јеротијевић, М., Петровић, Д. и Томић, В. (2012). Водич за унапређивање интеркултуралног образовања, Београд: Група МОСТ и Фондација за отворено друштво.

ПРИЛОГ II/3 – МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД

Понашање припадника различитих култура

Понашање припадника I културе:

- одброје у себи до шест пре него што нешто кажу;
 - на звук који произведе водитељ (звиждук, плескање...) заћуте и ослушкују;
 - на питање „како си?“, покрију очи рукама.
-

Понашање припадника II културе:

- чим неког сретну, питају: „како си?“ и уносе се у лице саговорнику;
 - на звук који произведе водитељ (звиждук, плескање...) протежу се и зевају;
 - кад саговорник говори тихо или ћути постају бучни, вичу да би успоставили контакт.
-

Понашање припадника III културе:

- говоре тихо;
 - на звук који произведе водитељ (звиждук, плескање...) дубоко се поклоне;
 - држе дистанцу од пола метра од саговорника (измичу се).
-

ПРИЛОГ II/4 – МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД

Питања за припаднике култура

- Како бисте описали прву културу?
- Како бисте их назвали?
- Како бисте описали другу културу?
- Како бисте их назвали?
- Напишите нешто о себи, о својој култури, какви сте?
- Како бисте могли да се зовете?

III СЛАВИМО РАЗЛИЧИТОСТИ (70')

Циљеви радионице:

- ✓ упознавање са различитим породичним миљеима из којих потичу деца у групи
- ✓ креирање услова/ могућности за једнако уважавање свих породичних контекста/миљеа

Прилози за учеснике:

Културолошка осетљивост и интеркултуралност

Материјал за рад:

Исечене пазле
Задаци за станице у фолијама
Бојице, фломастери, папир за писање А4
Клупко танког канапа/вунице,
маказе, лепак

Ток радионице

1. Уводна активност – Пазле: представљање (20')

- Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, питају има ли неко нешто да размени са групом.
- Учесницима поделити унапред исечене пазле. Сваки учесник/ца у пазли напише своје име и нацрта нешто о себи, што га представља. Када заврше, свако се представи, покаже шта је нацртао/ла и зашто, а други могу да постављају питања. Затим сложе све пазле и направе заједнички пано, који окаче у простору.
- Представити тему радионице.

2. Наше књижице (40')

- Учесници се поделе у мање групе разбрајањем од један до шест. Све јединице су једна група, све двојке друга, и тако редом (колико станица толико група). У овим групама се одвија главна активност.

Напомена: уколико је број учесника недовољан за шест станица (потребно је да буде најмање троје у једној групи), васпитач смањује број станица и задатака до броја који је могућ. Уколико нема ни 10 учесника, препоручује се да се ова радионица прескочи јер овако мали број учесника неће омогућити ваљану размену и креирање књижица.

- Представљање, упознавање учесника с техником *Станице*: васпитач претходно у соби организује шест пунктова/станица на којима се налази потребан материјал за рад и унапред исписан задатак. Свака станица означена је бројем од један

до шест. На свакој станици је другачији задатак за учеснике и предвиђено је да се ради пет минута. Учесници се расподеле тако да је код сваке станице једна група. На знак васпитача/водитеља почну да раде свој први задатак, а након пет минута, опет на знак васпитача/водитеља, померају се на следећу станицу чији је број за један већи од њиховог и раде следећи задатак. Сви пролазе све станице и када дођу до свог почетног задатка/позиције кружење се завршава. Последња група прави и књижицу, тако што све станице повезује, направи корице, наслов и украси је.

Задаци у станицама:

Станица 1 – Пословице и изреке

Задатак: Омиљену пословицу или изреку напишите на свим језицима које знају чланови ваше групе и илустрирајте је.

Станица 2 – Писање песме о причи

Задатак: Сетите се неке приче/бајке која вам је била омиљена у детињству или је сада причате својој деци. Напишите песму од једне строфе о тој причи/бајци.

Станица 3 – Моје место

Задатак: Напишите по две реченице о граду, месту у којем сте рођени, у којем живите.

Станица 4 – Празници

Задатак: Које све празнике славите у својој породици? Прикажите их кроз реч и цртеж.

Станица 5 – Омиљене песмице

Задатак: Запишите стих своје омиљене дечије песмице.

Станица 6 – Омиљена игра са децом или традиционална игра

Задатак: Напишите омиљену или традиционалну игру коју сте научили од својих родитеља, бака дека или их играте са својом децом.

- 3. Завршна активност (10’):** када књижице буду готове, васпитач замоли групе да проследи књижице укруг да их сви погледају. Васпитач замоли родитеље за завршни коментар о својим продуктима и процесу кроз који су прошли у овој радионици. Шта мисле да је био циљ ове радионице?

Важност образовања за интеркултуралност

Ако закон сваком грађанину наше земље гарантује једнакост без обзира на национално порекло, језик и веру и друге индивидуалне и групне разлике, онда и грађани треба да науче не само како да поштују властите културне норме и вредности већ и како да уважавају права својих суграђана који су у том погледу различити. Властиту културу свесно или несвесно учимо од самог рођења. Према очекивањима средине у којој одрастамо и према нормама понашања које постепено усвајамо, већ у раном детињству се обликују многи аспекти нашег културног идентитета. Касније, кроз школовање, систематски учимо о вредностима и нормама понашања сопствене културе.

У мултикултуралним друштвима, каква су углавном сва савремена друштва, тај процес уобличавања личности и идентитета сваког појединца може бити много сложенији. Рецимо, у породицама чији су родитељи пореклом из различитих култура (а таквих је много и у нашој земљи) деца могу истовремено да науче два различита језика, да познају и празнују различите верске празнике. У породицама наших емиграната који живе у разним земљама света деца науче језик и упознају културу земље у којој живе подједнако добро као и властиту.

Међутим, у ситуацијама у којима нисмо тако непосредно изложени култури различитој од наше, о другим културама учимо другачије. Наиме, природно је да на сваку новину, на све што је неуобичајено, различито од онога на шта смо навикли, реагујемо са много опреза, па чак и са страхом. Нигде се не осећамо сигурно као „код куће, међу својима“. У новом, непознатом граду обазривије се крећемо него у граду у којем смо одрасли. Истовремено, настојимо да се према најочљивијим тачкама (торњевима, споменицима...) оријентишемо на основу „менталне мапе“ свог града, па и да о понашању људи из тог града судимо на основу онога што знамо о понашању суграђана. Све нас то често може довести у заблуду. Тек кроз контакт с непознатим људима можемо боље да их упознамо и разумемо, да сазнамо шта нас све повезује, а не само по чему смо различити и шта нас дели.

Да би друштво могло да уводи и негује толеранцију као једну од основних вредности, потребно је да се делује и на нивоу система, норми и законских процедура, али и на индивидуалном нивоу, кроз учење за интеркултуралност.

² Преузето из Врањешевих, Ј., Трикић, З. и Росандић, Р. (2005). За разлику богатије – приручник за интеркултуралност. Београд: Песталоци фондација.

„Образовање мора да развија способност да се комуницира, дели и сарађује са другима. Грађани плуралистичког друштва морају бити у стању да прихвате да њихова интерпретација ситуација и проблема има корене у њиховим индивидуалним животима, историји њиховог друштва и њиховим културним традицијама, па према томе ниједна индивидуа или група не може имати само једно решење за проблеме већ постоји више решења за сваки проблем. Због тога људи морају да се разумеју и поштују једни друге и преговарају на једнаким основама, с тежњом да нађу заједничко поље интереса. Образовање код грађана мора да култивише способности да праве информисане изборе, заснивајући своје просуђивање и акције не само на анализи садашњих ситуација већ и на визији жељене будућности.“

Значење речи култура

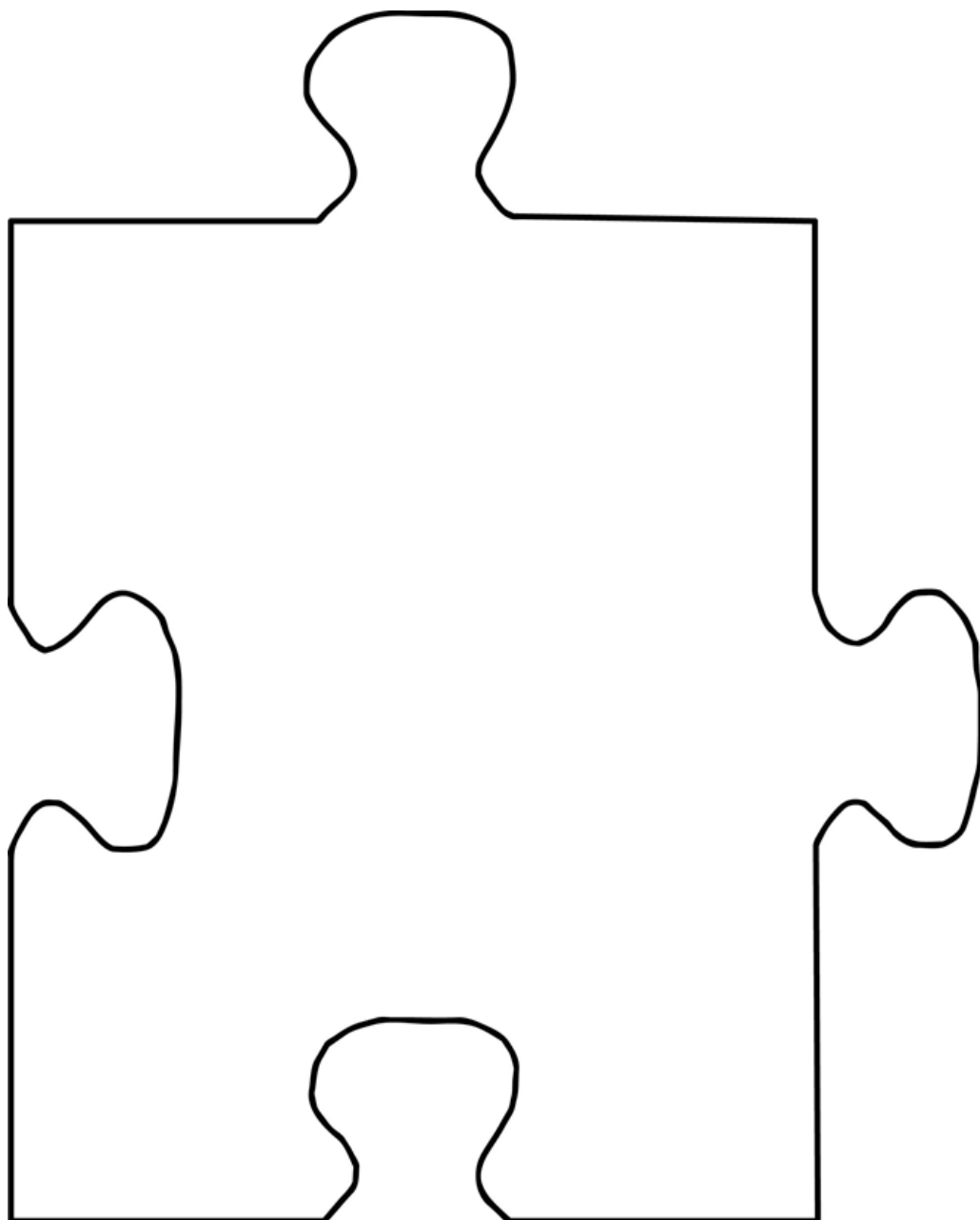
Кад чујемо реч култура, најчешће прво помислимо на позориште, књигу, концерт, односно, на разне облике елитне културе. Међутим, култура има и много шире значење. Свака људска заједница развија своју културу која се препознаје по томе:

- како њени припадници разликују ДОБРО од ЛОШЕГ;
- како организују ОДНОСЕ у ПОРОДИЦИ, а како
- односе између ЖЕНА И МУШКАРАЦА;
- како опажају ВРЕМЕ;
- које ТРАДИЦИЈЕ сматрају значајним;
- којим ЈЕЗИКОМ говоре;
- која правила поштују приликом припремања и узимања ХРАНЕ И ПИЋА;
- како размењују ИНФОРМАЦИЈЕ;
- како распоређују ДРУШТВЕНУ МОЋ и ко њома располаже;
- како реагују на ДРУГЕ КУЛТУРЕ;
- каква је улога РЕЛИГИЈЕ у друштвеном животу.

О култури бисмо могли да размишљамо као о некој врсти софтвера (software): она је попут компјутерског програма, садржи неке основне претпоставке о свету у којем живимо, вредности и норме којих се придржавамо, језик којим говоримо, начин на који се одевамо и хранимо, начин на који комуницирамо и како се односимо према супротном полу... Читав тај програм одређује наше свакодневно понашање.

Културу бисмо могли да упоредимо с леденим брегом. Као код леденог брега, где видимо само врх над водом, а оно испод само наслућујемо, и неки састојци културе врло су видљиви и лако препознатљиви, а неке је тешко уочити. Само мали део тог леденог

брега је изнад водене површине, а подупире га много већи део испод површине. Иако невидљив, тај скривени део моћна је основа сваке културе. Горе, изнад површине, лако уочавамо особености неке културе у архитектури, музици, језику, начину одевања, кухињи и сл. Далеко испод су дубински елементи као што су историја (сећања) групе људи који граде и деле дату културу, норме понашања, вредности, претпоставке о свету, природи и времену. Слика културе као леденог брега говори не само да су делови изнад површине израз оних дубинских састојака културе већ и то да је због „смањене видљивости“ тих суштинских састојака културе и разумевање културних разлика знатно отежано. Лако нам је да уочимо видљиве разлике између културе којој припадамо и неке друге културе, али је много теже да разумемо на чему се те уочљиве разлике заснивају. Међутим, ова слика културе као леденог брега није од велике помоћи ако трагамо за одговорима на нека друга важна питања. На пример: да ли се културе мењају? Ако се мењају, како и зашто долази до тих промена? Колико је јака веза између културе и понашања неког појединца који јој припада? Може ли неко да живи у складу са више различитих културних модела? Да ли се и како се културе међусобно прожимају? Ова слика ипак може да нам помогне да схватимо да о другим културама не треба да судимо само на основу на први поглед уочених разлика већ да је потребно да упознамо и разумемо и оне скривене, теже уочљиве делове културе.

IV ДРУГАЧИЈИ, ПА ШТА? (70')

Циљ радионице:

- ✓ успостављање поверења међу учесницима и превазилажење страхова од различитости и другости

Прилози за учеснике:

Материјал за рад:

Флипчарт папири, маркери, траке од папира у боји и фломастери
ппт „Четири мала ћошка ничега“

Ток радионице

1. Уводна активност: Ланац сличности и разлика (20')

- Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, питају има ли неко нешто да размени са групом.
 - Сваки учесник добије траку у боји (папир А4 исећи на траке ширине два цм) са задатаком да на једној страни напише по чему је њихова породица слична осталима, а по чему се разликује. Потом први учесник каже шта је написао, захефта своју траку (направи карику), следећи каже своју и надовеже своју карику, и тако редом док се не направи ланац. Васпитач коментарише како то илуструје начин на који се сличности и разлике преливају једни у друге и спајају у ток који може колико да раздваја толико и да повезује.
 - Представити тему радионице.
1. Учесници се поделе у парове и раде следеће активности које подстичу узајамно поверење:
 - Клацкалица: У паровима се ухвате за зглобове руку, затим чучну и устану заједно. То се неколико пута понови.
 - Клацкалица леђа о леђа: Стану леђа о леђа, уплету руке, заједно се спуштају и устају.
 - Шетња са затвореним очима: један жмури, други га шета, па се замене. Игра се без речи.

2. У сусрету са различитошћу (40')

- По месту седења или разбрајањем учеснике поделити у мање групе (по четворо), групе добију флипчарт папир. На средини папира нацртају људску фигуру. Треба да замисле да је то

особа која се боји контакта са онима који су другачији, који имају другачији језик, навике, културу и сл. (дају име тој особи ако желе).

- Пошто их је по четворо у групи, свако у свој угао тог великог папира записује све оно што мисли да ту особу плаши када је у контакту са другачијима од себе, с људима који се од њих по нечему разликују.
- Када запишу, у групи погледају шта имају записано и онда као група смишљају како се ти страхови могу превазићи (стратегије за расплашивање), преводе страхове у стратегије (шта се може учинити и на који начин – конструктивно).
- Те стратегије записују у тело које су нацртали и повезују их са страхом који је већ написан (нпр. Страх: бојим се да се нећемо разумети – Стратегија: научим неколико речи језика којим говори особа која је другачија од мене, споразумевам се пантомимом, користим Гугл преводиоца, и сл.).
- Кад заврше, каче своје цртеже, обилазе, читају стратегије. Водич на крају шетње пита родитеље имају ли неки коментар. Памте ли неку ситуацију из свакодневног живота која их подсећа на ово? Размени ко жели на великој групи.

3. Завршна активност: Видео-пројекција и читање књижице „Четири мала ћошка ничега“ (10’) <https://drive.google.com/file/d/1vMzYgOYTNDsLVcSII0NNi2kBGUpf-iHy/view>

V УВАЖАВАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ И РАВНОПРАВНОСТ (75')

Циљ радионице:

- ✓ Разумевање појмова уважавање различитости и равноправности и њихове видљивости у контексту предшколске установе

Прилози за учеснике:

Промоција родне равноправности у вртићу:

Материјал за рад:

фломастери, папир за писање А4, флипчарт папир

Ток радионице

1. Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, питају има ли неко нешто да размени са групом. Уколико има нових учесника, замолити их да се представе.
2. **Мини-лекција:** Након кратке уводне речи о теми радионице, водитељи изложе дефиниције појмова уважавање различитости и равноправност (10').
 - ◆ **Уважавање различитости** значи да се особености (сличности и разлике) и групне припадности (различити аспекти идентитета) сваког детета поштују и промовишу и на различитост се гледа као на прилику за учење и развој. У окружењу које уважава различитости веће су шансе да: а) свако дете има осећај да припада групи, б) свако дете има осећај да су му сви аспекти идентитета уважени и цењени, и в) деца с радошћу уче једна од других.
 - ◆ **Равноправност** значи да сва деца треба да имају *једнака њправа и могућности*: право на доступност образовања и право на квалитетно образовање које ће допринети развоју способности и талената до њихових крајњих могућности. Равноправност не значи једнакост у третману (да сву децу третирамо на исти начин, пошто мислимо да су сва деца иста) већ једнакост у правима и могућностима које им се нуде, без обзира на различитости које међу њима постоје. То значи: а) да се у вртићу поштује и негује идентитет сваког детета и осећај припадања; б) да су идентитети све деце „видљиви“ у курикулуму, као и њихове способности, таленти и интересовања; в) да свако дете има једнаку доступност свих материјалних ресурса који се у васпитно-образовној установи нуде, као активности који подстичу њихов целовит развој.

3. Где сам ту ја/ми? (40')

- Учесници добију по парче папира и оловку и имају задатак да обиђу улаз, ходник и собу у којој борави њихово дете и прибележе све оно што у овим просторима виде као добродошлицу за њих и њихово дете (ово раде индивидуално, тј. свако за себе посматра и бележи). Нагласити да је важно да запишу све оно што шаље поруку да су они и њихово дете видљиви, да се препознају или да на неки начин задовољава њихову потребу за уважавањем, њих самих и њихове деце. Када заврше, могу да допишу шта би још волели да су видели у простору, у чему би још могли да виде да су добродошли и да су различитости видљиве, шта би им пријало као родитељима, а шта њиховој деци и сл.

➤ **Дискусија:**

Позвати родитеље да изнесу своја запажања, најпре оно што су видели и што њима као родитељима шаље поруку да су добродошли, да су њихове породичне културе уважене, а потом и оно што мисле да значи и деци. Бележити одговоре родитеља на флипчарт.

Потом их питати шта би још могло да буде израз уважавања за њих и њихову децу. И ово бележити на флипчарт.

Водитељ кратко резимира

4. Како можемо заједно да креирамо простор у којем ћемо се сви осећати пријатно и добро дошло? (20')

- **Задатак за групе:** родитељи у малим групама размишљају о начинима на које би предлоге које су изнели могли заједно са васпитачима и децом да реализују. Шта би конкретно могли да предложе, ураде, донесу, направе, и сл. како би простор у којем деца бораве послао поруку да су им деца добро дошла.
- Кад групе изнесу предлоге, направити мали план акције за наредни период. Одредити временску динамику и задужења.

5. Завршна активност: Рефлексија/евалуација (5')

- Нацртати дуж обележену бројевима од један до 10 и замолити родитеље да на изласку ставе свој знак на број којим би оценили радионицу којој су присуствовали. Понудити и стикере уколико неко жели да и речима образложи оцену.

VI РОДНЕ УЛОГЕ (70')

Циљ радионице:

- ✓ Разумевање процеса усвајања родних улога и формирања родних идентитета, као и начина на који родни идентитети обликују рана искуства деце предшколског узраста

Прилози за учеснике:

Материјал за рад:

ФЧ папир, фломастери, маркери

Ток радионице

1. Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, питају има ли неко нешто да размени са групом. А потом најаве тему радионице.
2. **Родне улоге и њихова социјализација (60')**
 - Рад у малим групама: Свака група има флипчарт папир на којем је нацртана табела:

	Жене	Мушкарци
особине		
понашања		

Имају задатак да у малој групи промисле и напишу које особине и која понашања се традиционално приписују женама, а које мушкарцима.

- Групе излажу своје табеле и водитељ организује кратку дискусију о сличностима/разликама између група, тј. постоје ли неке особине које већина традиционално приписује женама/мушкарцима, и у чему се разликују особине жена и мушкараца
- **Мини-лекција:** Пол се одређује на рођењу као мушки или женски на основу биолошких и физичких особина (нпр. унутрашњи и спољашњи полни органи, хромозоми и хормони). Род су понашања и особине које друштво сматра прикладним или прихватљивим за девојчице/жене и дечаке/мушкарце. Род нам није дефинисан на рођењу већ га учимо од најранијих дана од људи из окружења, укључујући породицу, наставнике, вршњаке и медије. Он утиче на наша уверења и мишљења о томе шта значи бити девојчица/жена или дечак/мушкарац. Родне конструкције могу се временом мењати и изражавају се различито у различитим контекстима. На крају, род обликује све аспекте наших живота, укључујући и образовне си-

стеме. Родне улоге су особине или начини понашања које друштво обично везује за мушке/женске особе и сматра их прихватљивим за мушкарце/жене.

- Потом свака група добије следећу табелу:

	Жене	Мушкарци
Поруке које чују током одрастања		
Реакције средине када се не понашају у складу са очекивањима		

Имају задатак да напишу које поруке чују током одрастања које су везане за девојчице/жене и дечаке/мушкарце и како средина реагује када се не понашају у складу с тим порукама (очекивањима).

- **Мала галеријска шетња:** Свака група окачи своје постере на зид, прошетају се по просторији и гледају шта су друге групе записивале
- **Кратка дискусија:** Утисак из разгледања паноа? Има ли сличности и којих? Да ли има разлика? Да ли се разликују очекивања у вези с мушкарцима и женама, и на који начин?
- **Коментар васпитача:** Социјализације родних улога у предшколском периоду у великој мери зависе од начина на који васпитачи и други одрасли (свесно или несвесно) третирају дечаке и девојчице у вртићу. Стереотипна социјализација родних улога (различита очекивања од дечака и девојчица, као и њихов различити третман заснован на стереотипима) доводи до родне неједнакости у друштву, тј. до неједнаке расподеле друштвене моћи и ресурса између жена и мушкараца (нпр., за исту врсту посла жена је мање плаћена од мушкарца или се у породици предност пре даје образовању синова него образовању ћерки).
- У малим групама учесници дискутују понашају ли се различито према дечацима/синовима и девојчицама/ћеркама? У чему се те разлике огледају?
- Када све групе заврше са дискусијом, водитељ их замоли да поделе своје одговоре са целом групом (док групе извештавају, водитељ може да пише њихове одговоре на флипчарту).

- Представити родитељима начине на које се у вртићима подстиче родна равноправност. Поделити им материјал и питати шта они као родитељи могу да промене у свом односу према деци на ову тему.

3. Завршна активност: рефлексивна/евалуација (20')

- За крај, замолите их да на папирићима напишу свој утисак везан за тему којом сте се бавили, а на изласку из просторије уписују на „термометру“ од 0 до 10 колико им је била интересантна ова радионица (од 0 – нимало, па до 10 – врло интересантна).

- Равнотежом у садржајима, активностима и приступу подучавању у циљу спречавања родне пристрасности и охрабривањем индивидуалности васпитачи могу пружити деци веће могућности за развој талената и способности.
- Васпитачи могу да позову особе које могу бити узор да деца причају с њима. Активности у којима се користе нетрадиционални родни модели могу помоћи у борби против родних стереотипа и указати деци на широк спектар избора занимања која су им доступна. Васпитач може довести у радну собу родитеље и професионалце – мушкарце и жене – који раде на пословима нетипичним за њихов род да разговарају са децом о свом послу.
- Планирање активности са децом како би се причало о родној равноправности и томе зашто је родна равноправност важна.
- Организација групног рада за децу у оквиру којег ће подстицати вођство и девојчица и дечака тако што ће подједнако расподелити улоге у вођењу, нпр., ко „води“ децу у колонама и ко помаже васпитачу око постављања или чишћења.
- Предшколске установе такође могу промовисати родну равноправност тако што ће обезбедити едукативне садржаје и књиге које представљају жене и мушкарце у нетрадиционалним родним улогама и разговарати о овим улогама са децом. У књигама би требало да се налазе и мушки и женски ликови, и једни и други би требало да имају водеће улоге и буду јунаци прича. Када се појаве књиге или садржај који прати или ојачава стереотипе, то би требало истаћи.
- Васпитачи могу промовисати родну равноправност кроз игру и дневне рутине и играчке. Нпр., током организовања групних игара или током дневних рутина не вршити поделу на дечаке и девојчице.
- Исто тако, у циљу промовисања родне равноправности васпитачи могу набавити/направити играчке које не промовишу родне стереотипе, као што су мушке и женске лутке, као и женске лутке које раде на традиционално мушким пословима (нпр. ватрогасци) и мушке лутке које раде на традиционално женским пословима (нпр. медицински техничари или библиотекари)...
- Када деца покажу интересовање или способност за неку активност, то би требало подстицати без обзира на род (нпр., ако девојчица показује интересовање за фудбал, можете је подржати да се придружи групи која игра фудбал, или уколико дечаци покажу интересовање за игру луткама или кување, треба их у томе подржати).

СОЦИЈАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕЊЕ

I СОЦИО-ЕМОЦИОНАЛНО УЧЕЊЕ: ЗНАЧАЈ И НАЧИНИ ПОДРШКЕ (70')

Циљ радионице:

- Упознавање с кључним концептима социјално-емоционалног учења (СЕУ) и начинима на које одрасли могу да подрже развој социјално-емоционалних компетенција код деце предшколског узраста

Прилози за учеснике:

Кључне вештине у оквиру социјално-емоционалних компетенција које деца уче у предшколском узрасту

Материјал за рад:

Видео-клипови: 1. Искуства развијају „архитектуру мозга“; 2. Интеракција „иницирај и узврати“ обликује мождана кола; 3. Токсични стрес скреће рани развој с правог пута
Флипчарт папир, маркери, фломастери, папир А4

Ток радионице

1. Уводна активност: Шта је СЕУ? (30')

- Водитељи на почетку радионице поздраве родитеље, питају има ли неко нешто да размени са групом.
- Увод водитеља: Неуронаука нам доноси обиље података о томе да су прве три до четири године дететовог живота од кључног значаја зато што у том периоду долази до најбржег развоја мозга. Током тих раних година формирају се и обликују нервни путеви или „канални у мозгу“, те позитивна искуства која се понављају чине канале у мозгу јачим, док канали који се не користе више пута могу нестати.
- Приказати три видео-клипа о три кључна концепта раног развоја: а) Искуства развијају „архитектуру мозга“; б) Интеракција „иницирај и узврати“ обликује мождана кола, в). Токсични стрес скреће рани развој с правог пута (видео материјали доступни на линку:
<https://developingchild.harvard.edu/translationcategory/sr/>)

Напомена: После сваког видеа или на крају питати родитеље имају ли неке коментаре, а заокружити дискусију користећи уводни део из Практикума *Социјално-емоционално учење*.

- **Мини-лекција:** Постоје докази да се деца не рађају с вештинама самоконтроле, као ни са способношћу да конструктивно излазе на крај са фрустрацијама, бурним осећањима и сукобима. Те вештине морају се научити, а учење почиње током раног развоја. Деца обично уче скуп вештина које су потребне за успешно испуњавање животних задатака кроз социо-емоционално учење или краће СЕУ (енг. SEL). То је процес кроз који деца стичу и делотворно примењују знање, ставове и вештине који су потребни да разумеју и управљају емоцијама (емоционална регулација), да постављају и остварују позитивне циљеве, да осећају и показују емпатију према другима, да делотворно комуницирају, да доносе одговорне одлуке, да буду способни да решавају проблеме, да граде пријатељства и одржавају друштвене односе и да буду асертивни када је то потребно. Социо-емоционално учење је начин подучавања који помаже деци да науче скуп вештина потребних за успешно извршавање задатака у животу. Оно представља део образовања који повезује академско знање са специфичним скупом вештина које су важне за успех у школама, породицама, заједницама, на радним местима и у животу генерално.

2. Пет кључних социо-емоционалних компетенција (30')

- Питање за учеснике: Које **компетенције** (знања и вештине) деца треба да развију у предшколском узрасту? Учесници у групама излиставашу и бележе на унапред припремљеним папирићима/тракама, по принципу једна компетенција – један папирић.
- Представити родитељима пет кључних СЕ компетенција и замолити их да сад на нивоу групе распореде вештине које су излистали у ових пет категорија. Када заврше, питати их где има највише, у којим категоријама најмање. Има ли вештина које нису могли да сврстају ни у једну категорију? Јесу ли се сад сетили још неких вештина које су им битне? Поделити прилог 1: Кључне вештине у оквиру социјално-емоционалних компетенција које деца уче у предшколском узрасту.

Напомена за васпитаче: користите уводне делове Практикума да подсетите родитеље на још неке важне вештине или да представите шта све ви као васпитачи мислите да деца треба да развију пре поласка у школу.

- Питајте родитеље да издвоје две до три вештине које су им тренутно приоритет и питајте их шта конкретно раде да би се те вештине развиле код деце (ово раде у малим групама).

- Свака група презентује вештине које су им важне и начин њиховог подстицања. Остали коментаришу.
- Васпитач допуњава дискусију информацијама о томе шта они раде у вртићу када је реч о подстицању тих вештина.

Напомена за васпитача: Ако сте пре ове са родитељима радили радионицу *Наше вредности*, подсетите их, а ако не, поделите им материјал у којем су набројане вредности и замолите их да повежу вештине које желе да развијају са децом с тим како на овај начин учимо децу вредностима које су нам битне. Нека издвоје пар за оне вештине које су издвојили као приоритетне. Презентује ко жели.

- Најавити родитељима да ћете се у следећим сусретима бавити различитим начинима како родитељи могу да подрже развој СЕ компетенција деце.

3. Завршна активност: Евалуација (10')

Родитељи напишу кључну реч/утисак везан за радионицу којој су присуствовали и при изласку залепе на за то унапред припремљен пано.

ПРИЛОГ I/1

КЉУЧНЕ ВЕШТИНЕ У ОКВИРУ СОЦИЈАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНИХ КОМПЕТЕНЦИЈА КОЈЕ ДЕЦА УЧЕ У ПРЕДШКОЛСКОМ УЗРАСТУ

СВЕСТ О СЕБИ	САМОРЕГУЛАЦИЈА
<ul style="list-style-type: none"> ✓ именује и препозна сопствена и туђа осећања; ✓ препозна осећања која могу изазвати одређене ситуације/ догађаји/понашања; ✓ анализира своја осећања и њихов утицај на сопствено и понашање других; ✓ анализира осећања друге деце и одраслих и како она утичу на понашање; ✓ развија реалистичну слику о својим снагама/квалитетима/ способностима, као и ограничењима; ✓ препозна сопствена интересовања, потребе и жеље; ✓ развија позитиван однос према себи (самопоштовање); ✓ развија поверење/веру у себе и своје снаге, у сопствене способности и знање – (самопоуздање) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ своје понашање усклади са оним што у том тренутку мисли и како се осећа; ✓ своје мисли, осећања и њихово испољавање прилагођава различитим ситуацијама; ✓ прилагоди начин изражавања својих мисли и осећања својим очекивањима, очекивањима других, као и социјалном контексту; ✓ снађе се у различитим ситуацијама и постигне позитиван резултат, не доводећи ни себе ни друге у опасност; ✓ да на различите начине излази у сусрет сопственим очекивањима и очекивањима других. ✓ сагледа однос између жеље за успехом и ризика, односно могућих последица, и може да одустане када процени да последице могу да угрозе његову или нечију безбедност; ✓ преузима иницијативу и истраје у намерама када процени да ризици не могу да угрозе његову или безбедност других; ✓ у ризичној или изазовној ситуацији уме да пружи самом себи подршку да истраје (јасним ставом „ја то могу“) или да одустане (јасним ставом „ја то не могу, не смем, не умем, нећу јер није безбедно, није корисно, није добро...“); ✓ буде подршка и ослонац другима када то од њега траже, када процени да се то од њега очекује или да је другима то потребно.

СВЕСТ О ДРУГИМА	УСПОСТАВЉАЊЕ ОДНОСА
<ul style="list-style-type: none"> ✓ разуме да сви имају сличне потребе и осећања; ✓ пажљиво слуша и може да прихвати да други мисле другачије; ✓ препозна и именује како се друга особа осећа у некој ситуацији; ✓ размишља о томе како из перспективе друге особе изгледа исти догађај; ✓ претпостави шта друга особа доживљава и осећа; ✓ повезује то како неко реагује и како се понаша с тим како се осећа; ✓ љубазно и учтиво се опходи, испољава саосећање, пожртвованост, хуманост; ✓ показује бригу за друге, поштује туђу имовину и ствари. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ успоставља односе са другима тако што уважава и поштује различитости; ✓ склапа пријатељства и дружи се с вршњацима; ✓ тражи помоћ од других када му је потребна, укључујући и одрасле; ✓ препозна када другима треба помоћ и показује спремност да помогне; ✓ користи ненасилне начине за решавање конфликта или сукоба; ✓ сарађује са другима и договара се око заједничких циљева; ✓ учествује у заједничким задацима или акцијама (припремање приредбе, уређење средине, различита дружења, такмичења).

ОДГОВОРНО ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА	
<ul style="list-style-type: none"> ✓ пре него што реагује, анализира ситуацију и препозна које понашање му може донети проблеме; ✓ размишља о томе како тренутни избори (понашање у конкретној и сличним ситуацијама) утичу на будуће односе са другима у окружењу – вршњацима и одраслима и на њихов положај у заједници (породици, вршњачкој групи, широј заједници); ✓ примењује различите стратегије да се одупре вршњачком притиску; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ размишља како његово понашање виде и доживљавају други; ✓ промишља о свом понашању у односу на оно шта је добро и корисно за њега самог и за друге; ✓ самостално решава проблеме у односима с вршњацима; ✓ преговара с вршњацима како би дошли до заједничког решења које је за све прихватљиво; ✓ доноси одлуке на основу тога шта се у његовом окружењу (породици, вртићу, вршњачкој групи) сматра добрим, вредним, прихватљивим и позитивним.

II САМОСТАЛНОСТ³ (80')

Циљ радионице:

- ✓ Упознавање начина за подстицање самосталности код деце

Прилози за учеснике:

Типични начини реаговања одраслих;
Могући развојни исходи – реакције деце на поступке одраслих;
Како подстицати дечју аутономију.

Материјал за рад:

Стикери, флипчарт табла, флипчарт папири, фломастери, папири А4, самолепива креп-трака ширине 5-6 цм, маказе, фото-апарат или телефон (за фотографисање)

Ток радионице

1. Уводна активност: поздрављање и размена (15')

- Водитељи поздрављају родитеље, а затим дају упутство учесницима да се представе тако што ће рећи своје име и додати шта су данас или јуче урадили за своје дете због чега су задовољни (на шта су поносни).
- Водитељи затим подсети на тему којом ће се заједно данас бавити: подстицање дечије самосталности.

2. Препреке за развој самосталности (30')

- Водитељи деле учесницима материјал и дају упутство да свако за себе прочита типичне начине реаговања родитеља на дечија понашања, које је сакупио и уобличио Томас Гордон у књизи „Умеће родитељства – како подизати одговорну децу“.
- У малим групама имају задатак да продискутују и напишу: а) шта сваки од ових начина реаговања „поручује“ детету, б) које су највероватније реакције детета на ове родитељске начине реаговања, тј. који је највероватнији одговор детета, и в) да ли овај облик реаговања подстиче или сузбија самосталност детета и на који начин.
- Размена у великој групи: Које су све реакције деце могуће? Шта од тих реакција спада у бунтовне, шта у послушно понашање, а шта у самосталност? Доводе ли уопште неке од реакција родитеља до самосталног понашања деце?
- Водитељ резимира дискусију (имајући у виду два прилога: реакције родитеља и реакције деце). Сви желимо да код деце

³ Инспирирано радионицом из књиге „Чувари осмеха“.

развијемо самосталност, аутономију, креативност, одговорност, али на који начин? Пример: на дечије: „Мама, вруће ми је“, мајка одговара: „Није, не скидај џемџер. Ја ваљда знам, хоћеш ли да се разболиш“. Или деца траже да помажу родитељима у кућним пословима или да се сами обуку, ходају, истуширају се, а родитељи због журбе, да би било брже, раде то уместо њих. Подстичу ли тиме њихову самосталност или им шаљу поруку: „Ти не знаш, ја ћу боље (брже)“. У овим и сличним ситуацијама деца не верују себи, својим опажањима, уче да се повинују захтевима родитеља, да одустају од својих жеља, идеја или пак почињу да се свађају са одраслима.

3. Како подстичемо самосталност код деце (30')

- Водитељи постављају питање учесницима шта мисле о томе којим начинима могу подстицати дечју аутономију и самосталност?
- Учесници кратко размисле свако за себе (могу и да запишу), а затим размене у малој групи. Имају задатак да направе постер за родитеље на тему *Како њодизаџи самостјалну децу?*
- Галеријска шетња: Свака група излаже свој постер и има прилику да види постере других група.
- Дискусија у великој групи: Има ли сличности између постера? У чему се оне огледају? Шта можемо да закључимо, који су начини за подстицање самосталности?
- Водитељи деле учесницима материјал „Како подстицати дечју аутономију“ и повезују са одговорима родитеља и њиховим постерима

4. Завршна активност: Евалуација (10')

- Водитељ даје инструкцију учесницима да на стикеру свако за себе напише једну реч или стави неки знак који изражава његов/њен утисак о данашњој радионици.

ТИПИЧНИ НАЧИНИ РЕАГОВАЊА ОДРАСЛИХ

(„Умеће родитељства“, Томас Гордон)

1. Наређивање, налагање, усмеравање

Дејшећу се јовори шїа да ради, наређује му се.

2. Упозоравање, убеђивање, застрашивање

Помињу се јоследице које ће уследићи ако дејше нешїо учини или не учини.

3. Приговарање, придиковање, моралисање

Покушај да се код дејшећа изазове осећај кривице.

4. Саветовање, давање готових решења или предлога

Дејшећу се даје јредлої како да реши свој јроблем.

5. Подучавање, навођење логичких аргумената

*На дејше се ушїиче чињеницама, јрошїварїуменїима, лоїиком, инфор-
мацијама или сојсївеним мишљењем.*

6. Оцењивање, критиковање, неслагање

Давање неїаїивної суда или оцене дејшећа.

7. Хваљење, саглашавање са дететом

Нуђење јозиїивної суда или оцене.

8. Исмевање, посрамљивање детета

Код дејшећа се сївара осећање да је незрело, да се їлуїо јонаша.

9. Интерпретирање, анализирање, постављање дијагнозе

*Дејшећу се каже које је мошїиве имало да се јонаша на шїај начин,
анализира се шїо шїо је рекло, сїавља му се до знања да је „јрочишан“,
јосїавља се дијаїноза иїд...*

10. Разумеравање, тешење, саучествовање

*Покушај да се дејшећу објасни јролазностї осећања, да се саучесївује
с њим.*

11. Испитивање детета, искушавање, проверавање

*Покушај да се ошкрију узроци, мошїиви; шїраже се догашїне информа-
ције да би се нашло решење јроблема.*

12. Одвлачење детета од проблема, заташкавање, забашуривање

*Покушај да се дејше одвуче од јроблема који има; јроблем се склања
у сїрану;*

ПРИЛОГ II/2

РЕАКЦИЈЕ ДЕЦЕ НА ПОСТУПКЕ РОДИТЕЉА:

Могућа су три типа реаговања деце и уз њих везани развојни исходи (последнице):

- а) **ОТВОРЕНИ БУНТОВНИК** – зато што су слобода избора и самосталност приоритетне потребе, дете се развија као бунтовник, контраш, а да само не зна шта стварно жели; не развија свест о својим потребама и сопствене ставове. Чека да други каже шта има, па да каже супротно, да му контрира. На тај начин зависно је од реакција других.
- б) **ТИХИ БУНТОВНИК** – не сме да каже **нећу**, већ говори *добро, саг ћу...* Саглашава се, због страха од ауторитета, а не мисли тако како каже одрастао и ради супротно из потребе за поштовањем своје слободе избора и самосталности.
- в) **ПОСЛУШНИК** – прихвата да ради оно што му је речено, али не зато што је то његова потреба него из страха од казне, зато што му је ауторитет тако рекао. Развија се дете које нема сопствену вољу, став, несигурно је, своју одговорност у потпуности делегира другима.

ПРИЛОГ II/3

КАКО ДА ПОДСТАКНЕТЕ ДЕЧИЈУ АУТОНОМИЈУ?

- Дозволите деци да имају избор, да бирају (ограничите им број избора).
- Покажите поштовање за његове напоре.
- Не запиткујте много.
- Не журите са давањем готових одговора.
- Подстакните дете да тражи одговоре из различитих извора.
- Не укидајте му наду.
- Пустите га да само брине о свом телу (у складу са узрастом).
- Не контролишите сваки покрет детета (седи право, спусти ноге, не врти се...).
- Не говорите другој особи (ни другом родитељу) о детету када је дете присутно.
- Пустите дете да само одговори на постављено питање.
- Разумите га, дајте му емпатију када каже НЕ (најчешће је реч о потреби за слободом избора или самосталношћу).

III КАКО ДО САМОРЕГУЛАЦИЈЕ – ПОСТАВЉАЊЕ ГРАНИЦА⁴ (90')

Циљеви радионице:

- ✓ Унапређивање знања о самоконтроли детета и родитељским поступцима који усмеравају
- ✓ Освешћивање ефикасности сопствених поступка усмеравања
- ✓ Стицање увида у различите начине вођења детета, постављање граница и очекивања
- ✓ Освешћивање ефеката дозвољавања, очекивања и ЈА-порука

Прилози за учеснике:

Повратна информација
ЈА-поруке
Емпатијска интеракција родитеља и детета
Зна ли дете шта ја хоћу
25 алтернативних начина за кажњавање

Материјал за рад:

ФЧ папир, фломастери
Прилози: Колико смо у стању да пратимо упутства; забрањујем, дозвољавам, очекујем

Ток радионице

1. Уводна активност: Колико смо у стању да пратимо упутства? (10')

- Поделите родитељима прилог: *Колико сће у сћању да йрашише уйујсйва*. После три минута прекините и питајте их ко је поступио тачно по упутствима.
- **Коментар водитеља:** Овај мали тест је пример наше сопствене способности саморегулације. Желимо да наша деца не брзају, не журе, а често ни сами нисмо у томе успешни. Очекујемо да деца буду боља од нас.

2. Регулација и саморегулација: дефинисање појмова (10')

- **Мини-лекција:**

Регулација представља спољашњу контролу и подразумева поступке нас одраслих – подршка, усмеравање, вођење, успостављање граница и правила.

Саморегулација се односи на способност усмеравања и управљања сопственим понашањем, сазнајним и емоционалним капацитетима у било којој ситуацији, а посебно ради остваривања неког унапред одређеног циља. Способност саморегулације у великој мери се учи.

⁴ Преузето и адаптирано из приручника „Растимо заједно“, УНИЦЕФ Загреб 2010.

Деца уче како да критички промишљају, да самостално и независно доносе добре одлуке за себе и за друге, како да се понашају и показују своје мисли, идеје и осећања на прихватљив и очекиван начин. Деца уче и како да успоставе емоционалну саморегулацију, тј. да деле своја осећања са другима тако да не угрозе ни себе ни друге у свом окружењу. Кратко речено саморегулација је дететово владање собом, циљ нашег усмеравања, регулације како би могло и без нас.

Развоју самоконтроле доприноси развој унутрашњег говора. Вербална упутства које добија од одраслих дете често понавља наглас, следи их, затим их говори тихо, шапуће за себе. Негде око треће године она постају његове/њене сопствене мисли и није потребно да их изговара наглас.

Самоконтрола помаже детету да се стрпи, препусти предност другима, савлада страх и настави да ради и онда када је оно што ради, нпр., тешко или досадно.

Самоконтрола се не развија када игноришемо дете или пуштамо да ради шта хоће, као ни заповедањем детету на груб начин, који не уважава његове жеље и потребе.

Типичне ситуације које помажу детету да научи да влада собом јесу:

- Ситуације које захтевају усмереност циљу и сарадњи, да се фокусира на циљ (нпр., да сагради торањ, опере руке, постави сто...).
- Ситуације које траже регулисање понашања зато што нешто није пожељно или дозвољено, нпр., поштовање кућних правила, дељење са другима, ситуације које захтевају алтруистичко понашање и емпатију према другима (руковање кућним апаратима, шетање по кући с прљавим ципелама, да подели чоколаду с неким, утешити некога...).

Усмеравајућа улога родитеља огледа се у **подржавању дететових активности и иницијатива**, вођењу детета корак по корак ка циљу усклађујући своја очекивања са дететовим могућностима и излагањем очекивања на позитиван начин, са **јасним границама** за оно што је детету дозвољено, а шта није.

3. Јасна очекивања и постављање граница (30')

- Сваки учесник добије папир са задатком да попуни таблицу са што конкретнијим понашањима детета. Задатак: Замислите да сте са дететом отишли у посету пријатељима или у продавницу. Размислите, па запишите шта у тој ситуацији забрањујете, шта дозвољавате, а шта очекујете од детета.

Забрањујем	Дозвољавам	Очекујем

- Водитељ на флипчарту направи исту овакву табелу и записује шта родитељи говоре (уколико је потребно, тражи да допуне или објасне).
- Питање за родитеље: Знају ли деца увек шта је дозвољено, шта забрањено и шта се од њих очекује. Како су то сазнали? Подстакните их да тачно кажу шта најчешће забрањују и како то кажу детету.
- Коментар водитеља: Често се покаже да родитељи дају општа упутства, попут не играј се тиме, не пипај ствари у радњи, не јури с тим колицима, то није лепо и сл. Једино што деца из тога сазнају јесте да родитељи нису задовољни њиховим понашањем, али не и шта треба да раде уместо тога. Поред тога, очекивања родитеља често су нереална у односу на узраст детета (нпр., очекујемо да ће мало дете мирно посматрати играчке у продавници, а да неће хтети да их узме и испроба, или да ће трогодишње дете мирно седети док је у гостима).

4. Повратна информација (15')

- **Мини-лекција:** Одрастајући, упознајући се са светом око себе, деца се поред радости и успеха суочавају и са много грешака, неуспеха и незгода које су последице недовољног знања и искуства. Осим јасних граница, детету је потребна и правилна повратна информација као начин за потврђивање да је нешто урадило како ваља или га преусмерити уколико је нешто учинило криво или лоше. Ово је још један начин регулације понашања детета. Правилна повратна информација усмерена је на ситуацију и понашање, а не на личност детета. Она је наша сопствена реакција на понашање детета и дете треба да је доживи као добронамерну, као подржавајућу и усмеравајућу, а не као критизерство. Шта нам поручују нпр. БРАВО или СУПЕР? А шта не поручују? Усмеравају ли? Зна ли дете тачно шта је добро урадило ако само кажемо супер или браво? За дете је корисније ако уместо браво кажемо: *„Видела сам како си њажљиво њренела њањире до судојере“* или *„Руке њи фино миришу – добро си их ојрао“* и сл.
- Питати родитеље да дају своје примере повратне информације могу бити везане за ситуације из претходне активности. Замолити их да кажу шта обично говоре детету и заједно проверити

да ли је то у складу с принципима повратне информације која треба да усмерава.

- Водитељ подели прилог Емпатијска интеракција родитеља и детета и кроз тај прилог резимира оно о чему је до тада било речи и даје увод у следећу активност

5. ЈА-поруке (15')

- Питати родитеље знају ли шта су то ТИ-поруке и ЈА-поруке. Дати неколико примера ТИ-порука и питати их како се дете осећа кад их чује. Генерално, често их користимо кад нам смета дететово понашање, кад нисмо задовољни како дете реагује у одређеним ситуацијама.
- Шта уместо тога? Замолити учеснике да напишу, свако за себе:
 1. Једно понашање вашег детета које вам смета;
 2. Како се осећате када то ради;
 3. Шта бисте волели да ради уместо тога.
- Када заврше, нека споје у једну реченицу одговоре на питања: *„Када ти радиш..., онда се ја осећам... и желим да ...“*
- Пружити прилику родитељима да прочитају своје реченице.

6. Претварање забране у дозволу (10')

- Водитељ даје увод: Уместо сталних забрана и говорења НЕ, можемо детету дозволити нека понашања уз одређени услов. Уместо забране: *„Не луџај ѿом лойѿом!“*, можете рећи: *„Смеш да се иџраш лойѿом ѿо соби ако ѿо радиш ѿише, реѿимо, коѿрљаш је ѿо ѿогу...“* Није увек могуће забрану претворити у дозволу, али вреди покушати како се не би све свело на забране. Користите НЕ за важније ствари, за стварно опасне ситуације.
- Родитељи имају задатак да неке своје забране претворе у дозволе. Дели са групом онај ко жели, а водитељи и група коментаришу (напомена за водитеља: Треба пазити да дозвола не гласи као уцена, нпр., „Добићеш чоколаду АКО поједеш ручак“ него „Добићеш чоколаду КАД поједеш ручак“).
- Водитељ дели прилоге „Зна ли дете шта ја хоћу?“ и друге алтернативне начине за кажњавање, и укратко их повезује са оним о чему су учесници причали.

ПРИЛОГ III/1

Колико сте у стању следити упуте?

Прочитајте и решите тест

Временско ограничење: три минута

1. Прочитајте све што следи пре него што ишта учините.
2. Упишите своје име у горњи десни угао ове странице.
3. У горњи леви угао напишите X.
4. Заокружите реч угао у другој реченици.
5. Нацртајте пет малих квадратића у горњему левом углу ове странице, испод X.
6. У сваки квадратић ставите по један X.
7. Потпишите се испод пете реченице.
8. Након потписа, додајте да, да, да.
9. Заокружите број седам.
10. У доњи леви угао напишите X.
11. Око тог X нацртајте један троугао.
12. Када стигнете до овог задатка, гласно реците своје име.
13. Мислите ли да сте до овог места гласно следили упутства, реците гласно: Јесам!
14. Гласно бројте уназад од 10 до један.
15. На врх странице ставите оловком три мале тачке.
16. Реците гласно: Скоро сам готов/готова. Следио/следила сам упутства!
17. Сад кад сте завршили с пажљивим читањем, учините само оно што се тражи под један и два. Јесте ли прочитали све пре него што сте ишта учинили?

Напомена: У тишини посматрајте друге како следе упутства!

Усмеравајући дијалог присутан је када се родитељ у дететове активности укључује планирањем и давањем упутстава за оно што дете жели да постигне; кад усмерава (регулише) понашање детета постављајући норме или границе.

Подршка коју родитељ пружа детету у сазнајном дијалогу мења се кад ситуација тражи јасније усмеравање дететове позорности и понашања. Проширивање дечјег искуства престаје да буде најважније у интеракцији родитеља са дететом ако детету у ономе што ради треба помоћ, подршка, вођење, усмеравање због тога што дете нешто не зна и нема искуства или не разуме ситуацију, у опасности је, прекорачује нашу границу. Наравно, и у овом, усмеравајућем дијалогу важно је препознати и следити дететову иницијативу и намере, његове циљеве, усмерити га на одговарајући начин (сугестијама, подршком...) и повући се кад видимо да је дете овладало потребним вештинама и понашањима. Треба уочити опасност од преузимања превише иницијативе одраслог, која спречава дете да буде компетентно и самостално.

Важна усмеравајућа улога родитеља јесте и помоћи детету да се контролише кад жели да учини нешто што није дозвољено, постављајући му позитивне границе, водећи га указивањем на прихватљива понашања и планирајући заједно с њим. Деца требају помоћ у стицању самоконтроле и способности планирања. Треба поставити оквир, услове (очекивања и границе), планирати корак по корак. Старијем детету треба објаснити зашто нешто није дозвољено. Уместо сталних забрана, важно је указати на пожељна понашања (очекивања).

Деци треба помоћ у вежбању самоконтроле и способности планирања.

Неколико важних појмова:

Саморегулација је управљање властитим понашањем, а њен најсавршенији облик јесте успостављање самоконтроле – владања собом. Успостављањем самоконтроле дете постаје способно да се прилагођава нужностима и захтевима спољашњег света. Док је дете мало, родитељи му говоре, показују и од њега захтевају одређено прилагођавање (родитељ = спољашњи „регулатор“ понашања). Сазревањем, дете постепено постаје способно да разуме спољашње захтеве за одређена понашања, стиче знање како да удовољи тим захтевима и увежбава најделотворније понашање. Понашање темељено на тим сазнањима и вештинама зовемо саморегулацијом, а његова је најважнија ознака развој самоконтроле (владања собом).

Развоју самоконтроле битно доприноси развој унутрашњег говора. Вербална упутства одраслог знатно помажу детету у стицању самоконтроле јер дете најпре гласним говором опонаша спољашњу контролу родитеља и следи је, затим користи тихи говор и шапутање, те на крају развоја самоконтроле говор потпуно нестаје, тј. дете више не мора гласно да понавља родитељске речи (упутства или забране) – оне постају његове сопствене мисли.

Тада започиње прави процес развоја самоконтроле, а то се догађа након трећег рођендана. Самоконтрола/самоусмеравање омогућава детету да се стрпи, научи наизменичност (сад ја – сад ти), препусти предност другима, савлада страх и настави да ради и онда кад је оно што ради тешко и досадно.

Регулација је спољашња контрола понашања, а подразумева наше поступке (подршка, помагање, вођење, усмеравање, очекивања, границе, правила). Регулација претходи дететовој саморегулацији и услов је за њен развој.

Саморегулација је дететово владање собом, тј. циљ нашег усмеравања, регулације (да може без нас).

Супротности регулацији и усмеравању јесу:

- × игнорисање детета или пуштање да дете ради што год хоће без подршке и граница (занемаривање детета, изостанак структуре коју чине очекивања и правила о прихватљивом и неприхватљивом понашању),
- × заповедање детету на груб начин, не марећи за његове жеље и потребе и истицање само онога што не може. Реч је о претераном контролисању дететовог понашања, уз присилу и неуважавање.

ТИПИЧНЕ СИТУАЦИЈЕ у којима детету помажемо да учи како да влада собом јесу:

- × ситуације које траже усмереност циљу и сарадњу – када детету треба подршка и/или вођење како се нешто ради, кад треба да се усредреди, фокусира на „извршавање задатка“ (нпр. да сагради торањ од коцака, сложи пазле, изради папирнати авион, опере руке, постави сто)
- × ситуације које траже регулисање понашања јер нешто није дозвољено или пожељно – поштовање кућних правила, упознавање вредности, ситуације дељења са другима, ситуације које траже правила за друштвено прихватљиво понашање, ситуације које траже алтруистичко понашање и емпатију за друге, укључујући животиње, биљке... (нпр. дира шпорет, хода по кући у прљавим ципелама, не жели да да руку на улици, треба да подели чоколаду, треба некога да утеша, отима туђу играчку, кида цвеће, удара мачку).

Како рoдишeљ успoсшављa усмерaвaјући дијaлoг?

- а. Подржавањем дететових активности и иницијативе; вођењем детета корак по корак према циљу. У комуникацији са дететом већ је рано присутна подршка у заједничком усмеравању пажње. У активностима које су усмерене ка циљу природно је да комуникација постаје више регулативна и прилагођена, како дететовим способностима тако и тежини задатка.

На пример, дете жели да сагради торањ од много коцака који се неће срушити (= циљ). Али не значи да одрасли то треба да ураде уместо детета. У спонтаној игри коцкама дете усмеравамо давањем идеја, постављањем питања, предлагањем да покуша поново, да узме можда другу коцку и сл. Помажемо му да планира корак по корак: „Шта ћеш сада, коју ћеш коцку сада да ставиш.“ Нема потребе да дете пожурујемо или га директно водимо да обави задатак, има времена... Важно је да је дете самостално (његов циљ, његов труд, његов успех) и да повећава своје способности и компетенцију (торањ је све виши). Или пак са стране пратимо како учи од друге деце и притом се не уплићемо. Кад родитељ процени да дете нешто може, али је несигурно, потиче га да се потруди, да уложи додатни напор не би ли обавило задатак. За такве активности кажемо како „вуку“ развој напред. Важно је препознати фокус деце пажње, мотивисаност и способности. Ако тражимо и очекујемо мало више него што дете заиста може, оно ће тада можда и одустати, али ће ипак нешто од наших упутстава и захтева запамтити, генерализовати и применити у некој следећој сличној ситуацији.

У свим активностима у којима је дете усмерено циљу, улога одрасле особе јесте да подржи настојање, улагање напора, планирање корак-по-корак, неодустајање и да да повратну информацију када је дете задовољно својим успехом („Успео си да сложиш висок торањ.“). Како дете напредује, тако се део наше подршке смањује. Важно је реалистично ускладити своја очекивања са дететовим могућностима и постављати му добре изазове и подршку („Мислим да ти то можеш, покушај још једном...“). Ако дете не успе тада, треба му дати до знања да има времена и за нове покушаје како се не би осећало кривим и обесхрабреним. („У реду, сад знамо да треба причекати да још мало нарастеш, па онда покушати поново“). Кад не успе да реализује свој наум (да нађе праву рупу, торањ се сруши и сл.), дете буде љуто и фрустрирано. Тада га не треба „спасавати“ од фрустрације и љутње нити саградити торањ уместо њега већ именовати шта се догодило,

саосећати и оставити детету да одлучи шта ће урадити. Треба подстицати стрпљење јер тако се вежба толеранција на фрустрацију („О, твој торањ се срушио, а био је већ тако висок. Што ћеш сада?“).

- б. Изрицањем очекивања на позитиван начин, с јасним границама за оно што је детету дозвољено, а шта није. Реч је о границама које су постављене у оквиру узајамног поштовања. Уместо викања и забрана, дајемо објашњења и разлоге зашто неке ствари нису дозвољене, а нека су правила и забране неопходни. Уз изрицање детету разумљивих очекивања, постављамо правила и последице које следе за њихово непоштовање. Забране изричемо јасно и чврсто, уз објашњења, а дететову пажњу и понашање преусмеравамо на оно што је дозвољено. Тако дете постаје све способније да сâмо себе води и предвиђа последице свог понашања, што води унутрашњој контроли. Кад границе изричемо унапред, као очекивања, наше је деловање проактивно. Уколико се дете у најављеној ситуацији понашало добро, у складу с нашим изреченим очекивањима, важно је дати и добру повратну информацију у којој тачно кажемо што је било добро и због чега како би се понашање учврстило.

Ако је дете прекршило границу и правило, повратна информација говори му шта тачно није било добро и због чега како би дете знало што да учини следећи пут. Може уследити природна и/или логична последица (нпр. ако си просуо – обриши). Сада је наше деловање реактивно (реакција на дететово понашање). Приликом постављања граница и реаговања на дететово понашање треба припазити да не претерујемо у емоционалном исказивању свог одобравања или неодобравања.

Овакав поштен однос према детету у којем му тачно кажемо што га очекује и не лажемо (нпр., да у продавници више нема бомбона, да код лекара ништа неће болети и сл.) код детета развија, између осталог, право поверење. Често се спомиње дететово „тестирање граница“, тј. понашање детета које неки родитељи виде као борбу моћи и довођење у питање родитељског ауторитета, а заправо је једноставно реч о његовом настојању да добије оно што жели, па се тешко суочава с родитељском забраном и границом.

Можемо то упоредити с вожњом на ауто-путу брже од 130 км/ч јер се возачу тако свиђа, а не зато што тестира нечије границе.

Зато, кад год крећемо са дететом у неку ситуацију за коју нисмо сигурни зна ли дете како се треба понашати

или када знамо да би се могло неприхватљиво понашати (нпр. продавница, гости у кући, одлазак лекару), детету треба најавити где и зашто идемо, ко ће тамо бити, што ће се догађати, што ћемо ми радити и што очекујемо од њега. По завршетку дајемо му повратну информацију шта је било добро и шта би требало да се промени у његовом понашању.

Ништа се не подразумева, потребно је рећи!

Пример: *Идемо у продавницу по намирнице за ручак, поздравимо шефу продавачицу, ја ћу ићи по месо, а ти ћеш истражити где је млеко. Себи ћу купити кафу, а ти можеш истражити „животињско царство“ за себе.*

Деца желе да разумеју што се од њих очекује.

Пример: Кад је мајка четворогодишњем Саше рекла да би већ могао да престане да пишки ноћу у кревет, пристојно је одговорио: „Реци ми како то да урадим и ја ћу то урадити.“ Мајка је била затечена његовим питањем и није знала шта да одговори. „Како ћу ја то да научим, кад не знаш да ми објасниш“, одговорио је Саша.

(Karsten Hundeide, International Child Development Programmes, www.icdp.info)

ПРИЛОГ III/3
ЗАБРАЊУЈЕМ, ДОЗВОЉАВАМ, ОЧЕКУЈЕМ

Замислите неку ситуацију у којој сте заједно са дететом (у посети родбини, у супермаркету, шетња, гости у кући, заједнички посао, игра...). Размислите и напишите што у тој ситуацији свом детету забрањујете, дозвољавате, очекујете од њега.

Напишите конкретна понашања, нпр., да не дира то..., да се игра тако..., да направи то...

Забрањујем	Дозвољавам	Очекујем

ПРИЛОГ III/4 ПОВРАТНА ИНФОРМАЦИЈА

Вербалан или невербалан одговор на нечије понашање непосредно након тог понашања, и то у таквом облику да га особа којој је намењен може разумети и употребити.

Сврха повратне информације је да допринесе променама у понашању, а не да мења особу! Повратна информација је регулишућа јер родитељ њоме потврђује понашање детета или усмерава промену његовог/њеног понашања.

Давање повратне информације јесте дијалог преко потребан као помоћ детету да учи из сопственог искуства како би увидело шта његова околина сматра добрим и прихватљивим.

ПОВРАТНА ИНФОРМАЦИЈА треба да буде:

- × утемељена на ономе што се опажа, а не на ономе што се претпоставља;
- × усмерена на понашање, а не на личност;
- × специфична, а не општи коментар понашања;
- × јасна, конкретна, дата одмах након понашања;
- × коректна, разумљива и проверљива;
- × лична и подржавајућа.

Примери:

Видим да си ставио све аутиће у кутију, па ћеш их сутра одмах пронаћи.

Све си појела, сад си сита и весела.

Колико си прозора нацртала! Баш си била стрпљива.

Сложио си целе пазле, био си баш упоран.

Сад кад си обрисала то што си пролила, неће се нико оклизнути.

Стрпљиво и пажљиво нижеш куглице, посебно ми се свиђа како си сложила боје...

Волим кад ми тихо говориш шта желиш...

Прејасно си отворила славину, па је вода све попрскала. Ту је крпа, па обриши.

Погледај, славину отвори овако.

Ишарао си зид! Сад је прљав и неуредан. Помоћи ћеш ми да га пребојимо. Ево, овде ћемо да залепимо велики папир по којем можеш да шараш до миле воље.

ЈА-поруке

- × спадају у лични говор;
- × говорити о себи значи преузети одговорност за себе;
- × користећи ЈА-поруке, ми смо модел и учимо дете да говори о себи.

Што је ТИ-порука?

Ти поруку упућујемо када нам дететово понашање смета, кад смо нестрпљиви и не чекамо да дете само мења понашање већ реагујемо ТИ-поруком којом негативно процењујемо дете.

ТИ-порука уперена је на личност и каже: Ти си лош (**Гордон, 1996**).

Погледајте, сви примери почињу са ти или га садрже:

Нудимо решења		Понижавамо (убитачне поруке)	
наређујемо, заповедамо	Нађи нешто за игру! Престани да гужваш тај папир! Остави на миру те лонце и чиније	осуђујемо, критикујемо, грдимо	Ти си непристојан. Ти си глуп, немаш појма.
упозоравамо, опомињемо, претимо	Вриснућу ако не престанеш! Ако одмах не изађеш, биће ти жао!	дајемо имена, посрамљујемо, ругамо се	Ти си беба, госпођица „нећу“ Срам те било!
наговарамо, проповедамо, моралишемо	Играј се негде другде. Никад не прекидај кад неко говори.	тумачимо, дијагностикујемо, анализирамо	Само тражиш моју пажњу. Желиш да ме наљутиш. Тестираш моје границе.
саветујемо, предлагемо решења	Зашто се не би играо напољу? Не би ли поспремио сваку ствар кад будеш готов?	поучавамо, упућујемо	Добра деца то не раде. За промену, буди добар.

После ТИ-поруке:

- × дете се осећа криво, одбачено, невољено, осећа неправду;
- × дете се правда, „узвраћа“ или се повлачи;
- × ТИ-поруке смањују самопоштовање!

Шта је ЈА-порука?

Када детету кажем како се ја осећам кад оно ради нешто што је за мене неприхватљиво, шаљем му ЈА-поруку.

ЈА-порука не изазива на отпор и побуну већ поштено саопштавамо како дететово понашање делује на одраслог: информативна је и сугерише смер промене понашања.

Структура ЈА-поруке:

- × кад ти радиш то (конкретно дететово понашање које је неприхватљиво);
- × лоше се осећам (смита ми, љути ме, брине ме, бојим се, жалости ме...);
- × и желим, очекујем, предлажем... (да размислиш, учиниш нешто другачије...).

ТИ-ПОРУКА	ЈА-ПОРУКА
Обуј се!	Кад ходаш бос, бринем се за твоје здравље и желим да обујеш папуче или се играј на тепиху.
Срам вас било, опет сте све оставили мени!	Љути ме кад оставите хаос у кухињи, па све морам сама да поспремим! Помогло би ми да свако иза себе стави своје тањире у судоперу.

Дете се понаша онако како зна и наставиће све док му не покажемо на који начин може другачије задовољити своју потребу, а да не угрожава туђе потребе.

ПРИЛОГ III/6

Зна ли дете шта ја хоћу?⁵

Замислите неку ситуацију у којој сте ви и ваше дете (у посети родбини, у шетњи, гости у кући, заједнички посао, игра и сл.).

Размислите и одговорите какви су ваши поступци према детету у тој ситуацији.

Забрањујем	Дозвољавам	Очекујем

Има ли више забрана или дозвола? Изричете ли очекивања чешће него забрану или дозволу?

Када желите да се ваше дете друкчије понаша и притом се користите забраном, као: не лупај тако, не буди злочест, не цмиздри и сл., зна ли дете тада шта тачно од њега очекујете?

Можда ћете рећи – наравно да зна! Али, да ли је баш тако?

Забраном детету говоримо што не треба да ради, шта нам се не свиђа и притом дете не зна јасно шта треба да ради. Зато уместо нејасно: „Не лупај тако“, детету треба рећи како треба лупати да бисте и ви и оно били задовољни („Играј се тише“ или „Лупај у својој соби“, или „Лупај овако“ и сл.).

Уместо: „Не буди неваљао“, реците детету конкретно како треба да се понаша, шта треба да ради. На пример: „Буди стрпљива“, „Причекај док завршим“, „Подели слаткише“, „Слушај кад ти говорим“, „Седи мирно“ и слично. На тај начин забрану претварамо у дозволу.

Уместо: „Престани да цмиздриш, па ћеш добити...“, реците детету како треба да се понаша да би од вас добило оно што жели. На пример: „Од мене нећеш то добити ако: (или) не разумем шта хоћеш кад: цмиздриш, препиреш се, бациш се на под, лупаш кашиком по тањиру, вичеш, приговараш ми...“

„Од мене ћеш добити оно што желиш ако: питаш јасно, замолиш, кажеш што хоћеш...“

Тако учимо дете да и оно јасно каже што хоће у склопу неких договорених граница понашања. Ако дете ради нешто што је опасно за његов живот (игра се оштрим предметима, претрчава прометну улицу и сл.), уз правило што треба да ради да би било сигурно, важно је додати: То што си урадио опасно је или за сасвим малу децу: Не, то је опасно.

⁵ Летак из Уницефовог пројекта „Помозимо им расти“, 1996.; приредила Ана Плеша.

Када дете од вас тражи дозволу за неко своје понашање, а ви бисте најрадије рекли: „Не, не долази у обзир“ и набројали неке последице за дете – станите, размислите! Можда постоји неки услов уз који би се то ипак могло урадити, можда постоји неко „ако“. Нпр., напољу пада киша, а ваше дете пита сме ли у двориште. Уместо: „Не, напољу пада киша, покиснућеш“, добро је рећи „Да, ако обујеш чизме“ или „Да, ако престане да пада киша.“

Трогодишњак жели да с вама кува и сече ножем. Уместо: „Не, посећићеш се“, добро је рећи: „Да, ако нож држиш овако, а кромпир овако“ (показати како). Ако ипак морате да кажете не, објасните детету разлог и немојте се предомислити.

При изрицању очекивања такође важи правило да дете зна шта од њега очекујемо ако му кажемо шта конкретно треба да ради у некој ситуацији.

Ако кажемо: „Буди пристојан кад дође Марко“, дете не зна што конкретно од њега очекујемо. Испробаваће разна понашања и по вашим реакцијама (забранама, дозволама) закључивати је ли то пристојно или није. Будите одмах јасни и кажите детету: „Пре него што Марко дође, очекујем од тебе: да понудиш Марка бомбонама, да му дозволиш да се игра твојим играчкама, да се играте у твојој соби“ и сл.

Будите конкретни!

25 начина за васпитање без кажњавања

Вероватно се, као и многи родитељи, осећате „учворено“, блокирано, користећи увек исте моделе дисциплиновања детета иако знате да не дају ефекте у смислу позитивне промене понашања вашег детета. Овде се нуди 25 алтернативних начина као замена за уобичајене облике кажњавања: прекид/ удаљавање, смиривање и одузимање играчака и материјала/ускраћивање.

Док читате, имајте на уму неколико ствари:

Дисциплиновањем подучавате дете; кажњавање има за циљ да дете доживи бол. Фокусирајте се на тражење ефикаснијих начина да усмерите понашање свог детета. Држите се подаље од техника које узрокују бол, понижење и стид код детета.

Не мора свака грешка да има „последнице“ (казне). Деца могу да уче на сопственим грешкама, без додатног кажњавања. Такође, велики утицај може се остварити адекватном комуникацијом са дететом, управљањем фрустрацијом, смиривањем и заједничким радом.

Свако дете је јединствено и реаговаће различито. Могуће је да ће вам требати много времена док за свако од ваше деце пронађете најефикасније технике за регулисање непожељних понашања.

Веома је важан узраст детета и развојни статус. Двогодишње дете не може да учи из природних последица, а тинејџер ће вероватно лоше одговорити на постављање временских ограничења. Неке стратегије, са друге стране, као што је тихи говор, применљиве су на све узрасте.

Одаберите неколико техника које помажу и заборавите на друге. Не треба да под притиском испробавате све могуће технике и начине. Неке ће вам бити корисне, а неке уопште неће бити од помоћи. То је сасвим у реду. Све док подучавате дете понашању, а не наносите бол, на добром сте путу.

Најефикасније дисциплиновање дешава се превентивно, када су сви смирени. Никако када сте „избачени из ципела“, фрустрирани и под стресом.

- 1. Дајте себи времена.** Промена образаца понашања – и вашег и дететовог – захтева време. Некада се понашање детета чак и погорша када родитељи примењују нове обрасце реаговања. Издржите, будите доследни, покажите детету да сте чврсто решени да ствари решавате другачије. Позитивне промене у понашању десиће се релативно брзо.
- 2. Говорите тихо:** Без обзира на то коју технику користите у родитељству, употреба тихог или неутралног тона одличан је избор. Не

само што вама помаже да останете мирни већ може охрабрити и ваше дете да говори на миран начин. Уколико имате проблема да говорите мирно, **УДАХНИТЕ ДУБОКО ЧЕТИРИ ПУТА** најмање пре него што још нешто кажете наглас. (Другим речима, дајте себи тајм-аут.)

3. **Будите емпатични:** слушајте шта вам дете говори, потом поновите или парафразирајте, вратите назад. Ако сте рекли погрешно, дете ће вас исправити. Потом опет парафразирајте ту исправку и поновите детету. Није увек тако лако као што изгледа на први поглед јер се увек прво усмеримо на решавање проблема, рационалисање или исправљање, кориговање, уместо на комуникацију са дететом. Истрајте у овоме све док ваше дете не осети да заиста разумете шта вам говори. Упозорење: Ово у почетку заиста може изгледати неспретно!
4. **Слушајте:** Ово је још једно решење које делује једноставно иако га је заправо тешко спровести. Будите свесни свог инстинкта да прекидате, предложете решење или формулишете одговор пре него што ваше дете каже све што је хтело. Фокусирајте се на оно што он или она говори и враћајте се на емпатију колико год да је пута потребно (или више од тога!).
5. **Спустите се:** Спуштање испод линије очију детета може веома да смањи могућност за напад беса. Овим поступком спречавате мозак вашег детета да се осећа угрожено, а самим тим и инстинкт за напад или бег. Комбинујте ову технику са емпатијом, слушањем и мирним одговорима.
6. **Ограничите предавања:** Деца су мајстори у „искључивању“ вашег гласа док им држите предавања, чак и ако имате најбоље намере. Уместо тога, будите отворени за конверзацију. То значи слушање њихове стране приче, чак и у случају да се не слажете. Обликујте начин на који можете да изразите да се не слажете уз поштовање или радите на томе да дођете до компромиса.
7. **Приближите дете себи:** Уместо да пошаљете дете у другу собу на тајм-аут, приближите га себи. Створите сигуран простор за њега или њу да осети своја осећања (фрустрацију, љутњу, тугу) уз вашу подршку и заштиту. Нека деца могу имати користи од ваше неподељене пажње која траје само неколико минута, пре него што се врате игри.
8. **Загрљај:** Охрабрите своје дете да се рефокусира и врати на прави пут уз помоћ физичке интеракције. Чврст (али не болан) загрљај, један „ти-то-можеш“ или „видим-да-се-бориш“ загрљај може заменити напад беса миром.

9. **Омогућите избор:** Ово почиње са „Желиш ли црвену или зелену шољу?“, али може достићи „Желиш ли да прво вежбаш математику или учиш српски?“. Смыслите начине да детету дате могућност да направи избор уместо вас. Некад пак постоји само једна могућност, нпр., „Мораш седети у свом седишту у колима.“
10. **Укључите тајмер:** Тајмери су одлични за давање детету до знања да време истекло или за постављање временских граница за активности. Набавите тајмер који ваше дете може да гледа како би имало визуелну репрезентацију о томе колико времена му је на располагању.
11. **Претворите обавезе у игру:** Већина деце радије би стављала ношене чарапе у корпу ако њу посматра као кош него када добије налог да среди свој веш. Уколико успете да смыслите изазов или игру, можда ће вас дете лакше и брже послушати.
12. **Мање командујте:** Нико не воли када му се говори шта да ради, нарочито када се то стално понавља. Ако осећате да вас дете игнорише, покушајте да смањите количину подсећања, команди и захтева које стављате пред дете. Фокусирајте се на охрабривање, примећујући позитивно и истичући оно што раде како треба.
13. **Поједноставите правила/очекивања:** Некада правила постану превише компликована. Ако видите да вам је тешко да упамтите своја очекивања или постоји превише корака до сагласности, поједноставите. Уместо набрајања „нема ударања, пљубања, шутирања, штипања итд.“, уведите очекивање на нивоу породице: „Поштујемо лични простор“.
14. **Нека деца објасне правила/очекивања:** Елиминишите потребу за подсетницима и понављањем стављањем одговорности у њихове руке. Тражите им да објасне како је њихово понашање прекршило неко кућно правило или шта су очекивања од играња видео-игрица. Охрабрите давање повратне информације о правилима која се чине неправедним или о онима која треба изменити.
15. **Промените окружење:** Не желите више јакне на поду? Уградите чивилуке доступне висини детета. Не желите да деца наставе да једу слаткише уместо воћа? Престаните да купујете слаткише или онемогућите им приступ. Проучите окружење из дечијег угла и проверите постоји ли начин да се лакше повинују.
16. **Уведите рутину:** Уместо подсећања, радите са децом на томе да изградите рутину која има смысла. За децу предшколског узраста направите визуелну репрезентацију користећи слике. Држите се исте рутине колико год је то могуће. Деца имају осећај сигурности кад знају шта да очекују и шта следи.

- 17. Зарадити привилегију:** Уместо одузимања предмета због непослушности, омогућите свом детету да заради приступ жељеној активности испуњавањем мање жељене активности: „Смеш играти игрице након што завршиш домаћи задатак“; „Читаћу ти причу за лаку ноћ кад опереш зубе“.
- 18. Учење:** Понекад деци треба више инструкција него казна да би прикладно поступала. Ваше дете можда боље учи гледајући или испробавајући. Будите свесни, деца такође много науче из сопственог искуства. Одуприте се нагону да им ВИ све објасните или да их свему научите. На пример, нека вас они науче о ефекти-ма малтретирања или варања.
- 19. Пронађите вештине које недостају:** У неким случајевима дете је научило оно што се очекује, али још увек не може да обави задатак у целини. У овом случају истрајност може бити вештина која недостаје. Можда вашем детету треба више опција да би могло да контролише свој бес, рецимо, кад изгуби у игри или му треба да провежба неку ситуацију кроз игру улога када, нпр., треба да пита учитеља за помоћ.
- 20. Практикујте „Када је смирено...“:** Ако идентификује вештину која недостаје, одуприте се нагону да приморате своје дете да научи нешто ново баш у том тренутку. Сачекајте да обоје будете смирени. Отворите тему опуштено, на непретећи начин и разговарајте о алтернативним начинима решавања проблема или вежбајте заједно. Нека буде кратко и весело.
- 21. Заједничко излиставање решења:** Ако вам нешто не одговара, изјасните се и започните разговор о томе. Ваше дете може доћи до решења које ви нисте ни узели у обзир. Ако вам се учини разумним, дозволите му да га испроба. Ако то не успе, поново анализирајте ситуацију и можда ћете доћи до другачијег решења.
- 22. Не радите уместо њих:** спасавање је техника својствена родитељству која скида одговорност са детета, подрива њихову независност и смањује њихову способност да буду креативни у проналажењу решења. Ваше дете је много способније него што мислите. У реду је за дете да се бори, чак и ако понекад погрешити.
- 23. Логичне последице:** Неке ситуације имају веома логичне последице – нешто што је директно повезано с понашањем или избором вашег детета. „Ако нећеш да носиш кацигу, немаш привилегију да возиш бицикл.“ „Ако објавиш нешто неприкладно на Фејсбуку, треба то да обришеш.“ Ако пак тражите логичну последицу и не можете да је нађете, немојте на силу. Користите другу технику.
- 24. Природне последице:** За неке ситуације прикладне су природне последице – нешто што природно настаје као последица пона-

шања или избора. Ако ваше дете одлучи да не учи за предстојећи тест, можда неће успети да га положи. Ако ваше дете остави сладолед напољу и он се отопи, неће јести сладолед. Опет, немају сва понашања природну последицу. Ако је не можете наћи, немојте силити. Користитите другу технику.

25. Одгодите одговор: Многи родитељи осећају притисак да на лицу места морају да пронађу „савршен“ одговор у (жару) тренутка. Направите паузу. Уместо тога, фокусирајте се да останете мирни. Одморите се, ако је то потребно. Ставите детету до знања да ћете више разговарати о томе кад обоје budete смирени. Нема журбе. Тако себи дајете прилику да промислите и бићете много продуктивнији ако касније поново дискутујете.

Опустите се. Постоји толико притиска да се одгаје добра деца која се понашају савршено и никад не праве проблеме. Ово није само неразумно него и немогуће. Ми смо сви несавршени, сви правимо грешке (укључујући и нас, одрасле). Ваше дете ће бити разочарано, може бити и фрустрирано што не може да добије други сладолед, може да забрља на тесту из математике. Ако се концентришете на проналажење последице или казне за такво понашање, промашили сте поенту. Помозите својој деци да уче из искуства и да направе другачије, можда и боље одлуке следећи пут.

Адаптирано: *Nicole Schwarz, MA, LMFT,*
www.ImperfectFamilies.com

IV АГРЕСИВНОСТ И ШТА С ЊОМ? (90')

Циљеви радионице:

- ✓ Разумевање и овладавање вештинама интервенције у ситуацији агресивног понашања деце
- ✓ Разумевање превентивних стратегија за смањење вероватноће јављања агресивног понашања

Прилози за учеснике:

Агресивност
Разликовање агресивног од насилног понашања
Агресивност: интервенција
Агресивност: превенција

Материјал за рад:

Папир формата А4, фломастери за цртање, материјал за учеснике *Ситуације сукоба*

Ток радионице

1. Уводна активност: Нацртај свој бес! (15')

- Учесници имају задатак да се сете ситуације у којој су били веома бесни. Свако за себе треба да проба да призове сећање на ту ситуацију и на бес који су тада осећали (шта ме је разбеснело; како сам се тада осећао/ла; где сам у телу осећао/ла бес; где је бес почео, како се ширио кроз тело, како је бес изгледао). Водитељ даје учесницима неколико минута да призову сећање на свој бес, затим им даје папир и фломастере и тражи од њих да цртежом представе свој бес (како њихов бес изгледа). Када заврше, у паровима представљају свој бес
- Водитељ најављује тему данашње радионице: Агресивност и шта с њом? Коментарише како нам је бес драгоцено осећање које нам указује да нам је нешто што нам је важно осујећено и угрожено, а да је агресивно понашање један од неконструктивних начина на који се са бесом носимо.

2. Мини-лекција (10')

- Водитељ укратко резимира садржаје из првог дела Приручника: Шта је агресивност, које врсте агресивног понашања разликујемо, како се агресивно понашање разликује, с обзиром на функцију коју има; теорије о пореклу агресивности; агресивност и узраст; агресивност и род; разликовање агресивног и насилног понашања.

3. Агресивност: интервенција (40')

- Учесници се поделе у мале групе и свака група добије по једну ситуацију сукоба у којима је испољено агресивно понашање (прилог 1). Групе имају задатак да напишу како би реаговали у тој ситуацији.
- Свака група излаже своју ситуацију и начине реаговања. Водитељи записују њихове реакције на флипчарту.
- Дискусија у великој групи – водитељ усмерава дискусију следећим питањима:
 - ✓ Јесу ли ове стратегије ефикасне? Хоће ли дете престати да се понаша на начин који угрожава друге? Која је од ових стратегија ефикасна, а која није? Која стратегија је најефикаснија?
 - ✓ Јесу ли ове стратегије дугорочно ефикасне? Гарантују ли нам да се дете и у другим ситуацијама неће понашати агресивно?
 - ✓ Шта је дете научило из ваше интервенције?
 - ✓ Шта је научило друго дете /или друга деца која су била укључена у сукоб (или су га посматрала)?
Напомена за водитеље: Ово питајте уколико су неке интервенције родитеља биле пред другом децом.
 - ✓ Шта сте ви научили из ове ситуације?
- Водитељ резимира резултате дискусије стављајући посебан акценат на значај нуђења алтернативних решења за неприхватљиво понашање.
- Групе се враћају својим ситуацијама и имају задатак да препознају потребе и осећања детета у том тренутку, дају алтернативу понашању и одреде јасну, природну и логичну последицу за агресивно понашање у тој ситуацији.
- Групе извештавају, остали коментаришу да ли су алтернативна решења разумљива детету, изводљива, као и да ли су последице природно и логично повезане са оним што је дете урадило.

4. Агресивност: превенција (20')

- Учесници у малим групама праве план за превенцију агресивног понашања: Шта све као родитељ могу да урадим да спречим да се моје дете понаша агресивно (или да сведем вероватноћу агресивног понашања на минимум)?
- Групе излажу своје стратегије, остали коментаришу.
- Водитељ резимира стратегије и учесницима дели материјал *Агресивност: превенција* (који се налази у првом делу Приручника).

5. Завршна активност: Групна масажа (5')

Учесници формирају круг, окрену се на десну страну и ставе дланове на рамена особе испред себе. Водитељ прича причу и прати је разним покретима којима се масирају леђа особе која је испред. Нпр., временска прогноза на Новом Зеланду (прилог 2).

Агресивно понашање – ситуације

1. У парку сте и посматрате своје дете које се игра са другом децом. У једном тренутку приметите да се ваше дете отима око играчке (која није његова) са другим дететом. У следећем тренутку ваше дете удара друго дете лопатицом снажно по глави. Друго дете почиње да плаче, ваше дете узима играчку и гледа ка вама.
2. У парку сте и посматрате ваше дете које се игра са другом децом. У једном тренутку видите како једно дете руши кулу од песка вашем детету. Ваше дете почиње да плаче, прилази детету и чупа га за косу, а затим почиње да гази његове играчке.
3. У парку сте са дететом и зовете га да кренете кући, пошто је већ касно. Ваше дете почиње да плаче и не жели да иде. Када дођете до њега и пружите руку да кренете, дете љутито почиње да вас шутира.
4. Позвали сте троје деце из вртића вашег детета да дођу код вас на дружење. Предложили сте им активност цртања. Деца седе и цртају и у једном тренутку чујете како се смеју цртежу вашег детета. Ваше дете долази до њих, отима и цепа им цртеже.
5. Ваше дете је угризло друго дете зато што га је то дете гурнуло док су чекали у реду за тобоган.

ПРИЛОГ IV/2

ВРЕМЕНСКА ПРОГНОЗА НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ

Учесници устану, стану округ, а затим се окрену надесно и ставе руке на рамена учесника испред себе.

Инструкција: „Испричаћу вам сада какво је време на Новом Зеланду.“

Понављајте покрете које осећате на својим леђима.

- ◆ „Лежите на плажи на Новом Зеланду и осећате како вас ми-лују сунчеви зраци по леђима“ (благи покрети дуж леђа особе испред себе).
- ◆ „Одједном се небо наоблачило и ви осећате понеку кап кише“ (добовање врховима прстију по леђима).
- ◆ „Киша се појачава...“ (појачава се учесталост и јачина удара).
- ◆ „Претвара се у олују... Ветар дува, таласи су огромни...“ (покретима целе шаке дуж кичме).
- ◆ „Ветар удара и ломи гране“ (брзим покретима секирице дуж леђа).

Потом се цела активност понавља, само уназад, и покретима долазимо до почетне ситуације.

V САМОПОШТОВАЊЕ (70')

Циљеви радионице:

- ✓ Разумевање фактора који негативно утичу на дечије самопоштовање
- ✓ Разумевање начина на које одрасли могу да подстичу дечије самопоштовање

Прилози за учеснике:

Самопоштовање и слика о себи
Поступци којима можемо
да подстичемо развој
самопоштовања

Материјал за рад:

Стикери, флипчарт табла,
флипчарт папири, фломастери,
папири А4, самолепива креп-
трака ширине 5-6 цм, маказе,
„Прича о Бранку“ и цвет од
папира (круг + 18 латица) – за
3. активност, фото-апарат или
телефон (за фотографисање)

Ток радионице

1. Уводна активност: Име и шта волим (10')

- Водитељи поздрављају родитеље, дају упутство учесницима да се представе тако што ће први (то може бити и водитељ) да каже своје име и шта воли, нпр., „Ја сам Марко и волим...“ Следећи учесник до њега понови: „Марко воли..., а ја сам Снежана и волим...“, и тако редом, свако представља претходног и додаје своје име и шта воли.
- Водитељи затим подсети на тему којом ће се заједно бавити – дечије самопоштовање.

2. Самопоштовање и слика о себи (15')

- Водитељи учесницима деле писани материјал *Самопоштовање и слика о себи* и дају упутство да свако за себе прочита и обележи читајући: са чим се слаже (са +), са чим се не слаже (са -) и ако му је нешто дилема, нејасно (са ?).
- Када су учесници завршили са читањем, водитељи их питају да ли је неко у детињству добијао поруке о томе какав је/каква је, да ли им је приписиван и понављан неки атрибут. Нпр. *Ѐлачљивице, шћо си размажена, рлачеш за сваку сийницу и сл. Или су неки добијали роруке рира: смири се једном, скраси се или рак рожури, ал' си несрреран и сл.*
- Водитељи питају учеснике жели ли неко да прокоментарише то што је прочитао, да ли им је то познато из њиховог искуства? Шта могу да повежу са својим искуством?

3. Прича о Бранку (25')

- Водитељ указује да постоји много поступака којима се може ојачати или ослабити дечје самопоштовање. Затим показује папирни цвет с латицама и каже: *„Сада ћу Вам испричаати причу о Бранку, једном четворогодишњем дечаку. Замислите да је овај цвет Бранково самопоштовање. Испричаћу вам један уобичајен Бранков дан“.*
- Док један водитељ чита причу, други држи цвет и сваки пут када у тексту дође до ситуације која слаби Бранково самопоштовање, водитељ откине по једну латицу (има их 18 и можете сваку за круг прикачити креп-траком), тако да на крају од цвета остане само круг, без латица.
- Размена у великој групи: Који су то поступци који су ослабили Бранково самопоштовање? Сетите се неких својих поступака и реакција који су утицали на самопоштовање вашег детета?

4. Подстицање дечјег самопоштовања (15')

- Водитељи деле учесницима материјал *Послујци којима можемо да подстичемо развој дечје самопоштовања*
- Дискусија у великој групи: Које од ових поступака најчешће користите? Шта не користите? Због чега? Шта од наведеног, по вашем мишљењу, највише утиче на самопоштовање детета?

5. Завршна активност: Семафор осећања (5')

- Водитељи свим учесницима поделе папире на којима су лица која приказују различита осећања. Задатак учесника је да саопште утисак о данашњој радионици тако што ће заокружити сва лица (осећања) која су се код њих јављала (преовладала) током рада.

ПРИЛОГ V/1

САМОПОШТОВАЊЕ И СЛИКА О СЕБИ

Самопоштовање се дефинише као начин на који се односимо према себи, другима и према животу.

Самопоштовање утиче на начин на који учимо, радимо и изграђујемо односе.

Слику о себи чине наша веровања, представе и размишљање о себи.

То је оно што ми сами верујемо да јесмо.

Самопоштовање је оно што осећамо у вези с тим веровањем, то је репутација коју имамо о себи самима.

ДЕТЕ С ВИШИМ СТЕПЕНОМ САМОПОШТОВАЊА ЋЕ:

- тежити успеху;
- преузети одговорност;
- толерисати фрустрацију;
- приступати са ентузијазмом новим изазовима;
- показати широк спектар осећања.

ДЕТЕ С НИЖИМ СТЕПЕНОМ САМОПОШТОВАЊА ЋЕ:

- избегавати ситуације које изазивају анксиозност;
- потцењивати своје способности;
- кривити друге за свој неуспех;
- бити под утицајем других;
- бити дефанзивно и лако ће се фрустрирати;
- осећати се немоћним.

ПОСТУПЦИ ОДРАСЛИХ КОЈИ ОМЕТАЈУ РАЗВОЈ ДЕЧЈЕГ САМОПОШТОВАЊА

- Недопуштање да деца сама бирају;
- Подстицање дететове зависности;
- Лагање;
- Етикетирање деце; коришћење епитета: спор, лењ, глуп;
- Очекивање да свако исто реагује;
- Немање времена за разговор са децом;
- Физичка небрига за дете;
- Планирање активности које не одговарају дететовом развојном нивоу;

- Игнорисање детета;
- Неслушање шта нам дете прича;
- Упућивање детету двосмислених и нејасних порука;
- Игнорисање дететовог напредовања и постигнућа.

ПРИЛОГ V/2

ПОСТУПЦИ ПОДСТИЦАЊА РАЗВОЈА САМОПОШТОВАЊА КОД ДЕЦЕ

1. Слушање детета;
2. Разговор са дететом;
3. Поштовање дететових потреба да уради оно што је у стању да уради;
4. Избегавање такмичења или негативног поређења;
5. Вербална подршка, уз говор тела и додир;
6. Стварање ситуација у којима дете активно учествује;
7. Посматрање и прихватање онога што је важно сваком детету;
8. Планирање, организовање и охрабривање самосталних активности;
9. Понудите помоћ само када је потребна.

ПРИЧА О БРАНКУ

Ово је прича о Бранку, једном четворогодишњем дечаку. Замислите да је овај цвет Бранково самопоштовање. Испричаћемо вам један уобичајен Бранков викенд.

Бранко, четворогодишњи дечак, пробудио се ујутру уз гласан разговор који је допирао из кухиње.⁶

Слушао је расправу родитеља све док није коначно престала. Затим је чуо кораке који се приближавају соби коју је делио са својим старијим братом Стеваном. Када је мајка ушла у собу, узвикнула је: „Устајте, вас две ленштине. Време је да се спремате за тренинг. Закаснићете!“

Бранко и Стефан су устали из кревета и Бранко је кренуо ка купатилу да се умије. Стефан га је прстигао и залупио му врата испред носа, смејући се.

Када се Бранко умио, вратио се у собу, где га је чекала нервозна мајка, која је, држећи му одећу у рукама, промрмљала: „Волела бих да ово једном урадиш сам. То би нам свима улепшало дан“

Мајка је Бранково облачење преузела на себе и обукла му све што је хтела, заборављајући да он зна да се закопча и затвори рајсфешлус – тако јој је било брже. Ипак, обукла му је нову црвену тренерку, коју је сам изабрао, и то га је учинило задовољним. Затим је Бранко ушао у кухињу и видео оца како седи за столом, пије кафу и чита новине. Отац је наставио да чита.

„Пожури. Нема времена за доручак. Закаснићу на посао. Тако си спор!“, рекла му је мама.

Мајка их је колима одвезла до сале за тренинг. Бранко се свукао се и ушао у салу. Тренер је био заузет намештањем струњача. Само је промрљао „Здраво“, и то тако што Бранка није ни погледао нити приметио његову нову црвену тренерку.

Бранко воли да када дође на тренинг протрчи по сали, како каже, да се загреје, али тренер је имао другу идеју и опоменуо је Бранка да ради што и остала деца.

Нема избора. Изгледа да не верују да је он у стању да бира.

И, што је још горе, Љиља и Каћа су му током тренинга рекле да не желе да се играју са дечаком. Бранко је отишао у угао сале да се игра сам, што нико није приметио.

Коначно, дошло је време да иде кући. Када се мама појавила, тренер јој је испричао Бранков данашњи дан као да он није био ту присутан.

Ипак, када се обукао отворио је врата од сале да махне тренеру, али он је био окренут леђима и заузет нечим другим.

⁶ Означено место када треба „откинути“ латицу са цвета који симболизује Бранково самопоштовање

Мама га ништа није питала у вези с тренингом, а он је желео да јој исприча. Међутим, мама му је рекла „Молим те, немој сада о томе, морам да спремам ручак.“• Бранко је желео да јој помогне, али је мама рекла: „Не, немој и ти сада да ми сметаш.“•

Бранко је тати донео књигу да му прочита причу, али тата му је рекао да не може сада јер гледа фудбал. •

После подне, после спавања, Бранко је предложио Стефану да питају тату да их води у парк да се играју, али је тата рекао да мора да се види са својим колегом око посла и да ће их извести касније. •

VI ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА (80')

Циљ радионице:

- ✓ Упознавање са различитим васпитним стилима и разумевање могућих развојних исхода (последица) сваког од њих

Прилог за учеснике:

Васпитни стилови родитеља

Материјал за рад:

Стикери, флипчарт табла, флипчарт папири, фломастери, папири А4, самолепива креп-трака ширине 5-6 цм, маказе, рабоши направљени од папира (одговарају броју учесника), картице с конфликтном ситуацијом, картице с карактеристикама васпитног стила, фото-апарат или телефон (за фотографисање)

Ток радионице

1. Уводна активност: Интервју у пару (20')

- Водитељ каже учесницима да ће се данас представити на мало другачији начин и даје им да извуку први део рабоша (свако за себе), а да затим нађу свој пар међу осталим учесницима (други део рабоша). Парови затим интервјуишу један другог: треба да испричају нешто о свом имену: како су га добили, шта име значи, да ли га воле/не воле, да ли би га мењали, имају ли надимке и сл. Извештавају парови који желе, испричају оно што су сазнали из интервјуа.
- Водитељи затим подсети учеснике на тему којом ће се заједно данас бавити: Васпитни стилови родитеља.

2. Игре улога: Васпитни стилови родитеља (50')

- Водитељи формирају групе од по четири учесника. Сваком учеснику поделе један део материјала *Васпитни стилови родитеља*, у којем су укратко описана четири васпитна стила: ауторитарни, демократски, пермисивни и занемарујући родитељски стил, као и главне одлике сваког стила и последице које може да има по дете. Сваки учесник добије уводни део, као и један васпитни стил. Када заврше читање, имају задатак да своју малу групу упознају са оним што су прочитали, тј. са васпитним стилем који су добили у материјалу.

- Водитељи деле групама задатке – ситуацију која је уобичајена у вртићу или код куће (свака група има исту ситуацију). Групе након тога извлаче картице на којима је одређени стил васпитања и основне одлике тог стила: ауторитарни, демократски, пермисивни и занемарујући Свака група има задатак да међусобно подели улоге (двоје деце, родитељ и посматрач/посматрачи – зависно од броја чланова групе) и да добијену ситуацију одиграју у складу с карактеристикама стила васпитања који су извукли. Водитељи наглашавају групама да покушају да што реалније уђу у улогу родитеља који примењују тај одређени стил у васпитању (без обзира на то како се они иначе понашају у стварном животу), али и у улогу деце – како реагују на такав стил васпитања. Имају 10 минута за припрему.

Напомена: Битно је да буде најмање четири групе, а уколико их је више, неки стилови ће се поновити, што може да буде добро и због поређења како различите групе решавају исти задатак.

- Групе одигравају ситуације, свака из своје улоге.
- Анализа васпитних стилова: Водитељи позивају групе да заједно анализирају сваки стил, односно све ситуације у којима су учествовали на тај начин што ће из улоге коју су имали одговорити на питања: а) Како су се осећала деца? б) Како су се осећали родитељи?
- Групе извештавају, а водитељи на чарту (подељеном на три дела) бележе одговоре да буду видљиви за упоређивање: прво бележе осећања родитеља, затим осећања деце. Сумирајући осећања родитеља и деце, заједно са групом долазе до дефинисања последица које сваки васпитни стил може имати по дете и тако попуњавају трећу колону.
- Водитељи резимирају резултате дискусије и наглашавају предности демократског стила васпитања по дете и његов развој.

3. Завршна активност: „Зашто ми се свиђа“ (10')

- Водитељ даје инструкцију учесницима да на стикеру свако за себе напише: а) Зашто му/јој се свиђа/не свиђа данашња радионица? и б) Да ли је нешто ново научио/ла и шта? Стикере лепе на унапред предвиђени пано.

ВАСПИТНИ СТИЛОВИ РОДИТЕЉА

Родитељство је сложен задатак који поред задовољавања основних потреба детета за храном, водом, сном и физичком сигурношћу обухвата и васпитавање детета.

У васпитавању детета родитељи користе различите васпитне стилове, од којих сваки на другачији начин утиче на развој личности детета, на његово доживљавање, осећања и понашање.

На основу истраживања установљено је да постоје два елемента васпитног стила:

Елемент емоционалне обојености – емоционална топлина и родитељско разумевање, односно количина подршке, љубави и охрабрења коју родитељ пружа детету, на супрот **хладноћи и одбијању** детета.

Елемент контроле – родитељски надзор и захтеви, односно родитељска очекивања наспрам детета, која се могу протезати дуж континуума – од потпуне контроле до занемаривања детета.

Комбинацијом ових елемената који се односе на:

- родитељске ставове према детету, и
- емоционалну климу унутар које се одвијају различити васпитни поступци, издвајају се четири основна васпитна стила:

АУТОРИТАРНИ СТИЛ

Главне одлике:

- Представља комбинацију емоционалне хладноће и чврсте контроле;
- Главни васпитни циљеви су учење самоконтроле и послушности ауторитету који не објашњава своје одлуке и поступке и кога не занима шта дете мисли и осећа;
- Родитељи у односу на дете примењују своја права, ауторитет и моћ, верују у забране, намећу ограничења, очекују покорност и често се служе казнама;
- Спречавају дете у активностима и слободним покретима и спутавају његову самосталност, а затим наглашавају детету колико га воле и жртвују се за њега, што му је контрадикторно и несхватљиво;
- Код сукоба са дететом родитељи одлучују о решењу, убеђују дете да га прихвати, а ако не прихвати, користе моћ и казну.

Реченице које најбоље описују овај стил јесу: **„Ја најбоље знам шта је добро за моје дете“** и **„Зашто шта ја тако кажем!“**

Последице по дете:

- Несигурност и повученост или агресивност и смањена социјална прилагођеност, низак праг толеранције на фрустрацију;
- Недостатак унутрашње контроле и стална потрага за ауторитетом који ће контролисати понашање;
- Слаба мотивација за извршење одлуке, осећај беса, непријатељство, стална брига како удовољити родитељу.

ДЕМОКРАТСКИ СТИЛ

Главне одлике:

- Представља комбинацију емоционалне топлине и чврсте контроле;
- Главни васпитни циљеви су подршка дететовој радозналости, самоувереност, креативност, мотивација и независност осећања;
- Родитељи су у односу на дете благи, али одлучни у захтевима, поштују потребе детета не занемарујући властите, са дететом изграђују заједничка правила;
- Родитељи очекују од деце да се интелектуално и друштвено понашају у складу са својим способностима;
- Код сукоба са дететом заједно учествују у тражењу решења, разматрају решење и бирају оно које је прихватљиво за обе стране. Будући да постављају правила праведно и рационално, уважавајући притом дететово мишљење, деца их поштују и прихватају њихов ауторитет.

Реченица која најбоље описује овај стил: *„Ми ирадимо добре односе.“*

Последице по дете:

- Самопоуздање, сигурност у властите снаге, висок степен самоконтроле;
- Осећај поверења, искрености, поштовања, одговорности;
- Продубљује се квалитет односа између родитеља и детета;
- Независност, самосталност и мотивисаност за постизање успеха, висок ниво потребе за постигнућем.

ПЕРМИСИВНИ СТИЛ

Главне одлике:

- Представља комбинацију емоционалне топлине и слабе контроле;
- Главни васпитни циљеви усмерени су ка задовољењу дететових захтева;

- Родитељи које примењују овај васпитни стил деци дају много слободе, не постављају ограничења и сматрају да је штетно фрустрирати дете у његовим потребама;
- Код сукоба са дететом дозвољавају му да користи моћ и манипулацију како би се проблем решио онако како оно жели;
Реченица која најбоље описује овај стил: **„Детџе најбоље зна шџа му џреба.“**

Последице по дете:

- Учи како да манипулише родитељима (нападима беса, уценама);
- Несигурност у родитељску љубав (због неповерења које је последица непостављања граница);
- Слаба самоконтрола, импулсивност и агресивно понашање у сусрету са „ауторитарним“ ограничењима које постављају институције и групе (нпр., када дете крене у вртић или било који колектив);
- Одсуство контроле, друштвене одговорности и ослањања на сопствене снаге.

ЗАНЕМАРУЈУЋИ РОДИТЕЉСКИ СТИЛ

Главне одлике:

- Представља комбинацију емоционалне хладноће и слабе контроле;
- Родитељи не постављају ограничења, не пружају помоћ и емоционалну подршку и не показују интересовање за дечја мишљења и осећања;
- Они не брину о свом детету, а често недоследно спроводе казну;
Реченица која најбоље описује овај стил: **„Ради шџа хоћеш, није ме брија.“**

Последице по дете:

- Нерасположење, недостатак концентрације и емоционалне контроле и ниско самопоштовање;
- Проблеми с прилагођавањем – повлачење или одбијање и кршење правила;
- Слаба заинтересованост за школу и самостални живот.

Коришћена литература:

Медић, С., Матејић Ђурчић. З., Влаовић Васиљевић, Д. (1997): *Школа за родитеље: соџио-еџукаџивни џроџрам за џородицу*, Београд: ИПА
Петани, Р. (2011): *Однос родитељ-дијете*, монографија *Нове џараџиџме раној оџиоја*, Загреб, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Завод за педагоџију
<http://www.djecjivrtic-ivanic.hr/media/novosti/STILOVI RODITELJSTVA.pdf>.

ПРИЛОГ VI/2:

Материјал за рад по групама

Ви сте родитељ четворогодишње Јоване и шестогодишњег Марка.

СИТУАЦИЈА: Марко и Јована су се посвађали у игри. Прилазе вам, међусобно се тужакајући ко је први почео.

Марко каже: „Ја сам хтео да се играм коцкама и саградим кулу до краја...”

Јована га прекида и каже: „То су моје коцке, ЈА хоћу да се играм њима!”

ЗАДАТАК: Поделите међусобно улоге и одиграјте ситуацију у складу с карактеристикама **АУТОРИТАРНОГ** стила васпитања. Покушајте да што реалније уђете у улогу родитеља који примењује ауторитарни стил, али и у улогу и реакције деце.

-----Исећи и дати да групе извуку задатак-----

АУТОРИТАРНИ СТИЛ ВАСПИТАЊА ИЛИ АУТОРИТАРАН РОДИТЕЉ

- Примењује своја правила, ауторитет и моћ;
- Верује у забране;
- Служи се казнама;
- Намеће ограничења;
- Захтева одређено понашање;
- Даје савете;
- Очекује покорност;

Описује га реченица: „*Ја најбоље знам шта је добро за моје деце*“ и „*Зашто шта ја тако кажем!*“

Ви сте родитељ четворогодишње Јоване и шестогодишњег Марка.

СИТУАЦИЈА: Марко и Јована су се посвађали у игри. Прилазе вам, међусобно се тужакајући ко је први почео.

Марко каже: „Ја сам хтео да се играм коцкама и саградим кулу до краја...”

Јована га прекида и каже: „То су моје коцке, ЈА хоћу да се играм њима!”

ЗАДАТАК: одиграјте ситуацију у складу с карактеристикама **ДЕМОКРАТСКОГ** стила васпитања.

-----Исећи и дати да групе извуку задатак-----

ДЕМОКРАТСКИ СТИЛ ВАСПИТАЊА ИЛИ РОДИТЕЉ СА АУТОРИТЕТОМ

- Благ али одлучан;
- Поштује потребе детета, не занемарујући властите;
- Изграђује заједничка правила;
- Уместо обликовања детета, обликује однос;
- Ауторитет моћи замењује ауторитетом вредности;

Описује га реченица „*Ми играмо добре односе.*”

Ви сте родитељ четворогодишње Јоване и шестогодишњег Марка.

СИТУАЦИЈА: Марко и Јована су се посвађали у игри. Прилазе вам, међусобно се тужакајући ко је први почео.

Марко каже: „Ја сам хтео да се играм коцкама и саградим кулу до краја...”

Јована га прекида и каже: „То су моје коцке, ЈА хоћу да се играм њима!”

ЗАДАТАК: одиграјте ситуацију у складу с карактеристикама **ЗАНЕМАРУЈУЋЕГ** стила васпитања

-----Исећи и дати да групе извуку задатак-----

ЗАНЕМАРУЈУЋИ СТИЛ ВАСПИТАЊА ИЛИ РОДИТЕЉ БЕЗ АУТОРИТЕТА

- Не пружају детету помоћ и емоционалну подршку
- Не показују интересовање за дечја мишљења и осећања;
- Они не брину о свом детету, а често недоследно спроводе казну;

Реченица која најбоље описује овај стил: „*Раги шџа хоћеш, није ме брија.*”

Ви сте родитељ четворогодишње Јоване и шестогодишњег Марка.

СИТУАЦИЈА: Марко и Јована су се посвађали у игри. Прилазе вам, међусобно се тужакајући ко је први почео.

Марко каже: „Ја сам хтео да се играм коцкама и саградим кулу до краја...”

Јована га прекида и каже: „То су моје коцке, ЈА хоћу да се играм њима!”

ЗАДАТАК: одиграјте ситуацију у складу с карактеристикама **ПЕРМИСИВНОГ** стила васпитања

-----Исећи и дати да групе извуку задатак-----

ПЕРМИСИВНИ СТИЛ ВАСПИТАЊА ИЛИ РОДИТЕЉ БЕЗ АУТОРИТЕТА

- Деци даје много слободе;
- Не поставља ограничења;
- Не примењује мере ауторитета;
- Сматра да је штетно фрустрирати дете у његовим потребама;
- Уздржава се од саветовања детета;

Описује га реченица: „*Деце најбоље зна шта му треба.*”

**ВРТИЋ КАО СИГУРНО И ПОДСТИЦАЈНО
ОКРУЖЕЊЕ ЗА УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ ДЕЦЕ**

ПРИРУЧНИК ЗА ВАСПИТАЧЕ

Штампа
Сору Planet, Београд

Тираж
300

ISBN

Београд, 2019.

У овако конципираном приручнику је до пуног израза дошло богато искуство ауторки, што се огледа како у постављеним циљевима, тако и у осмишљавању и разради начина и поступака за достизање тих циљева. Структура сваког поглавља се попут сатног механизма уклапа у задате оквире.

Избор тема везаних за поједине циљеве показује истанчано разумевање смисла кључних појмова, захваљујући чему се њихова операционализација одвија на оба нивоа: како на концептуалном (избор тема), тако и на акционом (избор поступака и корака). Разрада изведених поступака који воде постављеним циљевима доследно поштује основна начела радионичког рада.

Богато искуство огледа се и у добром познавању и адекватној комуникацији са потенцијалним корисницима приручника: у јасном и прецизном стилу, у подстицању њиховог активног учешћа током рада на садржини приручника, у отвореној форми предложених поступака и у јасном позиву читаоцима да га допуњују властитим увидима и искуствима, као и у коришћењу познатих модуса који провозирају активно учење (питања за саморефлексију, чек-листе...).

Потенцијални корисник овог проричника, како га ауторке виде, није тек „обични“/„просечни“ васпитач. Богатим садржајем, јасном структуром, провокативним идејама овај приручник ће бити корисно и инспиративно штиво како за већ искусне васпитаче, тако и за оне новцијате који – уколико нису имали прилике да се током основних студија упознају са оваквим начином рада са децом и родитељима – уз краћу иницијалну обуку, лако могу да почну да га примењују у свом свакодневном раду.

У Београду, 28. августа 2019.

Проф. др Ружица Росандић

